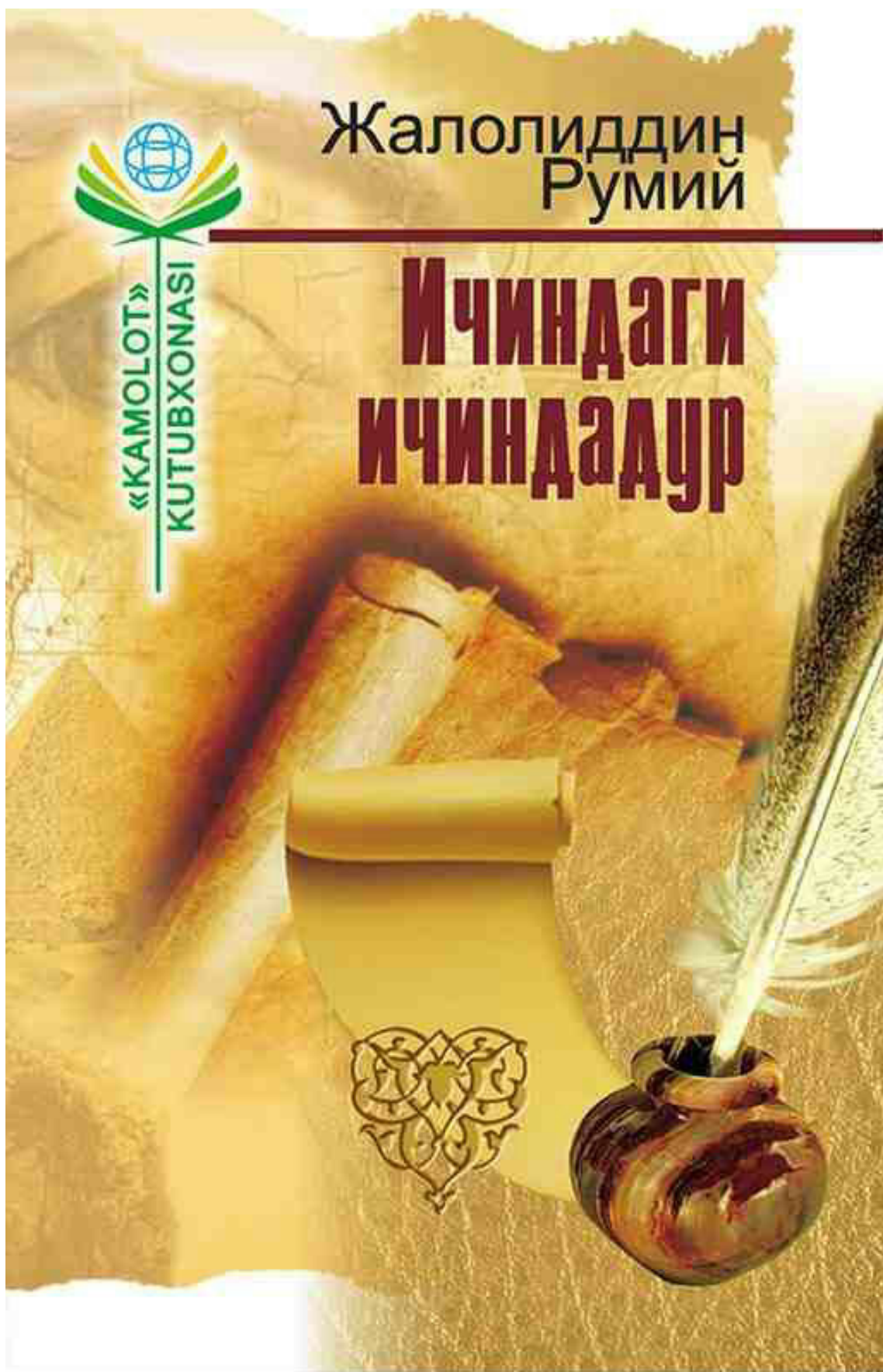

Жалолиддин
Румий

Ичиндаги ичиндадур

ЖАЛОЛИДДИН РУМИЙ. «ИЧИНДАГИ ИЧИНДАДУР» Фалсафий-маърифий асар

МОҲИЯТ КАШШОФИ

Бу асар инсонни фикрлашга, фикрлаш орқали ўзлигини, ўзлиги орқали Ҳақни — Яратганни тушунишга ундайди. Шунинг учун ҳам «Ичиндаги ичиндадур»га бир марта ошно бўлган кўзи очик инсонки бор, умрбод ундан айрилмасам, дейди.

Чунки асар, аввало, ўша инсон ҳақида — сиз ҳақингизда, мен ҳақимда, умуман, ҳаммамиз ҳақимизда. Бизнинг ўзлигимизни билишимиз ҳақида. Ахир оламда бундан қизиқарлироқ, бундан муҳимроқ яна нима бор? Машойихлар «Ўзини билган авлиё бўлади» дея бежиз айтишмаган. Ҳазратнинг ўзи шундай дейди: «Ривоят қиладиларки, бир подшоҳ ўғлини хунармандлар тўпига кўшиб кўйибди. Улар болага турли билимлардан, жумладан, илму нужумдан дарс беришибди. Шоҳ ўғли бутунлай аҳмоқ бўлгани ҳолда ўзига ўргатилган нарсаларни пухта эгаллаб олибди. Кунлардан бир кун подшоҳ уни имтиҳон қилмоқ учун ҳовучига узугини беркитиб, ўғлига «Бунда не бор?» дебди. Бола «Кўлингдаги думалок, сарик ва ичи бўш нарсадир» дегач, ҳукмдор ҳайратда қолиб «Аломатларини тўғри айтдинг, исмини айт» деб буюрибди. Ўғил «Ғалвир бўлса керак» деб жавоб беради. Подшоҳ «Олган таҳсилнинг шарофати билан мени ҳайрон этиб аломат — белгиларни аниқ айтинг-у, аммо ғалвирнинг ҳовучга сигмаслигига қандай қилиб фаросатинг етмади?» деди афсус чекиб.

Худди шундай, — деб давом этади Румий ҳазратлари — замонамиз олимлари ҳам қилни қирқ ёрадилар, ўзларига боғлиқ бўлмаган нарсаларни жуда яхши биладилар, аммо ўта муҳим, ўзлари учун қолган барча нарсалардан янада яқин бўлганни, яъни ўзларини билмайдилар. Ҳамма нарсадан яқин бўлган борлиқ бу — уларнинг менлиги». Мавлоно Румий инсонни, аввало, кўзини очишга ва очилган кўзлар билан ўз моҳиятига назар ташлашга ундайдики, бу билан ул валий зот инсоннинг ўзи бир бутун олам — кичик олам эканлигини уқтиради.

«Ичиндаги ичиндадур» асари улуғворлик ва соддаликнинг бир макону бир замонда сиғишиб яшашининг гўзал намунасидир. Албатта, комил инсон — авлиёлик асрори ҳақида кўплаб олиму фузалоларнинг хилма-хил асарлари мавжуд. Лекин уларнинг айримларини мутолаа қиларканмиз, ўзимизни худди эртак ўқиётган боладек сезамиз. Чунки уларда тасвирланган авлиё ёки комил инсон гўё осмонда учиб юрган эркин қушчаю, сизу биз зиндонда — темир панжарадан уни умидсизлигини кузатиб ётган маҳбус. Қушнинг озодлигидан, чарх уриб айланишидан, бахтидан маҳбусга не наф? Қайтага у ана шундай хур парвози билан бу бечоранинг ўз холига кўникиб кетишига тўсқинлик қилиб, изтиробини орттиради, холос. Румийда эса ундай эмас. Румий шоҳу гадога ҳам, олиму авомга ҳам бирдек хитоб қилади. Ва ҳар кимнинг қаршисига ўз ҳикматларидан бир кўприк ташлаб, бошқалар нима деса деяверсин, лекин сенинг ҳам бу йўлдан ўтишга ҳақинг бор, ки сен ҳам

ундан ўтишга муносиб ва қодирсан, фақат ғайрат қил-да, кел!» дейди гўё. Бошқача айтсак, Жалолоддин Румийнинг «Ичиндаги ичиндадур» асари инсонлик ва илоҳийлик ўртасига қўйилган мустаҳкам кўприқдир.

Ҳа, асар мутолааси инсон кўнглида мудраб ётган умиднинг қайта уйғонишию қад ростлашига кўмак беради, ўзининг мавжудияти ва ҳақиқатига ишонч ҳосил қилади. Бу жуда муҳим. Чунки Ишонч — инсон фаолиятининг доимий ташаббускори, тинимсиз ҳаракатларининг рағбатлантирувчиси бўлиши билан бирга одамзотни муаллақ ҳолдан, ёлғизлик ва унинг азобидан кўрувчи ҳамдир. Ғарбнинг маълум фалсафий оқимининг асосида инсон — ташландиқ, яъни у бу дунёга ташлаб кетилган ва бинобарин, унинг ўзидан ўзга ёрдамчиси ҳам, халоскори ҳам йўқ, деган қараш мавжуд. Ҳаёт бунинг каби юзлаб, минглаб «назариялар» учун асос бераверади. Ҳатто айтиш мумкинки, даҳрий учун ҳам, диндор учун ҳам бу дунёда оқлов-сабаблар тўлиб- тошиб ётибди. Эҳтимол, одамзотнинг ўзидан ўзга таянчи йўқ, деган даҳриёна қараш Ғарб дунёсининг моддий-техникавий жиҳатдан илгарилаб кетишига сабаб бўлган ўнлаб, юзлаб омиллардан биридир. Швейцар психиатри Карл Густав Юнг эса Шарқ инсонининг руҳий жиҳатдан бақувватлигига ҳавас билан қарайдики, Румийда айни шу нарсанинг моҳияти билан чуқур танишиш имкони бор. Румийни бир миллат, бир жамият ёки бир замонгагина тааллуқли қилмай, уни ҳамма учун ва ҳамма замонлар учун қадрли айлаган асос ҳам шунда — ҳазратнинг сифат ва аломатларга эмас, балки моҳиятга — инсоннинг ўзагига эътибор берганлиги билан изоҳланса, ажабмас. Чунки зоҳир — ташқи кўринишга қаралганда инсонлар ҳар хил, уларнинг моҳияти илдизи, табиати, эҳтиёжлари, борар жойи... эса муштарак. Шунга кўра инсон қайси миллат, қайси жамият, қайси гуруҳ ва қайси замонга алоқадорлигидан қатъи назар, ўзига тегишли мавзулар теран ва асосли тарзда талқин қилинганидан Румий асарлари атрофида гўё бир оиланинг фарзандларидай тўпланишади. Бунинг учун кишида маълум бир тайёргарлик, юқори руҳий-маънавий даража зарур, албатта. Яъни Румийни тушуниш учун у ёнган гулханнинг ҳеч қурса бир учқуни ўқувчининг кўнглига тушган бўлиши жуда ҳам муҳим. Шунда у моҳият асроридан воқиф бўла бораркан, ўзини Инсон ўлароқ ҳис этади! Дунёга келишдан муддао «йўлини қилиб кун кечириш — еб, ичиб, насл қолдириб ўтиш» каби биологик эҳтиёжларни қондириб яшашдангина иборат бўлмай, аксинча, булар воситаю, мақсад — руҳоний, демакки, инсоний эканлигини қалбан англайди.

Моҳиятдан сўз очиб Мавлоно Румий куйидаги савол-жавобни келтиради:

Дедик: «Онангни нечун ўлдирдинг?»

Деди: «Унга ярашмаган бир ишни кўрдим».

Дедик: «Аммо онангни эмас, етти ёт бегонани ўлдирсанг бўлмасмиди?»

Деди: «Ҳар куни биттадан ўлдирайинми?»

Ҳазрат бу ўринда инсон гумроҳлигининг туб сабаби — нафс ҳақида сўз юрита туриб, демоқчи бўлади: сен ҳадеб қилмишларингнинг оқибатини даф этишга, уларни у ёки бу шаклда хаспўшлашга беҳуда уринаверма, балки

моҳиятга теран кўз-ла назар сол-да, асос бўлган нафсингни (онани) жиловла, токи у туфайли ҳар куни ҳар ким билан ёқалашингга ўрин қолмасин!

Ҳазрат ўғитларидаги яна бир жиҳатга алоҳида тўхталиб ўтмоқ жоиз. Бу ҳам бўлса – руҳ ва жисм ўртасидаги мувозанат масаласи. Биздан кўпчилигимиз шундаймизки, руҳ ҳақида гапирилса (гарчи бу борада инсонга кам илм берилган эса-да) дарҳол руҳпараст бўлишга тиришамиз, қолган вақтларда эса ўз-ўзидан жисм бандаларига айланиб қолганимизни ўзимиз ҳам сезмаймиз. Асли ҳақиқат нимадан иборат? Яна ҳам тўғрироғи, қандай ҳолда биз ҳақиқатга энг кўп яқин борган бўламиз? Агар саволни шундай қўйиш мумкин бўлса, жавобни яна Румий ҳазратларидан эшитамиз: «Агар данакни чақиб, мағизини эксанг, унмайди. Агар қобиғи билан бирга тупроққа қадасанг-чи, униш ҳодисаси юз беради». Данак мағизини руҳу, қобиғини жисм деб олинса, демак, инсон боласи бирон мақсадга етишмак учун ҳар икки асосга суяниши зарур. Акс ҳолда мақсад ҳосил бўлмас. Модомики шундай экан, одамзод яшаш ва келажакка интилиш асносида ҳар қандай бир томонламаликдан, гоҳ у ён, гоҳ бу ёнга оғиб кетишлардан тийилиб, ана ўша олтин ўрталик бошини тутмоғи зарур келади.

Ахир пайғамбаримизнинг ҳеч қачон ўлмайдигандек бу дунё учун, эртага ўладигандек охирага учун яша деган ўғитлари ҳам моҳиятан юқоридагиларга ҳамоҳанг жарангламайдими! Ахир очик кўз билан ҳаётни кузатувчи ҳассос қалб ва ақл эгалари ҳам айни ҳақиқатга бот-бот дуч келадилар-ку!..

Мана шунинг учун ҳам қарийб 700 йил аввал яратилган бўлишига қарамай, Румий асарларидан ҳаёт нафаси эсади дегинг келаверади. Зеро, ҳазратнинг ўзлари тафаккурнинг ҳар қандай маҳдудлигини ёриб ўтишга қаратилган кескир сўзлар «инсоннинг ботини – хуррият олами» эканлигини англашга даъват этади ва шунга ундайверади.

**У. ҲАМДАМОВ,
филология фанлари номзоди.**

Бисмиллаҳир-роҳманир роҳийм.

Эй Парвардигор, хайрли ниҳоясига етказгин.

Пайғамбар Саллаллоҳу алайҳи Васаллам буюрадики: Олимларнинг ёмони амирларни зиёрат қилгани, амирларнинг яхшиси олимларни зиёрат этганидир. Фақирнинг эшигига келган амир нақадар хуш ва амирнинг эшигига борган фақир нақадар нохушдир.

Халқ бу ҳадиснинг зоҳирий маъносинигина қабул қилган, яъни бир олим ёмон (олим) бўлмаслик учун амирни йўқламаслиги лозим, амирни бориб кўриш унга муносиб эмас, деб билган. Аслида фикрнинг ҳақиқий маъноси халқ ўйлагандай эмас, балки шундай: Олимларнинг ёмони амирдан ёрдам олгани ва улар воситасида ўз аҳволини яхшилагани, кучга кирганидир. Амирлар менга инъом берадилар, мени иззат-икром қиладилар ва бир яхши жой эҳсон этадилар, деган тушунча билан ва уларнинг кўркуви остида ўқиган кимса олимларнинг энг ёмонидир. Шу ҳолида бу кимса амирлар тарафидан ислоҳ бўлган, билимсизликлардан биладиган аҳволга келган ҳисобланади. Олим бўлганда ҳам амирлар кўркувидан ва уларга ёмонлик қилмасликдан тарбия кўрган бир инсонга айлангандир. Энди у истаса-истамаса, ҳамма вақт бу йўлга уйғун тарзда ҳаракат этмоғи керак бўлади. Хуллас, бу важдан зоҳиран хоҳ у амирни кўргани борсин, хоҳ амир унинг ҳузурига келсин, барибир, у зиёрат қилган, амир эса зиёрат қилинган бўлади.

Олим агар амирлар соясида олим бўлишни ўйламаса, унинг билими ибтидо ва интиҳода Оллоҳ учун қилинган бўлади. Унинг тутган йўли ва кўрсатган фаолияти савоблидир. Чунки яратилиши шундайдир, балиқ сувдан бошқа ерда яшай олмаганидек у ҳам бундан ўзгасини қилолмайди. Унинг кўлидан келгани шу. Бундай бир олим ҳаракатларини бошқариб йўлга солиб турган нарса ақлдор. Ҳамма ундан кўрқади ва инсонлар баъзан билиб, баъзан билмасдан у таратган нурдан баҳра оладилар. Хуллас, бундай бир олим амир ҳузурига борса, зоҳиран у зиёрат қилган, амир эса зиёрат қилинган бўлади. Аммо амир олимдан ҳамма вақт юксалишга чорловчи бир қувват-ёрдам олади, олимнинг эса амирга эҳтиёжи йўқ, чунки у бадавлатдир, нур-сочаётган қуёш кабидир. Иши таъмасиз кўмак бермоқ, эҳсон этмоқдир. У тошлардан лаъл ва ёқут қила олади. Таркиби тупроқдан иборат бўлган тоғлардан мис, олтин, кумуш ва темир маъданлар ясайди. Тупроқни тозалайди, ёшартиради. Дарахтларни турли-туман мевалар билан бойитади. Иш — эрмаги бағишламоқдир, ҳадя қилмоқдир.

Арабнинг «Биз бермоқни ўргандик, олмоқни ўрганолмадик» мақолидаги сингари олим ҳам беради-ю, бировдан олмайди. Ниҳоят, бундай олимлар ҳақиқатда зиёрат этилган, амирлар эса зиёрат этган бўладилар Айтилганларга унча уйғун бўлмаса ҳам хаёлимга ушбу оятни тафсир этмоқ фикри келди. Модомики, хаёлимга шундай фикр келган экан, гапирай-да ундан қутулай. Улуғ Тангри: «Эй Пайғамбар, қўл остингиздаги асирларга айтингки: Оллоҳу Акбар кўнглингизда хайр (яхши ниятлар) борлигини билса, сиздан олинганидан ҳам кўпроғини сизга беради. Сизни ёрлақайди, Оллоҳ ёрлақагувчи ва кечиргувчидир», — дея буюради. Ушбу оятнинг нозил бўлиши сабаби шудир: Мустафо (Оллоҳ марҳамат қилсин) кофирларни қириб ўлдирган, молларини ғанимат (қилич ҳақи ўлароқ душмандан олинган мол,

пул, асир ва ҳ.к. — тарж.) сифатида олган, бир қанчаларини эса асир қилиб кўл оёқларини боғлаганди. Амакиси Аббос (Худо ундан рози бўлсин) ҳам буларнинг бири эди. Асирлар боғланган, ожиз ва тушкун ҳолда йиғлаб сикташар, бутун умидларини пораканда этувчи қилич ва ўлимни кутишарди. Мустафо уларга қараб кулди. Бунга жавобан: «Ана кўрдингми, унда инсонлик (ожизлик-тарж.) бор, менда ожизлик йўқ, дея сўзида туриб олиши тўғри эмасди. У бизларга қарамокда ва бизни арқонлар ичида ўз асири сифатида кўриш билан гўё нафсларига енгилган инсонларнинг ўз душманлари устидан ғалаба қозониб, уларни махв бўлганларини кўрарак хурсанд бўлгани ва хурсандчиликдан ўйнаганлари каби у ҳам севинмокда, мамнун бўлмокда, дедилар.

Мустафо (Оллоҳ марҳамат қилсин) уларнинг кўнгилларидан кечган бу ўйни тушунди ва буюрди: «Худо сақласин! Мен бунинг учун кулмаяпман. Балки сир кўзи билан бир қавмни жаҳаннамдан, олов ёниб турган қип-қизил ўчоқдан ва кин билан қорайган мўридан арқону занжирлар билан торта-торта зўрлаб жаннатга, ўлим йўқ бир гул боғига олиб кетаётганим ҳолда, уларнинг: «Бизни бу таҳликали жойдан у ишончли гул боғига нега судраяпсан?» дея бақириб баддуо этганларини кўрганимдан куляпман. Шу билан бирга, сиз ҳозир бундай бир қарашга (нуқтаи назарга) эга бўлмаганингиз туфайли айтганларимни англамайсиз ва аниқ-тиниқ кўролмайсиз».

Улуғ Оллоҳ буюради: Асирларга билдирингки: Сиз аввал аскар тўпладингиз, ўз мардлигингизу паҳлавонлигингизга, қувват ва қудратингизга тамоман ишондингиз, ўз-ўзингизга: «Биз ундай қилайлик, мусулмонларни бундай қирайлик, шундай йўқ этайлик» дедингиз. Ўзингиздан қудратли бир қудрат соҳиби мавжудлигини эса кўролмадингиз. Мақсадни кўзлаб қанча ишладингиз, қанча тадбир олдингиз, аммо ҳаммаси аксинча бўлди. Энди ҳам кўрқув ичида қолганингиз ҳолда тавба қилмаяпсиз. Сизда умид йўқ ва тепангизда бир қудрат соҳиби мавжудлигини кўрмайпсиз. Куч-қудратли ва шавкатли бўлганингиз вақтлар мени кўришингиз лозим. Менга таслим бўлганингизни билингизки, ишларингиз қулайлашсин. Қўрққан пайтингизда мендан умидингизни узманг. Сизни кўрқувдан қутқармоққа ва хавфсизлигингиз тўла ишонч билан таъминланганини сизга билдирмоққа қудратим етади. «Оллоҳ кечани кундузга киритур ва кундузни кечага киритур»[1]. («Ўлимни тирикдан ва тирикни ўликдан чиқаради») ояти каримада буюрилганидек, оқ сигирдан қора сигирни вужудга келтирган, қора сигирдан ҳам оқ сигирни пайдо қилади. Бунинг учун асир бўлган шу ҳолингизда менинг ҳозир ва нозир бўлганимдан умидингизни узмангки, мен ҳам сизнинг кўлингиздан тутай. Чунки «Оллоҳнинг раҳматидан фақат кофир қавмгина ноумид бўлур»[2] дея буюрилгандир. Улуғ Оллоҳ буюрадики: Эй асирлар! Агар биринчи динингиздан қайтар, кўрқув ва хавотир ичида қолган вақтингизда мени кўрар ва барча ҳолларда менга таслим бўлганингизни қабул этар бўлсангиз, мен сизни бу кўрқувдан қутқараман: талангану зиён кўрган молларингизнинг ҳаммасини, балки ортиғи билан ва яна-да яхшиларидан сизга қайтариб бераман. Сизни ёрлақайман. Охират саодатига, дунё саодатига яқинлаштираман.

Аббос: «Тавба қилдим, тутган эски йўлимдан қайтдим» деди.

Мустафо (Оллоҳнинг раҳмат ва баракоти бўлсин):

«Худо бу айтган гапинг учун далил кўрсатмоғингни истайди» деди.

Байт: Ишқ давосида бўлмоқ кулай, фақат бунинг далили ва шоҳиди бордир.

Аббос: «Бисмиллоҳ, қандай далил истайсан?»

Пайғамбар: «Кўлингда қолган молларни қувватланишлари учун ислом аскарларига тарқат. Агар мусулмон бўлган эсанг, ислом ва мусулмонликнинг яхшилигини истамоғинг лозим» — деб буюриши билан у «Эй Расулуллоҳ, менинг нима қолди ўзи? Ҳаммасини талон-тарож қилдилар, менга эски бир бўйра ҳам қолдирмадилар» — деди. Бунга жавобан Пайғамбар (Оллоҳ салоти бўлсин): «Кўрдингни, тузалмадинг, қандай бўлсанг, ўшандайсан, ўзгармадинг. Мен сенга қанча молинг борлигини ва уни қаерда сақлаётганингни, кимга берганингни, қаерга кўмиб беркитганингни айттайинми?» деб буюриши билан Аббос: «Худо сақласин!» деди. Пайғамбар: «Молингдан шунчасини онангга бермадингми? Шунчасини фалон деворнинг тагига кўммадингми? Ва унга (онангга): Агар қайтсам менга топширасан, қайтмасам бунчасини фалон иш учун сарфлайсан, бунчасини фалончига берасан, бунчаси эса сеники бўлади» — дея батафсил васият қилмаганмидинг?» — дея буюрди. Аббос буларни эшитиши билан шаҳодат бармоғини кўтарди ва садоқат билан иймон келтирди-да, «Эй Пайғамбар! Ҳақиқатан мен сени ҳам эски маликлар Хоман, Шаддод ва Намрудлар каби фақат дунёвий бир давлатнинг соҳиби деб билардим. Буларни буюрган вақтингда мазкур давлатни гизли, илоҳий ва раббоний бир давлат эканлиги англашилди» — деди.

Мустафо (Оллоҳнинг раҳмати ва баракоти бўлсин): «Тўғри гапирдинг: Бу сафар ичингдаги шубҳа зуннорларининг узилганини ҳис қилдим, саси қулоғимга келди. Менинг руҳим ичкарасида гизли бир қулоғим бор. Кимки шубҳа, ширк ва инкор зуннорини парчаласа, мен шу гизли қулоғим билан у сасни эшитаман, чунки узулганда чакқан сас менинг руҳ қулоғимга етади. Энди сен ҳақиқатан ҳам тўғри бўлдинг ва иймон келтирдинг» — деб буюрди.

Мавлоно бунинг тафсирида шундай деди: Мен буни Амир парвонага (унинг ўзи учун) айтдим: «Сен аввал, мусулмонликнинг боши бўлдинг ва «Исломнинг абадийлиги ва мусулмонларнинг кўпайиши учун фикримни, тадбиримни, хатто ўзимни фидо қилайин» дединг. Ўз фикрингга ишониб, Худони кўрмай қолганинг ва барча нарсани Оллоҳ Таолодан билмаганинг учун, Тангри сенинг бутун саъй-ҳаракатларингни исломнинг кучсизланишига сабаб қилди. Сен татар билан бирлашдинг. Ҳолбуки, шу тарзда Шомликлар ва Мисрликларни йўқ қилмоқ ва ислом вилоятларини қириб тугатмоқ ишига ёрдам берган бўлиб чиқяпсан. Натижада исломнинг мангулигига сабаб бўлган нарса ушбу вазиятда унинг заифланишига омил бўлмоқда. Шунинг учун бундай аҳволда юзингни Азиз ва Жалил бўлган Оллоҳга ўгир. Ўзингни ёмон вазиятдан кутқармоқ ниятида садақа бер. Ундан (Оллоҳдан) умидингни узма, Оллоҳ сени ундай бир тоатдан бундай бир исёнга тушириб қўйибди. Сен эса бу тоатни «ўзимдан» деб ўйладинг ва шунинг учун ҳам гунокор бўлдинг. Энди бу гуноҳкорлигинг билан ҳам умидингни узма, ёлбор. У сенинг тоатингдан исён яратгани каби исёнингдан ҳам тоат яратмоққа

кодирдир. Бу сабаб сенга надоматлик хиссини туйдиради, яъни мусулмонларнинг кўпайиши учун ғайрат кўрсатмоғингни таъминлайди ва исломнинг қуввати бўла олишинг учун сабаблар яратади. Умидингни узма, чунки кофир бўлганлардан бошқа ҳеч ким Оллоҳ раҳматидан умид узмайди.

Мақсадим унинг (парвонанинг — тарж.) буни тушуниши, мушкул аҳволида садақа бериб, Худога ёлборишига эришмак эди. Жуда юксак бир ердан ўта тубан бир аҳволга тушиб қолганига қарамай, умидли бўлиши учун унга шу гапларни айтдим.

Улуғ Тангри алдовчидир. У гўзал шакллар кўрсатиб алдайди. Шакллар орасида ёмонлари ҳам бор. Буни инсоннинг «Менга чиройли бир фикрлар ва яхши бир иш юз очди» дея ўзини алдаб, ғурурланиши учун қилади.

Агар ҳар бир кўринган нарса кўрингани каби бўлсайди, жуда ўткир ва зийрак кўзлар соҳиби Пайғамбар: «Нарсани менга бўлгани каби кўрсат» — дея фарёд этмасди. У бу билан шундай демоқчи бўлади: Эй Раббим! Аслида хунук бўлган нарсани гўзал, гўзал нарсани эса хунук қилиб кўрсатяпсан: бизга ҳамма нарсани қандай бўлса, ўшандай кўрсатгинки, тузоққа тушмайлик ва йўлимизни ҳеч вақт йўқотмайлик.

Энди сенинг фикринг ҳар на қадар гўзал ва порлоқ эса-да, уникидан яхшироқ бўлолмайди. Ўзингдаги ҳар бир фикр ва ҳар бир тасаввурга ишонма, ёлбор-да, кўрк.

Чунончи, ҳатто кўшинлар юборган шу онимизда ҳам уларга (кўшинларга) ишонмаслигимиз ва талофотга учраб, кўркув ва ожизлик домига тушган вақтимизда эса Оллоҳдан умидимизни узмаслигимиз керак.

Пайғамбар юқоридаги оятни (сўзни) ўз мақсадига мувофиқ равишда айтди. Менинг ҳам айтмоқчи бўлган нарсам шу эди.

ФАСЛ. Биттаси: «Мавлоно ҳеч нарса демаяптилар» — деди. Мен дедим: «Бу одамни менинг хаёлим хузуримга келтирди ва менинг хаёлим унга: «Қалайсан, қандай аҳволдасан?» дея бир сўз сўйламади. Гапирмасдан хаёлим уни бу ёққа тортди. Агар менинг ҳақиқатим уни сўз айтишидан қайтариб бошқа бир жойга олиб борса, бунга нечун ҳайрон бўлиш керак экан?

Сўз ҳақиқатнинг сояси ва парчасидир. Модомики соя ўзига тортар экан, у ҳолда ҳақиқат янада яхшироқ жазб этади. Сўз баҳонадир. Бир инсонни бошқа бир инсонга тортган нарса сўз эмас, балки иккаловида мавжуд бўлган руҳий бирликдан бир парчадир. Агар бир инсон юз минг мўъжиза ва каромат кўрса, аммо унда валий ва набийга уйғун бир бўлак бўлмаса, бирлашмайдилар ва бунинг фойдаси ҳам йўқ. Уни валий ва набийга боғлаган, улар севгисини кўнглида орттирган нарса ўша омухта — ўртоқ парчадир.

Агар бир жисм таркибида оҳанрабо билан муштарак бўлган бир парча бўлмаса, у жисм ҳеч қачон оҳанрабо тарафига кетмайди, яъни тортилмайди. Улар орасидаги бир хиллик гизли бир нарсадир, кўзга кўринмайди.

Инсон хаёлидаги нарса уни ўз орқасидан етаклайди. Масалан, боғ хаёли боққа, дўкон хаёли дўконга олиб боради. Фақат бу хаёллар ҳақиқатни яширади. Чунончи, бир нарсанинг хаёли сени ўзига тортди ва сен у томонга кетмоқдасан. Чунки хаёл сенга у нарсани гўзал қилиб кўрсатган. Бирок келгач, пушаймон бўласан ва ўзинга ўзинг: «Буни яхши деб ўйлабман, аслида ундай эмас экан» дейсан. Шунинг учун ҳам хаёллар ичига кимдир яширинган

чодирлар ўхшайди. Қачонки, хаёллар йўқолиб ҳақиқат юз кўрсатса, пушаймонлик ҳисси ҳам сени тарк этади: сени (ўзига) тортган ҳақиқат сени жалб этган ҳақиқатдан бошқа нарса эмасдир. «У кун яширин нарсалар ошкор бўлади» (Қуръон). Аслида жалб этган нарса биттадир. Фақат кўп кўринади. Ахир кўрмаяпсанми, бир инсоннинг турли-туман юзларча орзуси бордир: «Шилпилдоқ истайман, қатлама истайман, ҳолва истайман, қовурилган гўшт истайман, мева истайман, хурмо истайман» дер. Бу айтган нарсаларнинг асли битта, у ҳам бўлса, очликдир. Очлик ёлғиз бир нарсадир. Инсон овқатнинг биридан еб тўйгач, «бошқасини истамайман!» дейди. Бундан англашиладики, ўн ва юз сонлари йўқ, фақат бир бордир.

«Уларнинг ҳисобини (сонини) кофирлар учун азоб ва машаққат айлади» (Қуръон) дея буюрилгани каби бу инсонлар қаршисига ҳисобдек оғир бир иш чиқади. Масалан, бунга «Бир», наригиларга эса «юз» дейдилар, яъни валий учун «Бир» ва халқ учун «юз минг» дейдилар. Бу катта гуноҳдир. Валийни Бир, бошқаларни Кўп кўрмоқ кўриш ва англаш йўлини йўқотмоқдир, улкан фитнадир. Чунки сиз уларни кўп, валийни эса бир кўрмоқдасиз. «Уларнинг ҳисобини кофирлар учун азоб ва машаққат айлади» ояти шунинг учун буюрилди. Қайси юз, қайси эллик ва қайси бири олтмиш? Кўлсиз, оёқсиз, ақлсиз ва руҳсиз бир тўп инсонлар тилсим ва симом каби қайнаб турибдилар. Энди сен уларга олтмиш, юз ва ёхуд минг, бунга эса бир де. Бу янглиш. Балки улар ҳечдирлар ва бу бир деганинг минг, юз минг ва юзмингларча Бир ҳисобланади. Худди «Бизнинг қавм аҳолиси оз, аммо хужум қилинганда кўпаяди» деганларидек.

Подшоҳ бир аскарга юз кишилик маош тайин этганди. Бундан қолган аскарлар норизо бўлдилар. Подшоҳ ўз-ўзига: «Бир кун келар, сизга кўрсатаман, ўшанда бунинг сабабини тушунасанлар», — дерди. Жанг куни келди. Аскарларнинг ҳаммаси қочди, ёлғиз у кишигина жанг қилди. Подшоҳ: «Мана шунинг учун мен унга кўп пул бердим», — деди.

Инсон ўзининг фарқлаш хоссасини ҳар турли ғараздан тозалаши ва диндан ёрдам қидириши лозимдир. Дин эгасини танийди. Фақат сен умрингни фарқ этиш хоссасидан маҳрум бўлган кимсалар билан кечирганинг учун билмайсанки, унинг яхшини ёмондан фарқ этиш васфи заифлашган ва энди динни, яъни инсоннинг ҳамроҳини таний олмайди.

Сен танани боқдинг, аммо унда фарқлаш хоссаси йўқдир. Фарқ этиш бир сифат. Ахир кўрмаяпсанми, жиннинг кўл-оёғи бор, фақат фарқлаш хусусияти йўқ. Фарқлаш сендаги латиф бир маънодир ва сен кечаю кундуз ундан маҳрум бўлган нарсани (яъни танани — тарж.) боқишга ҳаракат этмоқдасан. Унинг бу билан тирик эканлигини баҳона қилмоқдасан, ҳолбуки, бу ҳам у билан тирикдир. Бу қандай ишки, сен фарқлашдан тамоман маҳрум бўлганни боқдинг, вояга етказдинг ва вақтни вужудингни едириб-ичириш билан ўтказдинг-да, у латиф маънога, яъни фарқ этиш кудратига парвосиз бўлдинг! Сенинг тахмин қилганингдек, бу (тана) у (маъно) билан тирикдир, у бу билан эмас. У — нур, яъни латиф маъно бергувчи, кўз, қулоқ ва бошқа дерзалардан, агар булар бўлмаса, яна бошқа тирқишлардан ўзини кўрсатгучи. Бу худди: «Қуёшни чироқ билан кўраяпман» деб, қуёш қаршисига чироқ келтириб қуйишга ўхшайди. Аслида, чироқ бўлмаса ҳам қуёш ўзини сенга

кўрсатаверади. Чирокқа нима ҳожат? Оллоҳдан умидни узмаслик керак. Умид — ишонч йўлининг боши. Йўлда юрмасанг ҳам доимо йўлнинг бошини кўзла. «Нотўғри ишлар қилдим» дема, тўғрилиқни тут. Ўшанда ҳеч қандай эгрилик қолмайди. Тўғрилиқ Мусонинг ҳассаси кабидир, эгрилик эса сеҳргарларнинг сеҳрига ўхшайди. Тўғрилиқ ўртага чиқиши билан уларнинг ҳаммасини ютади. Агар бир ёмонлик қилган бўлсанг, ўзингга ўзинг қилгандирсан. Сенинг ёмонлигинг ўзгага қандай таъсир қилади.

ШЕЪР: (Қара, анави тоғ бошига кўниб учган куш тоғнинг нимасини орттирди ва нимасини камайтирди?)

Сен тўғри бўлсанг, уларнинг ҳеч қайсиси қолмайди. Эҳтиёт бўл, умид узма!

Шоҳларга яқин юрмоқ шу нуқтаи назардан таҳликали эмас, яъни хоҳ бугун, хоҳ эртага бўлсин, кетажак бош барибир кетади. Ушбу жиҳатдан эса хавfli: Шоҳларнинг нафси кучайиб бир аждарҳо сингари бўлади. Уларга яқин бўлиб, дўстлигини ҳимоя қилиб, молларини қабул қилган кимса мутлақо уларнинг раъйига кўра гап айтади. Ранжимасин дея, уларнинг номақбул ўй-тушунчаларини ёқтиради ва гапларини қайтаролмайдилар. Шунинг учун ҳамма вақт бир хавф мавжуддир. Чунки уларнинг (подшоҳларнинг) тарафи олинаркан, асл тараф сенга ёт — бегона бўлиб қолади ва бунинг динга зарари бордир. Сен у тарафни ҳимоя қилганингда, азиз бўлган бу тараф сендан юз ўгиради ва сен дунё аҳли билан қанчалик чиқишсанг, унинг сенга шунчалик ғзаби келади. «Оллоҳ золимларга ёрдам берган кимсага ўша золимни бало қилиб кўяди» (Ҳадис). Сенинг у томонга қараб кетишининг оқибати ҳам шундай. Чунки, модомики, сен у тарафни ҳимоя этаркансан, натижада уни ўз бошингга бало қилажакдир.

Денгизга бориб, ундан фақатгина бир кўза сув олмоқ билан қаноатланиш — ачинарли. Денгиздан олиш мумкин бўлган дур — жавоҳирлар ва бошқа қанчадан-қанча нарсалар бўла туриб, биргина сув олишнинг нима қиммати бор? Ақлли инсонлар бу билан қандай қилиб мақтанадилар ва нима деган одам бўладилар?

Олам — бир кўпик. Авлиёлар билимлари — денгиз. Денгизнинг дури қаерда?

Бу олам хас-хашак билан тўлган кўпикдир, фақат бу кўпик денгизнинг чайқалишидан, ўйноқлашидан ва кўпириб қайнашидан покланади, софланади, гўзаллашади.

Хотинлару ўғиллар, қоп-қоп олтинлару кумушлар, насл отлару сурув-сурув мол-қўйлар, экинлар ва ҳоказо нарсалар одамлар ҳирсини қитиклайди. Буларнинг ҳаммаси дунё завқидир. Модомики дунё безатилган бўлса, унда ҳақиқий гўзаллик ва яхшилик йўқдир, бу гўзаллик унда муваққатдир ва ўзга бир ердан келган, демакдир. Дунё олтин қопламали сохта пул кабидир. Яъни қийматсиз кўпик бўлган дунё қалбдир (сохта, ёлғончидир — тарж.), аҳамиятсиз ва қадрсиздир. Унинг уст қисмини биз олтин билан сувадик. Мана шунинг учун ҳам инсонларни хотинлару ўғиллар, қоп-қоп олтинлару кумушлар, наслдор отлару сурув-сурув мол-қўйлар, экинлар ва бошқа нарсалар ўзига тортади, дея буюрилган.

Инсон Тангрининг устурлабидир (телескопидир — тарж.) Фақат бу устурлабни биладиган мунажжим лозим. Дехқон ёки баққолнинг устурлаби бўлгани билан уни ишлатолмагандан кейин нима фойдаси бор? Улар устурлабда кўринган фалаклар аҳволидан, ҳаракатларидан, буржларнинг ўзгаришлари-ю, таъсирларидан нимани ҳам тушунардилар? Кўринадики, устурлаб мунажжим учун фойдалидир. Чунки «Ўзини билган Худосини ҳам биледи» (Ҳадис). Шу нуқтаи назардан, устурлаб фалакнинг қандай кўзгуси бўлса, инсон вужуди ҳам Оллоҳнинг шундай устурлабидир. Чунки Қуръонда инсон тўғрисида: «Биз Одам ўғилларини азиз қилдик» дея буюрилган.

Улуғ Оллоҳ инсонни билимли, илмли ва олим қилиб яратгани учун инсон ўз борлиғининг устурлабида вақти-вақти билан Оллоҳ тажаллисини ва беназир гўзаллигини порлоқ бир ҳолда кўради. Бу Жамол мазкур кўзгуни ҳеч қачон тарк этмайди.

Азиз ва Жалил бўлган Тангрининг ҳикмат, маърифат ва каромат кийимларини кийдириб қўйган қуллари бордир. Халқнинг буларни кўра оладиган ўткир кўзлари йўқ бўлса ҳам Оллоҳ Таоло уларни қизғанади. Улар ҳам ўзларини худди Мутанаббининг: «Хотинлар ипак кийимларни безанмоқ учун эмас, балки ўз гўзалликларини кўримоқ учун кийдилар» деганидек (ҳикмат, маърифат ва каромат кийимлари билан) ўрайдилар.

ФАСЛ. (Биттаси) : «Кеча-кундуз қалбим ва жоним сизнинг ёнингизда, хизматингизда, Фақат Мўғулларнинг иши-ю ташвиши сабаб сизни зиёрат этишга келолмаяпман», деди. У: «Бу ишлар ҳам Ҳаққа тегишлидир. Чунки булар мусулмонлик ишончини таъминламоқда. Сиз улар кўнгилларини тинчлантириш ва бир қанча мусулмонларни хузур-ла хотиржам тоат-ибодат қилиши учун ўзингизни мол ва жонингиз билан фидо қилдингиз. Бу ҳам хайрли ишдир. Оллоҳу Акбар сизга шундай бир хайрли иш қилмоқ орзусини бергандир. Бунга жавобан қизиқишингизнинг ортиши — Тангрининг сизга бўлган иноятдан дарак. Агар орзуингиз заифлашадиган ёхуд озаядиган бўлса, бу сизни Оллоҳ иноятдан маҳрум бўлаётганингизга бир ишорат, демакдир. Демак, Улуғ Оллоҳ бундай буюк ва хайрли ишни инсон воситасида қилинишини, унинг савоб ишлашини ва даражаси юксалишини истамаяпти. Бу — иссиқ бир ҳаммомга ўхшайди. Ҳаммом иссиқлиги печкада ҳосил бўлади. Ўтин ва тезак кўринишдан ҳар на қадар хунук-да жирканч бўлса ҳам, ҳаммомчи учун иноят ҳисобланади. Чунки улар туфайли ҳаммомчининг ҳаммоми исийди ва шу тариқа халққа хизмат қилади.

Шу пайт аҳбоб келди, (Мавлоно) узр сўради ва: «Агар сиз учун ўрнимдан турмаётган, сиз билан гаплашмаётган ва ҳол-аҳволингизни сўрамаётган бўлсам, бунинг сабаби сизни ҳурмат қилганимдир. Чунки ҳар бир нарсанинг ҳурмати ўша замонга мувофиқ бўлади. Намоз қилаётиб ота-онани, ака-укани, опа-сингилни сўраб-суриштирмоқ, шу йўсин эътибор қилмоқ тўғри эмас. Намоз вақтида дўстлар ва қариндош-уруғларга илтифот кўрсатмаслик, аслида, энг яхши илтифот ва кўнгил олишдир. Чунки сен улар сабаб ибодатдан, чуқур диний ҳолатдан айрилмайсан, хузур-халоватингни бузмайсан ва бу билан улар ҳам гуноҳга ботмаган бўладилар. Мана шунинг учун ҳам инсонни гуноҳга ботирган, азобга гирифтор қилган балодан

чекинмоқ илтифот ва кўнгил олмоқдир. Чунки уларга жазо берувчи нарсдан қочилгандир» — дея буюрди.

Улардан бири: «Оллоҳ олдида намоздан-да яхшироқ бўлган нарса борми?» деб сўради. У: «Ҳамнамоз бордир, аммо намоз фақатгина суратдан иборат эмас. Бу намознинг қолипидир. Ахир намознинг боши на сўнгги маълуму мавжуддир. Ибтидоси ва интиҳоси бўлган ҳамма нарса қолипдир. Такбир — намознинг аввали, салом эса охиридир. Худди шундай, шаҳодат ҳам фақат тил билан айтилган нарса эмас. Унинг ҳам боши ва охири мавжуд. Боши ва охири бўлган ҳамма нарса сурат ва қолипдан иборат бўлади. Унинг руҳи беқиёс ва бениҳоядир, аввал-охири йўқдир. Бу намозни набийлар топган ва майдонга келтирган. Набий: «Менинг Оллоҳ билан шундай бир вақтларим бўладики, унга на Тангри томонидан жўнатилган бир Пайғамбар ва на Тангрига энг яқин бўлган бир фаришта сиғади» (Ҳадис) дея буюради. Демак, намознинг моҳияти фақат ётиб-туришдан иборат бўлмай, балки истиғроқ, яъни ўзидан кечиш эканлигини билдик. Чунки барча суратлар ичкари киролмай, ташқарида қоладилар, ҳатто Жаброилдай пурҳикмат малак ҳам у ерга сиғмайди.

Олимлар султони, оламнинг қутуби бўлган Мавлоно Боҳо — ул Ҳақ Ваъд Дин (Оллоҳ унинг улуғ руҳини муборак айласин) ҳақида шундай бир ҳикоя ривоят қилинади. Бир куни асҳоби уни истиғроқ ҳолида учратдилар. Намоз вақти яқинлашгани учун муридлардан баъзилари «Намоз вақти бўлди» деди. Мавлоно эътибор бермади. Муридлар намозга қўзғолдилар. Фақат улардан иккитаси шайхларига эргашиб, намозга турмадилар. Намоз қилаётганлардан Хожагий исмли бир мурид қалб кўзи орқали намоз ўқиётганларнинг орқалари билан, шайх ва икки муриднинг эса юзлари билан қиблага йўналиб ўтирганларини кўрди. Чунки шайх «мен» ва «биз» даъвосидан воз кечди ва унинг «мен»лиги фано топди. Борлиғидан ҳеч нима қолмади. «Ўлишдан аввал ўлингиз» (ҳадис) хикмати Оллоҳ нурида ҳалок бўлди. Энди унинг ўзи Оллоҳнинг нури бўлди. Ҳар ким орқасини Оллоҳ нурига ва юзини деворга ўгирса, у орқасини муҳаққақ қиблага ўгирган бўлади. Чунки у аллақачон қибланинг жони бўлгандир. Ахир инсонлар қибласини Пайғамбар танламаганми ва у (қибла) оламнинг қиблагоҳи бўлмаганмиди? У ҳолда Пайғамбарнинг ўзи қибла бўлса, янада мувофиқ бўлади. Чунки қибла унинг учун қибла бўлгандир.

Мустафо (Оллоҳнинг салот ва саломи бўлсин) бир дўстини «Сени чақирдим, нега келмадинг» дея койиди. У: «Намоз қилаётгандим» деди. Шунда Пайғамбар: «Яхши, аммо мен сени чақирмадимми?» дейиши билан у: «Мен бир бечораман» деб жавоб берди.

Пайғамбар унга буюрдик: «Қудратли бўлган вақтингда ҳам ўзингни ожиз ҳис этган пайтингдагидек бечора кўрмоғинг — яхши. Чунки сенинг қувват ва қудратинг устида бир қудрат бордир». Сен барча ҳолларда Ҳаққа маҳкумсан. Икки бўлак эмассанки, баъзан чорасиз, баъзан қудратли бўлсанг. Унинг қудратига боқ ва ўзингни ҳар вақт қўлсиз, оёқсиз ҳамда бечора кўр. Заиф одамларни кўя турайлик, ҳатто арслону қоплон, тимсоҳу ва ҳоказолар ҳам унинг қаршисида ҳечдир ва Тангридан кўрқиб титрайдилар. Ерлар, кўклар... ҳамма-ҳаммаси ожиздир. Уларнинг барчаси у (тангри)нинг ҳукмига

асирдирлар. У буюк подшоҳдирки, зиёси ойу куёшнинг нурига ўхшамайди. Унинг зиёсини алмаштириб бўлмайди ва у магар, пардасиз ҳолида юз очса, на кўк, на ер, на куёш ва на ой қолади.

Ҳикоя: Бир шоҳ дарвешлардан бирига: «Оллоҳнинг ҳузурида Тангри тажаллиси ва яқинлигига муяссар бўлганинг онда мени хотирла!» деди. Дарвеш: «У ҳузурда гўзаллик куёшининг нури борлиғимга тегиши билан мен ҳатто ўзимни ҳам эслай олмайман, сени қандай эслай?» жавобини берди. Аммо Оллоҳу Акбар бир қулини танлаб олиб, уни ўз борлиғида йўқ этса ва бунинг этагини тутиб, ўз эҳтиёжини тилаган ҳар бир киши орзусини Тангри рўёбга чиқаргуси. Бунда Оллоҳ ҳузурида уни ёд этишлари шарт эмас.

ФАСЛ. Биттаси: «Бу ерда бир нарсани унутибман» деди. Мавлоно буюрдики: Дунёда бир нарса бор — унутилмас. Агар ҳамма нарсани унутиб, уни унутмасанг, кўрқмаса ҳам бўлади. Масалан, бир подшоҳ муайян иш учун сени қишлоққа жўнатди. Сен тайинланган ишни қилмай, бошқа юз турли ишни адо этсанг ҳам ҳеч нарса бажармаган бўласан. Шунинг учун инсон бу дунёга бир иш учун келган: гоё удир, агар уни қилмаса, ҳеч бир иш қилмаган ҳисобланади.

«Биз омонатни кўкларга, ерга ва тоғларга таклиф этдик. Улар омонатни ўз зиммаларига олишдан чекиндилар, унга хиёнатдан кўрқиб, андиша қилдилар. Инсон уни ўз гарданига олди, чунки у жуда золим ва жоҳилдир»[3].

Кўклар ва ер ўз зиммаларига ололмаган ишни инсон олди. Унинг кўлидан келаётган ишларга боқиб, киши ҳайратланади: Тошларни лаъл ва ёқут, тоғларни олтин ва кумуш конларига айлантиради. Ер юзидаги ўсимликларни ҳаракатга келтириб тирилтиради ва Адан жаннати ҳолига келтиради. Ер ҳам уруғни ўз бағрига олади, ҳосил беради, айбларни беркитади ва яна тушунтириш қийин бўлган юзмингларча ғалати нарсаларни қабул қилади, майдонга келтиради. Худди шундай тоғлар ҳам турли-туман маъданлар беради. Шунга ўхшаш барча ишларни адо этганлари ҳолда, кўлларида бир иш келмайди. Бу иш эса ёлғиз инсон томонидангина амалга оширилади. Шунинг учун ҳам Оллоҳ: «Биз ҳақиқатан одам ўғилларини шарафлантирдик» дея буюради. Аммо ўша иш на кўкларнинг, на тоғларнинг ва на ернинг эмас, балки фақат инсоннинггина кўлидан келганига кўра инсон жуда ёмон ва билимсиздир. Агар сен: «Кўлимдан шунча иш келяпти, бироқ у ишни қилолмаяпман» десанг, бунинг ҳеч қандай қиммати йўқ. Чунки инсонни бошқа ишлар учун яратмади. Бу шунга ўхшайди: «Сен шоҳлар хазиналарида бўладиган қимматбаҳо пўлатдан тайёрланган хинд қиличини «Мен бу қилични бекор ётмаслиги учун турли ишларда ишлатаман» дея келтириб, ош пичоғи ўрнида гўшт тўғрасанг ёхуд олтин идишда шолғом пиширсанг, ё жавҳар билан безатилган пичоқни мих ўрнида қоқиб, унга ошқовоқ оссанг... увол бўлмасми, одамлар кулмасми? Ҳолбуки, ковоқнинг иши бир пулли тахта ёки темир бир мих билан ҳам битади. Шунга юз динорлик пичоқни ишлатиш ақл иши эмаску! Улуғ Оллоҳ сенга жуда улкан қиймат бергандир. «Оллоҳ мўминларнинг жонлари ва молларини ўз йўлида вақф этишлари муқобилида уларга жаннат бергандир»[4].

Шеър: (Сен қийматинг ва тушунчанг билан икки оламга бадалсан. Аммо нима қилайинки, ўз баҳонгни билмаётирсан).

Ўзингни арзонга сотма, чунки қийматинг юксакдир. Улуғ Тангри буюради: Мен сизни, вақтингизни, нафсингизни, молларингизни сотиб олдим. Агар сиз буларни мен учун харжласангиз, менга берсангиз, бунинг муқобили ўлимсиз жаннатдир. Менинг олдимдаги сенинг аҳамиятинг шудир. Агар ўзингни жаҳаннам эвазига сотсанг, ўзингга зулм қилган бўласан. Худди юз динорлик пичоқни деворга қоқиб, унга қовоқ ослан одамдек.

Сен: «Ўзимни юксак ишларга бераяпман. Фикҳ, ҳикмат, фалакиёт, тиб ва бошқа илмларни ўрганаяпман» дея баҳоналар кўрсатасан. Аслида, буларнинг барчаси ўзинг учундир: фикҳ кўлингдаги нонни биров тортиб олмаслиги, сени ўлдирмаслиги, устингдаги кийимингни ечиб олмаслиги ва соғ-саломат бўлишинг учундир. Фалакиёт соҳасидаги билиминг эса фалак аҳволидан хабардор бўлиш ва шунга қараб иш тушинг учундир. Ўйлаб кўрсанг, аслинг сен бўлиб, булар сенинг ойдинлигингдир, нури — зиёингдир. Нурнинг бу қадар тафсилоти, ажойибликлари, ҳоллари ва ғаройиб оламлари бўлар экан, боқчи, асос бўлган сенинг қандай ҳолларинг бўлиши керак? Сенинг нурингда юксалишлар, тушишлар, бахтли ва бахтсиз ҳоллар бўлиши баробарида, назар солчи, асос бўлган сенинг зиёлар оламингда қандай кўтарилишу пасайишлар, омаду омадсизликлар, зафару фойдалар бордир? Масалан, фалон руҳнинг шундай хусусияти бор, ундан бундай ҳоллар кўринади ва пистон ишга ярайди, дейишади. «Мен Тангри айтгандан кечолмайман, У мени едиради ва ичиради» — деб буюрилганидек сенинг учун емоқ ва ухламоқдан бошқа яна бир озик бордир. Сен бу дунёда шу озикни унутгансан, ўзгаси билан машғулсан. Вужудингни кеча-кундуз моддий озик билан боқасан. Бўлса-бўлмаса, бу вужуд сенинг отингдир. Дунё — от охури. Отнинг еми унинг эгасининг емиши бўлолмайди. Унинг ўз емиши, неъматлари бор. Аммо ҳайвонлик туйғуси сени енггани учун ва сен отлар охурларида, отларнинг бош тарафида қолганинг учун бақо оламининг подшоҳлари ва амирлари қаторидан жой ололмайсан. Қалбинг музаффар вужуднинг ҳукмига бўйсунди ва сен ҳам унинг асири бўлиб қолгансан. Худди шунинг каби: Мажнун Лайли юртига бормоқ истаганидан ҳуши жойида бўлган пайтлар туясини у томонга ҳайдар эди, аммо хаёли Лайлига кетганда ўзи ва туяни унутарди. Шунда туя қишлоқдаги бўталоғини эслаб, орқага қайрилади. Қишлоққа келишлари билан Мажнун ҳам ўзига келади ва биладики, икки кунлик йўли беҳуда кетибди. Шу тарзда уч ой давомида йўлда қолади. Ниҳоят, «Бу туя бошимнинг балоси» деб ундан иниб, пиёда йўлга тушади.

Байт: (Тевамнинг орзуси орқада, меники эса олдинда. Биз ўз йўлларимиз туфайли айрилдик).

Дедиларки: Саид Бурҳониддин Муҳаққиқ сўзлаётганда, биттаси келди ва: «Фалончидан сенинг мадҳингни эшитдим» деди. У: «Кўрайлик-чи, ул зот қандай одам экан? Мени таниб мақтай оладиган аҳволдамикан? Мени агар сўзларимдан таниган бўлса, танимаган демакдир. Чунки бу сас, бу оғиз, бу лаб... ўткинчи, буларнинг ҳаммаси белгилардир. Ишларим орқали таниган

бўлса, яна шундайдир. Аммо зотимни таниган бўлса, у ҳолда, мени танибди. Фақат шундагина у мени мақтай олади ва ўз мақтовини менга тегишли эканини биламан», — деди.

Бунга ўхшаган бир ҳикоя бор. Ривоят қиладиларки, бир подшоҳ ўғлини хунармандлар тўпига қўшиб қўйибди. Улар болага турли билимлардан, жумладан, илму нужумдан дарс беришибди. Шоҳ ўғли бутунлай аҳмоқ бўлгани ҳолда ўзига ўргатилган нарсаларни яхши эгаллаб олибди. Кунлардан бир кун подшоҳ уни имтиҳон қилмоқ учун ҳовучига узугини беркитиб, ўғлига «Бунда не бор?» дебди. Бола: «Қўлингдаги думалоқ, сариқ ва ичи бўш нарсадир» дегач, ҳукмдор ҳайратда қолиб: «Аломатларини тўғри айтдинг, исмини айт» деб буюрибди. Ўғил: «Ғалвир бўлса керак» деб жавоб берибди. Подшоҳ: «Олган таҳсилнинг шарофати билан мени ҳайрон этиб, аломатларни аниқ айтдинг-у, лекин ғалвирнинг ҳовучга сиғмаслигига қандай қилиб фаросатинг етмади?» — дебди.

Худди шундай, замонамиз олимлари ҳам қилни қирқ ёрадилар, ўзларига боғлиқ бўлмаган нарсаларни жуда яхши биладилар, аммо ўта муҳим ўзлари учун қолган барча нарсалардан янада яқин бўлгани, яъни ўзларини билмайдилар. Ҳамма нарсалар яқин бўлган борлиқ бу — уларнинг менлиги. Улар бирор бир иш тўғрисида бу — тўғри, бу — хато, бу — ҳалол, буниси — ҳаром деб ҳукм чиқаришади-ю, ўз моҳиятларининг ҳалол ё ҳаром эканлигини билмаслар. Шундай экан, шоҳ ўғли айтган ҳалиги аломатлар белгилардир, оловга ташлаганда уларнинг ҳеч бири қолмас. Бундай аломатларнинг ҳаммасидан кутулмоқ зотга хосдир. Инсонга берилган иш, сўз ва ҳоказоларнинг барчаси аломатдир. Уларнинг жавҳар билан алоқаси йўқ. Улар йўқ бўлгандан кейин қолган нарса жавҳардир. Биз назарда тутган олимлар аломати шундайдир. Улар белгиларини тўғри топиб сўйлайдилар-у, бироқ ғалвирни ҳовучга сиғади деб туриб оладилар. Чунки асосий нарсадан уларнинг хабари йўқ. Мен қушман, булбулман, тўтиман. Агар менга бошқа хил сас чиқар десалар, буни қилолмайман. Чунки менинг тилим шундай ва бундан ўзгасини сўйлай олмайман. Қуш сасларини ўрганган кимса қуш бўлмагани ҳолда қушларнинг душмани, овчисидир. Ўзини қуш, дея ўйлашлари учун улар каби овоз чиқаради, хуштак чалади. Инсонга булардан бошқача сас чиқар, десалар ҳам, у буни қила олади. Чунки сас уники эмасдир, ясамадир. Халқнинг кийимлигини ўғирлаган ўғри ҳар уйдан бир кийимлик кўрсатишни ҳам ўрганиб олгандир.

ФАСЛ. Отабек: «Бу не лутф! Мавлоно ташриф буюрди. Тўғриси, кутмаган эдим. Ҳатто бундай шарафга муносиб бўлиш хаёлимдан ҳам ўтмаганди. Аслида мен кеча-кундуз унинг қаршисида қўл қовуштириб, муридлари орасида бўлишим лозим эди ва мен шунга ҳам ҳануз лойиқ эмасман, бу қандай лутф!» (деди). Бунга жавобан Мавлоно буюрди: Бу сизнинг хизматингизнинг улуғлигидандир. Даражангиз азиз, буюк ва муҳимдир. Сиз ҳам юксак ишлар билан машғул бўлишингизга қарамай, ҳимматингиз баланд бўлганидан ўзингизни қусурли кўраяпсиз. Ўз ишларингиздан қониқмай, ўзингиз учун яна бир қанча нарсаларни зарур ҳисоблаяпсиз. Кўнглимиз маънан доим сизнинг ҳимматингиз ёнида бўлиши баробар суратан ҳам шарафланмоқ истадик. Чунки суратнинг ҳам улуғ бир

эйтибори бордир. Эйтибор не демак? У хатто ўзлик ва маъно билан тенг. Миясиз калланинг иши ҳеч нарсага ярамагани каби қобиксиз мева ҳам етишмайди. Чунончи, бир данакни қобиксиз ҳолда ерга эксанг, кўкармас. Қобиғи билан экканинг вақтда унади ва улкан бир дарахтга айланади. Шу нуқтаи назардан вужуднинг ҳам буюк бир асли, хизмати бор. Ва шундай бўлиши табиий ҳамдир. Усиз бир иш майдонга келмайди. Худди шу асл маънодир. Аммо бу — маъноли, маънони билган, англаган кишилар учун шундоқдир

«Икки ракат намоз дунё ва ундаги нарсалардан хайридир». Бу сўз ҳамма учун эмас. Бу шундай кишилар учунки, уларга дунё моли кўлида бўлса ҳам икки ракат намозни қилмаслик ўша молни бой беришдан оғирроқ туюлади.

Бир дарвешга подшоҳ: «Эй зоҳид!» деди. У эса: «Зоҳид сенсан» деб жавоб қайтарди. Шоҳ: Мен қандай зоҳид бўлайин. Бутун дунё меникидир», — деди. Бунга жавобан: «Йўқ, аксинча. Кўряпсанки, бутун дунё, охират ва жамики мол-мулклар меникидир. Оламни мен олдим. Сен эса фақатгина бир лўкма ва бир хирқа билан қаноат этдинг», — деди дарвеш.

«Юзингни қай тарафга бурсанг, Оллоҳ у ердадир»[5]. У ҳамма жойда мавжуд. Чехралар, доимийдир, ўлмасдир. Ошиқлар ушбу чехрага ўзларини фидо қилиб, эвазига ҳеч нарса истамаслар. Бошқалар эса ҳайвон сингаридирлар.

Буюрдики: Сигирлар ҳам неъматларга монанддир ва оғилхонада бўлганлари ҳолда оғил эгаси ҳушлаган нарсалардир. Агар соҳиб хоҳласа, ўз молини шоҳнинг оғилига олиб бориб қўяди, ибтидода бўлганидек, йўқликдан борлиққа келтиради. Борлиқ (вужуд) оғилидан жамоа оғилига, жонсиз борлиқлар оғилидан ўсимлик дунёсига, ундан ҳайвонликка, ҳайвонликдан инсонликка, инсонликдан малакликка ва шу сўнгсиз тарзда илгарилатади. У сенга буларни бир-биридан устун оғиллар борлигини қабул ва эътироф этмоғинг учун кўрсатгандир.

Қуръонда: «Сиз, албатта, бир ҳолдан иккинчи бир ҳолга келасиз. Шундай экан, уларга нечун иймон келтирмайдилар»[6] деб амр этилганидек, буни сендан олдиндаги табақаларга инонмоғинг ва уларни қабулламоғинг учун намоёиш қилди. Буларнинг барчаси бир нарса, дея инкор этмоғинг учун эмас.

Устод билим ва ҳунарини одамларнинг ўзларига ишониши учун ҳамда ҳали кўрсатмаган бир қанча маърифатлари ва илмлари борлигига ҳам ўзгаларни иқрор қилиш учун кўрсатади. Худди шундай, шоҳ ҳам ҳадялар — тўнлар беради, айбларни кечиради, фуқаро кўнглини олади. У буларни ўзига доимо умид билан боқишлари ва яна нималардир кутиб яшашлари учун қилади, йўқса, шоҳнинг берадигани шундан иборат деб, илинжларини узишлари учун эмас. Агар у фуқаронинг шундай дейишини билса, мутлақо лутф ва инъом қилмасди.

Зоҳид охарни (бошқасини, ғайрни — тарж.) кўрган кишидир, дунё аҳли бўлса, охирни (сўнгни) кўради. Фақат Оллоҳнинг хос қуллари ва орифлар на охарни, на охирни кўрарлар. Улар назарлари аввалга тушади ва ҳар ишнинг аввалини биладилар. Масалан, буғдой экилса, буғдой битишидан (ўсишидан)

воқифдирлар. Булар нодир кишилардир. Бошқалар ўртамиёна бўлганликлари учун назарлари сўнгда. Улар оғилда қолганлари учун ҳайвондирлар.

Дард доимо инсонга йўл очади Дунёдаги ҳар иш учун инсон юрагида иштиёқ, ҳавас ва дард бўлиши лозим. Акс ҳолда, инсон бу ишни қилмас. Дардсиз ва захматсиз иш ҳам унга муяссар бўлмас. Дунё ва охират, тижорат ва шоҳлик, илм ва бошқа ишларда бўлсин, барчасида аҳвол шундоқ. Чунончи, Марям туғиш оғриғи бўлмагунча, бахт дарахтига яқинлашмади. Қуръонда «Туғиш санчиғи уни бир хурмо дарахти тўнкасига суяниш учун йўллади» дея буюрилганидек, Марямни дарахтга дард яқинлаштирди ва куруқ дарахт мева берар бир ҳолга келди.

Вужуд ҳам Марям кабидир. Ҳар биримизнинг Исомиз бор. Бизда ҳам ўшандай дард пайдо бўлса, Исомиз туғилади. Агар дард бўлмаса, Исо ҳам ўз келган йўлидан қайтиб кетади, биз ҳам ундан фойдаланмоқдан маҳрум бўламиз.

Шеър: (Жон ичкарида оч, табиат эса ташқарисидан сарват (бойлик) ва сомон ичида. Шайтон еб-ичишдан ошқозон касалига дучор бўлган. Жамшид нонушта ҳам қилмаган. Энди сенинг Масихнинг ер юзида, (шу ерда экансан) дардингга даво иста. Масих кўкка чиқиши билан даво ҳам қўлдан кетади).

ФАСЛ. Сўз — идрок қилишда сўзга муҳтож бўлганлар учундир. Сўзсиз идрок этганнинг сўзга қандай эҳтиёжи қолади? Идрок эта билган учун кўкларнинг, ернинг ҳаммаси сўздир. Ҳафиф бир сасни эшитганга бақириб-чақирининг нима ҳожати бор? Дунё ҳам Қуръондаги «Бўл» (унинг амри бўл демек эди. У ҳамон бўлди»)[7] сўздан бино бўлгандир.

Ҳикоя: Арабча гаплашадиган бир шоир бир турк подшоҳи ҳузурига келди. Ҳукмдор форс тилини ҳам билмасди. Шоир унинг шаънига жуда гўзал бир шеър ёзиб келтирганди. Шоҳ тахтда, қолган амиру вазирлар ўз ўринларида ўтирар эдилар. Шоир кўзғолди ва шеърини ўқиб берди. Шунда ҳукмдор шеър мазмунига уйғун равишда ҳаракатлар қилиб турди. У ердагилар «Шоҳимиз шунча йилдир, биздан арабча билганини яширган экан, агар ўтган давр мобайнида оғзимиздан арабча ёмон гап чиққан бўлса, ҳолимизга вой!», дедилар. Кейин ҳукмдорнинг хос қулларидан бирига «Шоҳ арабча биладими, йўқми? Билмаса, нечун муносиб бўлган ўринларда мувофиқ ҳаракатлар қилди? Бизга хабарини бер» — деб, унга қимматли нарсалардан бердилар.

Кунлардан бир кун хос қул бу масалани ечиш фурсатини топди. Ов пайтида шоҳ жуда мамнун эди. Шундан фойдаланиб, ҳукмдордан ётиғи билан сўраган эди, подшоҳ шундай деди: «Худо ҳаққи, мен арабча билмайман. Аммо унинг бу шеърни ёзиш мақсадини билганим, яъни шоир мени мақтамоқчи бўлганини, шеър бир восита эканини англаганим учун илтифот кўрсатдим. Мақсад бўлмаганда шеър ҳам ёзилмасди». Шунинг учун мақсадга қарайдиган бўлса, иккиликка ўрин қолмайди. Иккилик тафарруотда (бўлинганлик, айрилганликда — тарж.). Асос бирдир.

Худди шундай, шайхлар ҳам агар кўринишдан турли-туман, ишлари ва сўзлари фарқли — фарқли бўлсада, мақсад эътиборлари билан бирдир — Тангрини талаб қилмоқдир. Масалан, бир саройда шамол эсса, гиламнинг четини кўтаради, хас-ҳашакни осмонга учиради, ҳовуз сувини ҳалқа-ҳалқа

этади, дарахтни, унинг шохларию барглари уйнайди. Бу бир-бирига ўхшамаган ҳоллар мақсад, асос ва ҳақиқат нуқтаи назаридан бирдир. Чунки ҳаммасининг ҳаракати бир шамолдандир.

Биттаси: «Биз нуқсонлимиз!» деди. Бошқаси эса: Кишида «қандай ҳолдаман, нималар қилаяпман», дея ўз-ўзини тергаш туйғусининг уйғониши дўстлик ва иноят далилидир. Чунки «Севги бор жойда ситам ҳам бўлади». Бегоналарга эмас, дўстларга ситам қилинади. Аммо ситамда ҳам ситам бор. Ситам, ундан мутаассир бўлганга, ўзи учун унинг яхшилик ва севги эканлигини билганга қилинади. Шу билан бирга ҳеч таъсир қилмайдигани борки, бу севги аломати эмас. Масалан, гиламни чангдан тозаламоқ учун калтаклашади. Ақллилар бунга танбеҳ бериш, демаслар. Аммо бир севган кишини ёхуд боласини урсалар, бунга ситам дерлар. Севгининг исботи мана шундай жойларда майдонга келади. Шунинг учун, модомики, сен ўзингда бир дард ёки пушаймонлик ҳис этаркансан, билгилки, бу сенга Оллоҳнинг инояти ва севгисидан бир далилдир. Агар сен оға-инингда бир қусур кўрсанг, бу сендаги нуқсоннинг аксидан иборатдир. Одам ҳам худди шундай ойнайди. «Мўмин мўминнинг ойнасидир» (Ҳадис). Сен ўша қусурни ўзингдан узоқлаштир. Чунки ундан ҳосил бўлган сендаги изтироб — ўзингдан чиққан ғамдир. Ундан хафа бўлганинг замон ўзингдан ҳам инжийсан.

Дедики: Бир филни суғормоқ учун сув бўйига келтирдилар. У ўз аксини сувда кўриб ҳуркиди. Лекин у бошқасидан кўрқдим, деб ўйлар, ўзидан чўчиганини эса билмасди.

Инсон ўз каллигидан ва чипқонидан ирганмас. У ярали қўлини бемалол овқатга узатади, ялайди. Бундан унинг кўнгли айнинайди. Аммо бировнинг қўлида кичик бир чипқон ёхуд яра кўрса, бас, овқат ейишдан тўхтайди, жирканади.

Инсондаги ёмон феъллар ҳам каллар ва чипқонларга ўхшайди. Ўзида бўлганида ҳеч ирганмайди, ўзгада бўлсачи, жирканади, нафрат этади. Сен ундан хурқанингдек, у ҳам сендан чўчиса, инжиса, уни хуш кўр. Сенинг хафа бўлишинг унинг айбидир. Чунки уни кўришинг сабабли таъбинг тиррик бўляпти-да. Шу билан бирга у ҳам (сени) худди шундай кўради. Пайғамбар алайҳиссалом «Мўмин мўминнинг ойнасидир» (ҳадис) дея буюради. Бу кофир кофирнинг ойнаси бўлмайди, дегани эмас. Унинг ойнаси бор эди, фақат у бундан ғофилдир.

Сиқилиб, қайғуриб ирмоқ бўйида ўтирган подшоҳ кайфиятидан чўчиган амиру мулозимлар ҳукмдор масхарабозига ул-бул ваъда қилишиб «шоҳни кулдир» дейишди. Масхарабознинг ҳукмдорни кулдириш учун қилган барча саъй-ҳаракатлари зое кетди. Ниҳоят, чидай олмай «сувда нимани кўраяпсиз?» деб сўради. Шоҳ «бир номуссизни» дегач, масхарабоз «эй шоҳи жаҳон, бу кулингиз ҳам кўр эмас» деб жавоб берди. Дарҳақиқат, бу — шундоқ, яъни сен бир нарсани кўриб жирканганинг замон бошқалар ҳам кўр эмаски, сенинг кўрганингни кўрмаса.

Унинг ёнига икки «Мен» сиғмайди. Чунки сен ҳам «Мен» деяпсан, У ҳам «Мен». Ё сен ўл, ё У ўлсинки, иккилик қолмасин. Аммо Унинг ўлиши

мумкин эмас. Бу на зохирда ва на зехнда мумкин бўлади. «Чунки у ўлмаган бир тирикдир»[8].

У шундай лутфкордирки, имкон бўлганда эди, сен учун ўларди. Бирок модомики, Унинг ўлими имконсиз экан, у ҳолда, иккиликнинг йўқ бўлиши учун ва Унинг сенда тажалли этмоғи учун сен ўл.

Иккита тирик қушни бир-бирига боғлаб қўйсанг, улар бир хил қуш бўлишларига ва икки қанотлари тўрт бўлишига қарамай учолмаслар. Чунки иккилик мавжуддир. Ҳолбуки, қушларнинг биттаси ўлик бўлса, учади. Зеро, иккилик йўқдир. Қуёшда у лутф бордирки, кўршапалакнинг олдида ўлади. бироқ бунга имкон бўлмаганидан «Эй бойқуш! Менинг лутфим ҳар кимга етиб борган, сенга ҳам эҳсон қилмоқчиман. Сен ўл. Чунки бунга имкон бор. Шундай қилсанг, менинг улуғлигим зиёсидан насибангни оласан. Бойқушликдан чиқиб, Яқинлик Қофининг Анқоси[9] бўлажаксан» дейди.

Ўзини дўст учун фидо қилмоқ қудрати Оллоҳ қулларидан бирида бор эди. У Тангридан дўст сўради. Лекин Азиз ва Жалил бўлган Оллоҳ унинг истагини қибул этмади ва бандага «Сенинг уни кўришингни хоҳламайман» деган овоз келди. Аммо Тангри қули ёлбориб сўрашдан тўхтамади «Оллоҳим, менда унинг орзусини майдонга келтирдинг ва бу истак мендан кетмаяпти». Ниҳоят, унга «Агар унинг сенга кўринишини истасанг, бошингни фидо эт. Сен йўқ бўл, бу дунёни тарк айла!» дея бир овоз келди. У «Эй Тангрим, мен рози!» дедида, дўсти учун бошини қурбон қилди. Шундан кейингина мақсади ҳосил бўлди.

Бутун дунё умрига бир куни тенг қулнинг лутфи шундай бўлгач, бундай лутфни яратган Оллоҳнинг лутфи бўлмасми? Бу сенга имконсиз кўринади, лекин унинг фано бўлмоғи мумкин эмас, бас, ҳеч бўлмаса, сен фано бўл, йўқ бўл!

Ёқимсиз кимсаларнинг бири келиб улуғ кишиларнинг бош тарафига ўтирди. Бунга жавобан Мавлоно деди: Булар учун чироқнинг устида ё тагида ўтиришнинг ҳеч фарқи йўқ. Чироқ эса ўзи учун баландда бўлишни истамайди. Борди-ю, истаса, бундан бошқаларнинг фойдаланишини кўзлайди. Кимсалар эса унинг зиёсидан завқ оладилар. Чироқ хоҳ пастда, хоҳ баландда бўлсин, барибир ўша чироқдир. Абадий қуёшдир. Улуғ зотлар юксаклик,мақом ва мавқе истасалар, демакки, халқнинг уларни кўра оладиган кўзлари йўқдир. Уларнинг мақсадлари бундай моддий ва дунёвий тузоқ билан аҳлини овламоқдир. Шу тарзда улар бундай юксакликларни уҳровий (охиратга тегишли — тарж.) юксакликка йўл топмоқ учун истайдилар. Масалан, Мустафо (Оллоҳ раҳмати бўлсин) Макка ва бошқа жойларни ўз эҳтиёжи йўлида забт этгани йўқ, балки ҳар кимга ҳаёт бағишламоқ, улар қалбини нурлантормоқ учун фатҳ этган.

«Бу қўл бермоққа ўрганган, олмоққа эмас» (Ҳадис), дея буюрилгани каби улар халққа бериш мақсадида уни (халқни) алдайдилар. Йўкса, улардан бир нарса ундириш учун эмас.

Баъзилари заволли қушларни сотмоқ ва ёхуд емоқ учун тузоқ қўядилар. Бунга ҳийла дейишади. Аммо подшоҳ ўз жавҳарларидан хабарсиз, қийматсиз ва тажрибасиз бир қирғийни тутуди. Бундан мақсад қушни биллагига ўргатмоқ, унга тарбия бериб шарафлантормоқдир. Аммо бунга ҳийла

дейилмайди. Зоҳиран бу иш макрга ўхшаса ҳам, аслида эса тўғрилиқ ва эҳсондир. Тошни лаъл ҳолига келтирмоқ ўлик бир тухумни инсон айламоқ билан барабар. Ақл эгалари буни шундай биладилар. Агар қирғий ўзини нега тутганларини билсайди, тузоққа ҳожат қолмасди. Унинг ўзи тузоқни изларди, киши билагига учиб бориб қўнарди.

Халқ улуғлар айтган сўзларнинг зоҳиригагина назар солиб «Биз бундай гапларни кўп эшитдик, ичимизу ташимиз улар билан тўла!» дейди. Улар айтадиларки: Қалбларимиз қулфлидир. «Йўқ, Оллоҳ уларни кофирликлари сабабли лаънатга дучор қилди, улар жуда оз иймон келтиришади»[10], оятида амр этилгани сингари кофирлар: «Бизнинг қалбларимиз бундай сўзларнинг ғилофидир ва биз улардан лиммо-лим тўлганмиз», дейишади. Оллоҳу акбар уларга жавоб сифатида буюрадики: Асло! Улар булар билан эмас, балки хаёл, васваса, шубҳа ва ширк билан, ҳатто лаънат билан тўладир. Чунки «Оллоҳ уларни кофирликлари сабабли лаънатга дучор қилди»[11]. Кошки, улар бундай алжирамасалар эди. Ҳеч бўлмаса, ҳақиқатни қабул қилмоққа лойиқ бўлсаларда, афсуски, шунга ҳам лойиқ эмаслар.

Улуғ Оллоҳ кофирларнинг қулоқлари, кўзлари ва қалбларини бошқа бир ранг кўришлари учун муҳрлагандир. Шунинг учун ҳам улар ҳақида «Оллоҳ уларнинг юрагига муҳр урди. Уларнинг қулоқлари ва кўзлари пардалидир»[12] дея амр этилади. Уларнинг қалблари, яқин кишилари, улар билан мақтанганлар бутун умрлари давомида бу ҳикматнинг бўйини ҳам ололмагандирлар. Оллоҳ ҳикмати бир кўза кабидирки, баъзиларга суви билан кўрсатилди. Улар сувдан қониб-қониб ичдилар. Лекин бошқаларга сувсиз кўза берилдики, улар қандай қилиб шукр қиладилар. Оллоҳдан сув тўла кўзани олган киши шукрона айтиши лозим.

Улуғ Тангри Оламини тупроқ ва сувдан яратганида «Уни қирқ кунда тамомлади» (Ҳадис), унинг қолипни барпо қилди. Одам шу кўйи ер юзида қирқ кун қолди. Лаънат бўлсин Иблисгаки, ерга тушди ва унинг қолипига кириб, томирларида айланди, кузатди ва қон-ла тўла томирни, ёғни, тўрт хилтини кўриб: «Оҳ, менинг аршнинг пойида кўрганим ва пайдо бўлиши керак бўлган Иблиснинг шу эканлиги ғалати эмасми? Шояд бу бўлмаса! Иблис агар бор бўлса, мутлақо шудир», — деди ва чиқиб кетди.

ФАСЛ. Отабекнинг ўғли келди. Мавлоно буюрадики, сенинг отанг доимо Худо билан банд эди. Унинг иймони ғолиб келганди, бу — сўздан маълум эди. Бир кун Отабек деди: Рум кофирлари «Татарга қиз бериб, динни бирлаштирайлик, янги дин — мусулмонлик йўқ бўлсин» дейишяпти. Мен: «Дин қачон бир бўлибдики, энди бир бўлсин. Ҳар доим икки учта дин бўлган ва улар ўртасида урушлар, қон тўкишлар бўлган» дедим. Буни эшитиб, Мавлоно буюрдики: Сиз қандай қилиб динни бир қиласиз? Бу фақат қиёматда мумкин. Бу ер дунёдир ва шунинг учун ҳам диннинг бир бўлиши мумкин эмас. Чунки бу ерда уларнинг турли-туман истаги ва тилаги бордир. Дин дунёда бирлашолмайди, фақат қиёматда бир бўлади. Қиёматда уларнинг ҳаммаси бирлашади, бир қулоқ, бир тил ҳолига келади.

Инсонда бир қанча нарсалар мавжуд. Масалан, сичқон, қуш... Қуш қафасни юқорига тортса, сичқон тубанга судрайди. Инсонда улар каби яна мингларча йиртқич ҳайвонлар топилади. Қуш қушлигини, сичқон

сичқонлигини ташлаб, бирлашсалар, муддо ҳосил бўлади. Чунки бу нарса ва юқори ва на тубандир. Исталган нарса ҳосил бўлгач, юқори ҳам, тубан ҳам қолмас.

Агар киши бирор нарсасини йўқотса, ўнгни, сўлни, орқани, олдини... ҳамма жойни излайди. Агар қидирганини топса, на ўнгни ва на чапни излайди. Буларнинг барчаси бир бўлади. Қиёмат куни назарлар бирлашади, тиллар, қулоқлар, туйғулар бир бўлади. Масалан, ўн кишининг муштарак бир боғи ёки дўқони бўлса, улар қайғуси, сўзи бир бўлади, бир нарса билан машғул бўладилар. Чунки истаган нарсалари — бир.

Қиёмат кунида ҳамманинг иши Оллоҳга тушади. Яъни барча Оллоҳ билан банд бўлади ва унда бирлашади. Худди шундай, дунёда ҳамма бир иш билан шуғулланади. Ким аёл севгиси билан, ким мол тўпламоқ, ким илм олмоқ билан банд. Улар буларнинг биридан завқ олади, хушланади. Улар: «Менинг дармоним, саодатим ва хузурим шундадир», — дейди ҳамда унга инонади. Бу Оллоҳнинг бир раҳматидир. Чунки инсон севган нарсасига интилади, уни қидиради, аммо тополмай орқага қайтади. Бироз фурсатдан кейин ўзига ўзи: «Бу завқ ва раҳмат изланишга арзийди, лекин мен қидирмадим, бошқатдан ишга киришай» — дейди ва уннайди. Аммо яна тополмайди. Бу ҳол Оллоҳ раҳмати пардасиз равишда юз кўрсатгунга қадар давом этадию Раҳмат юз очгандан кейин киши тутган йўли янглиш эканини англайди. Бироқ Оллоҳнинг шундай қуллари борки, улар қиёматдан аввал асл ғояга етадилар. Улар ҳозирдан охири кўрадилар.

Али (Худо ундан рози бўлсин): «Парда кўтарилса ҳам менинг хабарим ортмаяпти», — деди. Яъни ғилофни ўртадан олсалар ва қиёмат кўринса ҳам менинг хабарим бўлмапти, демакдир. Бу шунга ўхшайди: Фарз қилайликки, қоронғу кечада бир уйда кўпчилик намоз қилди. Аммо кундуз бўлиши билан улар қиблани аниқлашиб юзларини ўша томонга бурадилар. Шунда кечаси ҳам қиблага қараб намоз ўқиган киши юзини бурадими? Йўқ, албатта. Аксинча. қолганлар юзларини унга томон ўгиришади. Кечаси шу одам сингари ўтирганлар учун эса қиёмат кўринган ва ҳозир бўлгандир.

«Ҳеч қандай нарса йўқки, унинг хазиналари бизнинг олдимизда бўлмасин. Биз уни фақат муайян миқдорда юборамиз»[13] дея амр қилинганидек, сўзнинг ниҳояси йўқ. Бироқ талабгорнинг талаби миқдорида инади. Ҳикмат ҳам ёмғирга ўхшайди ва у ўз маъданида сўнгсиздир. Фақат эҳтиёжга кўра ёғади. Улар ҳар бир мавсумнинг муҳтожлик даражасига қараб оз ёхуд кўп бўлади. Унинг манбаси битмас-туганмасдир. Масалан, аттор шакар ёки дорини қоғозга ўрайди. Лекин шакар қоғозга ўралгандан иборат эмас. Шакар ва дори хазиналари сонсиз-саноксиздир, сўнгсиздир. Ниҳоясизлик, сўнгсизлик қоғозга қандай сиғади?

Қуръон Муҳаммадга (Оллоҳнинг салоти ва салоти бўлсин) нечук калима-калима инади, сура-сура тушмайди, дея ғийбат қилишарди. Бунга жавобан Мустафо: «Бу нодонлар нима дейишяпти? Ахир, ҳаммаси бирдан тушса, мен эриб йўқ бўлиб кетардим», — деди. Чунки у оздан кўпни, бир нарсадан бир қанча нарсаларни, бир сатрдан бир дафтардаги (маъно) ни англай оларди.

Дейлик одамлар орасида қандайдир воқеа гапирилмокда. Улардан бири ана шу воқеага гувоҳ бўлгани учун бир сўзданоқ ўша вазиятни тушунади. Қолганлар эса ҳикоянинг эшитганлари қадарини англайдилар. Вазиятдан хабардор бўлган ҳалиги ёлғиз кишигина ҳикоя билан боғлиқ яна жуда кўп нарсаларни билади.

Яна эски мавзуга қайтайлик: Атторм дўконига боришинг билан, у ерда шакарнинг жуда кўп эканини кўрасан. Бироқ аттор сенинг пулингга яраша шакар беради. Ёки шакар сўраб келганингда қопингга қарайдилар ва шунга кўра ўлчайдилар. Аммо одам шакар олишга туя қаторларида (кўп қоплар олиб) келса, бошқа ўлчов асбобларини чиқаришга буюрадилар. Худди шундай, одам борки, денгизларга қонмас, одам бўладики, бир томчи сув билан кифояланади, ортиқчаси унга зарар келтиради. Бу фақат маъно оламида, яъни илм ва ҳикматда эмас, балки ҳамма нарсада шундай. Дунёдаги мол-мулклар, олтинлар, қимматбаҳо тошлар конлари сўнгсиз ўлчовдадир. Бироқ улар инсонга баҳоси миқдорида келади. Ортиқчасини эса кўтаролмай, ақлдан озади. Ошиқлардан Мажнун, Фарҳод кабиларни кўрмаяпсанми? Уларга таҳаммулларининг устида шаҳват берилгани учун бир аёлнинг ишқида тоғу чўлларга чиқиб кетдилар. Фиръавнга қарасангчи, ортиқча мол-мулкка эга бўлгани учун худоликка даъво қилди. «Яхши ёки ёмон ҳеч қандай нарса йўқки, унинг бизда ва бизнинг хазинамизда сўнгсиз дафиналари бўлмасин, аммо биз таҳаммул нисбатида юборамиз»[14] — дея буюрилгани сингари ишга яроқлиси ҳам шудир.

Ҳа, бу одамнинг ишончи бор, лекин у ишончининг нима эканлигини билмайди. Нонга инонган, аммо нега инонишини билмаган бола ҳам шундай. Масалан, сувсизликдан қуриган дарахт сувсизликнинг нима эканлигини билмайди.

Бир одам келди. Дедик: Қаерда эдинг? Жуда соғингандик, нега узоққа кетдинг? У: «Тасодифан шундай бўлди», — деди. Биз худди шу тасодифнинг бўлмаслигини дуо қилаётгандик. Айрилиқни майдонга келтирган тасодиф бўлмаслиги керак бўлган тасодифдир. Ҳа, ҳаммаси Оллоҳдан ва Унга кўра ҳаммаси яхшидир. Тўғри, ҳаммаси Оллоҳ наздида мукамалдир, яхшидир, аммо бизнинг назаримизда бундай эмас. Чунки ифлослик, намозсизлик, намоз, куфр, ислом, ширк ва тавҳид Оллоҳ наздида яхши. Бизнингча эса ўғрилиқ, ахлоқсизлик, куфр ва ширк ёмон, тавҳид, намоз ва хайрат яхшидир. (Аммо буларнинг барчаси ҳақ наздида яхши). Чунончи, ўлкасида зиндон, осмон, зарбоф тўн, мол-мулк, раият, тўй, ноғора ва байроқ бўлган бир подшоҳ учун буларнинг ҳаммаси яхши. Зарбоф тўн салтанат камоли учун қандай бир аломат бўлса, дорга тортмок, ўлдирмок ва зиндон ҳам шундай бир омилдир. Шоҳ назарида буларнинг ҳаммаси камолдир. Бироқ халқ наздида зарбоф тўн билан дор оғочи қандай қилиб бир нарса бўлсин?

ФАСЛ. Бири: «Намоздан афзалроқ нима бор?» деб сўради.

1. Айтганимиздек, намознинг жони (руҳи) ўқилган намоздан яхшироқдир.

2. Иймон намоздан устундир. Чунки намоз кунда беш маҳал, иймон эса ҳамма вақт фарздир. Намоз узрли сабаб билан қолдирилиб, фурсат бўлиши билан адо этилиши мумкин. Иймон учун ҳеч қандай узрли сабаб билан

бузилиб, кейинроқ бажариш рухсати йўқ. Намозсиз иймоннинг фойдаси бўлади. Бироқ иймонсиз намознинг фойдаси йўқ. Худди мунофиқларнинг намози сингари.

Намоз ҳар динда турлича, иймон эса ўзгармайди. Аҳволи, қибласи ва бу каби нарсалари ҳам ўзгармайди. Бу фарқли жиҳатлар ҳақида айтилган сўздан келиб чиқаётган маъно тингловчи талаб қиладиган даражада зоҳир ўлади. Тингловчи хамир қораётган киши олдидаги унга ўхшайди. Суз эса сувга. Унга муайян бир меъёрда сув кўшилади.

Шеър: (Кўзим ўзга бировга боқаяпти, мен нима қилай? Ўз-ўзингдан шикоят этки, кўзимнинг нури сенсан.)

Кўзим бошқага қараяпти, яъни сендан ўзга бир тингловчини қидираяпти. Мен не этай? Унинг зиёси сен. Кўзим нурининг сенинг каби юз минг дона (мисли) бўлиши учун сенинг ўзинг билан бўлмаслигинг ва ўзингдин қутилмоғинг лозим.

Ҳикоя: Жуда озғин, буришган, кичкина бир одам бор эди. Бошқалар наздида у ҳақир бир чумчукқа ўхшарди. Бу одам шу қадар бечораҳол ва хунук эдики, ҳар қандай бошқа хунук киши уни кўриши билан Тангрига шукр айтарди. Шунга қарамай, бу одам катта гапирарди. Шоҳ девонида ходим эди. Ва доимо ўша ердаги бир вазирнинг жонига тегарди. Бир кун вазир: «Эй девон аҳли! Мен бу одамнинг қаддини кўтардим, боқдим, ўстирдим. У бизнинг нонимиз ва неъматларимиз билан одам бўлди. Бироқ нонкўрлик қилиб менга ёмон сўзлар айтмоқда!» — деди. Хунук одам вазирнинг юзига сачради: «Эй девон аҳли, давлатнинг улуғлари, аркони! Вазир ҳақ гапни гапиряпти, унинг нони ва неъматини еб ўсганим учун шундай ҳақир ва кулгили бўлдим. Агар бошқа бир зотнинг нони суви билан ўссадим, юзим, бўйим, кадрим бундан яхшироқ бўларди. У мени тупроқдан олиб турғазди. «Биз сизга яқин бўлган азобни раво кўряпмиз. У кун ҳар инсон кўлининг нима қилганини кўради ва ишонмаган: кошки, тупроқ бўлсайдим, дер»[15] оятида буюрилгани каби қани энди ўзга бир зот мени тупроқдан олиб турғазган бўлсайди. Ўшанда бунчалик кулгили бўлмасдим», — деди.

Оллоҳ одами томонидан етиштирилган бир муриднинг руҳи топ-тоза бўлиб, бузғунчи ва иккиюзламачи кимса томонидан етиштирилган киши мана шу хунук одам янглиғ ожиз, ҳақир ва қайғули бўлажак. У доимо тараддудланиб яшайди, туйғулари нуқсонли, ўзи эса яхши ишламайди.

Оллоҳ мўминларнинг ёридир. Уларни зулматдан ёруғликка чиқаради. Кофирларнинг ёрдамчиси Тоғутдир. Уларни ёруғликдан зулматга киритади. Булар оловдаги кимсалардирки, доимо унинг ичида қолурлар.

Тоза сув ичидаги ҳар нарсани кўрсатгани каби инсон руҳи табиати билан бирга билим ва кўзга кўринмаган барча нарсаларни кўрсатади. Ости ва устидаги барча нарсаларга бир нарса қўшмай, айирмай кўрсатиш хусусияти сувнинг яратилишида мавжуд. Бироқ сувга тупроқ ёки бошқа ранг аралашса, бу хусусият йўқолади.

Улуғ Оллоҳ набий ва валий зотлар жўнатди. Улар ана шу улкан, тоза сувларга ўхшайди. Оллоҳнинг бундан мақсади ҳар бир ифлос, кичик сувнинг ўткинчи рангидан ва киридан қутилиши, қутилгандан кейин эса ўзини покиза

кўриши билан «мен илгари шундай тоза эканман!» дея хотирлаши, кирланган, ифлос рангини фоний эканлигини билишга қаратилган. Қуръонда «Соғломликдан кейин бузадилар. Оллоҳ битишмоқни амр этган нарсани парчалайдилар»[16] дейилади. Набийлар билан валийлар уларга эски ҳолларини эсларига солади. Унинг жавҳарига янги нарса қўшмаслар. Энди у улкан сувни таниб: «Мен унданман, уникаман», деган ҳар бир кирланган(кичик) сув унга (катта сувга) аралашгандир. Улкан сувни танимаган, ўзидан айри кўрган ва уни бошқа жинсдан, дея билган ифлос сув денгизга қоришмаслик учун бундай ранглар ва кирликларга сиғинди. Қуръонда «Бир сура нозил бўлиши билан улар бир-бирларига боқадилар ва: «Ажабо, бизни бир кўрган борми?» дейдилар ва кейин кетадилар. Улар тушунмайдиларки, бир қавмдан бўлганлари учун Оллоҳ ҳам улар қалбларини қайтариб қўйди»[17] оятида буюрилганидек, катта сув кичик сувнинг жинсидандир. Унинг нафсидан, унинг жавҳаридандир. Буни инкор этиш сувнинг нафсидан эмас. Бироқ сувнинг ёмон бир ўртоғи борки, унинг акси сувга уради. У Кичик сувнинг Катта сувдан ёхуд денгиздан) ҳуркиши ўз нафсидан ёки ўша ёмон ўртоқнинг аксидан келаётганини билмайди. Бу ҳам икки нарсани бир-бирига фавқулодда қоришганлигидан майдонга келади. Масалан, тупроқ еган бир одам: «Менинг бу тупроққа бўлган майлим табиатимданми, йўқса, табиатим билан қўшилган бир касалликданми?» дея бунинг сабабини аниқ билмайди. Даъвони исбот қилиш учун келтирилган ҳар байт, ҳар ҳадис ва оят икки шоҳид кабидир. Бу иккала шоҳид ҳар даъво учун гувоҳлик қилади.

ФАСЛ. Унга «У сизни кўришни истамоқда ва кошки Худовандигорни[18] кўрсам, демоқда» дедик. Мавлоно буюрдикки, у ҳозир Худовандигорни кўролмайди. Чунки унинг «Худовандигорни кўрайин!» дея орзу қилиши Худовандигорни кўришига монне бўлган бир парда. Ҳозир уни пардасиз, ниқобсиз кўриб бўлмайди.

Худди шундай, инсон халқнинг ота-онасига, ёр-биродарларига ҳамда ерлар ва кўкларга, боғлар ва тоғларга, қўшиқларга, билимларга, ишларга, овқатга, шаробга ва ҳоказоларга бўлган орзу, севги ва шафқатининг ҳаммаси, аслида, Тангрини севмоқ ва билмоқ эканини билади. Буларнинг барчаси ниқоб (парда)дир. Одамлар бу дунёдан кўчиб, Шоҳни ниқобсиз кўришлари билан буларнинг ҳаммасини пардалардан иборатлиги ва истаганларининг барчаси, аслида, бир нарса эканлигини кўрар ва англларлар. Шу тарзда. Уларнинг бутун қийинчиликлари ҳал этилади ва ичларидаги ҳар турли сўроқлар ва мушкулотларнинг жавобини оладилар. Истаган, орзу қилган нарсаларини рўйи рост кўрадилар. Оллоҳ ҳар бир саволга алоҳида-алоҳида тушунтириш бермайди, балки ягона жавоб билан бутун сўроқларни бартараф этади. Шу равишда барча мушкуллар ҳал бўлади. Масалан, қиш келиши билан ҳамма одамлар иссиқ кийимларга ўранадилар, дарахтлар ҳам совуқ урмаслик учун бори йўғини ичига олиб сақлайди. Баҳорнинг келиши уларнинг бутун сўроқларига жавоб бўлади. Тангри бу пардаларни бир савобга таяниб яратмишдир. Агар Оллоҳ жамоли ниқобсиз кўринса, биз унга қарашга таҳаммул (тоқат) этолмаймиз ва ундан насибамизни ололмаймиз. Биз ана шу ниқоблар воситаси билан ёрдам кўраяпмиз, яхшини ёмондан

айиряпмиз, исиняпмиз. Дарахтлар ва боғлар ҳам унинг шарофати билан мева соҳиби бўлмоқдалар. Олтин, кумуш, лаъл ва ёқут маъданлари ҳам унинг таъсири билан майдонга чиқади. Воситалар билан бизга шунча фойда келтирган қуёш яна бировз яқинлашадиган бўлса, фойда бериш у ёқда турсин, ҳаммаёқни куйдириб йўқ этади. Улуғ Тангри ҳам тоққа парда ортидан тажалли этади, шунинг учун тоғ ям-яшил бўлади, гулларга тўлади, безанади. Ҳолбуки, пардасиз тажалли этса, тоғ ост-уст бўлади. Шунга кўра, Оллоҳ амр этдики: «Эй Мусо! Мен сени мумтоз қилдим. Сенга берганимни ол ва муяссар бўлган неъматингга шукр қилганлардан бўл»[19].

Бири: «Қишда ҳам ўша қуёш мавжуд эмасми?» — деб сўради. Мавлоно жавоб берди: Бизнинг бу ердаги мақсадимиз бир мисол бермоқдир. У ерда на туя ва на қўй бор. Ақл уни жаҳд билан англай олмайди, шу билан бирга жаҳд қилишдан воз кечмайди ҳам. Агар воз кечса, ақл ҳисобланмайди. Ақл англаш ва тушуниш қобилиятига молик бўлмаганига қарамай, Тангрини кеча-кундуз англаш ва сингдиришда мушоҳада қилишдан, ғайрат кўрсатишдан музтариб бўлган ва беқарор қолган нарсадир. Ақл — парвона, севгили эса шам кабидир. Парвона ўзини шамга уриши билан ёнади, бироқ ҳақиқий парвона ёнгунча шам зиёсидан айрилмайди. Агар парвонадек бир ҳайвон бўлсаю, у ҳам шам нуридан шикоят этмай, ўзини унга урса, парвона бўлади. Агар парвона ўзини шам зиёсига урса-ю, лекин ёнмаса, демак, бу шам шам эмасдир. Худди шундай, халқ билан қизиқмаган, аксинча, ундан нолиган, унинг учун жонини куйдирмаган инсон инсон эмасдир. У ҳақни англаб. ҳис этса ҳам, у тушуниб, идрок этган Ҳақ — Ҳақ эмас. Инсон ишламоқдан, ғайрат кўрсатмоқдан қочмаган, Оллоҳ улуғлиги атрофида тинимсиз, хузурсиз айланган кишидир. Ҳақ эса инсонни ёқади, йўқ қилади ва У ҳеч бир ақлга сиғмайди, ҳеч бир ақл билан англашилмайди.

ФАСЛ. Парвона дедик, Худовандигор менга юзини кўрсатмасдан олдин Мавлоно Баҳоуддин узр сўради ва Мавлоно: «Бизнинг зиёратимизга келмасин ва роҳатсиз бўлмасин. Чунки бизнинг бир қанча ҳолларимиз бордир. Бир ҳолда гаплашамиз, бошқа бир ҳолда сукут сақлаймиз, бир ҳолда одамлар билан қизиқсак, яна бир ҳолда ёлғиз қоламиз, бир ҳолда эса хайрат ва истиғроқ ичра яшаймиз. Ҳошо! (Худо сақласин! — тарж.) Амир шундай ҳолларнинг бирида эканимизда келса, биз ундан ҳол-аҳвол сўрай олмаймиз, ҳолимиз имкон бермайди. Шунинг учун дўстлар билан гурунглашишга, уларга фойдамиз тегишга ҳолимиз бўлган пайт ўзимиз бориб, уларни йўқлашимиз яна-да хайрлироқдир, деб қарор берди» — деди.

Мавлоно Баҳоуддинга Амир: «Мавлоно мен билан машғул бўлсин, мен билан гаплашсин, деб эмас, балки(қабулига) мушарраф бўлиб, куллари ва муридлари қаторидан жой олиш учун келяпман. Чунончи, бир куни Мавлоно машғул эди, менга юзини кўрсатмади. Кечгача мени куттиргандан кейин мени ҳайдади. Мавлоно бунини менга мусулмонлар ва яхши одамлар эшигимга келганларида, уларни куттириб, сўнгра тезда изларига қайтарсам, худди ана шундай оғир бир ҳаракат бўлишини билишим учун қилди. Бошқаларга нисбатан бундай қилмаслигим учун унинг аламини торттирди. У мени шу билан тарбия этди», — дея жавоб берди. Бунга жавобан Мавлоно буюрди: Йўқ, сизни куттиргандан кейин ҳайдашимиз, сизга нисбатан бўлган

иноятимиздан эди. Ҳикоя қилишардики, Улуғ Оллоҳ «Эй менинг қулим! Сенинг эҳтиёжинг ва тилагингни тездагина адо этардим. Бироқ сенинг ёлборишинг ва ноланг менга ёқди. Мен уларни кўпроқ эшитишим учун истагингни кечроқ бажараман» дея амр этди. Масалан, бир одамнинг уйи эшигига икки фақир келди. Уларнинг бири ёқимли ва хушрўй, иккинчиси эса хунук ва севимсиз эди. Уй эгаси хизматчисига: «Анави хунугига бир бурда нон бер ва у тезда кетсин, севимлисига эса «Ҳали нон пиширмадик. Кутиб туринг, дегин», депти.

Одамлар биз бу дунё уйида бирга эдик дейишлари ва бир-бирлари билан гўзал бир тарзда келишиб, боғланишлари керак. Инсон дўстини тез йўқотади. Чунончи, киши биттаси билан дўст тутинади, дўст унинг кўзига Юсуф бўлиб кўринади. Шунга қарамай, ўзининг бир тубан ҳаракати билан сенинг назарингдан қолади. Юсуф каби бўлган юзи қора бўлади. Эртага яна бир сабаб билан бу зот бошқа кимсага айланса, сен унинг зотини яхши билмаганинг учун уни қандай қилиб танийсан? Хулласи калом, инсонда ўткинчи бўлган яхши ва ёмон сифатлардан ошиб, унинг ўзлигига бормоқ ва уни обдон танимоқ лозим. Одамларнинг бир-бирларига берган васфлари уларнинг аслий васфлари эмас. Шундай ҳикоя айтиб беришганди: Бир одам «Мен фалончини яхши биламан, унинг бутун сифатларини сизга айтиб бераман» деди. Унга «Эшитайликчи!» дедилар. Шунда ул киши «У менинг чўпоним эди, иккита қора ҳўкизи ҳам бўларди» деб жавоб берди. Худди шундай, халқ ҳам «Фалон дўстни кўрдик, уни таниймиз» дейди. Дарҳақиқат, уларнинг одамлар тўғрисида берган таърифлари ҳалиги зотнинг биров ҳақида «Уни танийман, икки қора ҳўкизи бор» дейишга ўхшайди. Ҳолбуки, бу тавсиф кишининг аломати бўлолмайди ва бу аломат ҳеч бир ишга ярамайди. Одамнинг яхши ва ёмонлигини бир четга қўйиб, унинг шахсиятининг аслига эътибор бермоқ керакки, кўрамиз ул зотнинг қандай ўзлиги ва жавҳари бордир. Кўрмоқ ва билмоқ мана шунақа бўлади.

Мен халқнинг «Авлиёлар ва ошиқлар макони бўлмаган, сурати номавжуд, ҳеч бир хусусиятсиз оламга қандай ошиқ бўладилар, ундан ёрдам ва дастак оладилар, унинг таъсири остида қоладилар?» дейишларига ҳайронман. Бировни севиб қолган киши ундан кўмак, севинч ва ташвиш, билим ва тушунча олгани ҳолда, бундан ҳайратланмайдилару «Авлиё ва ошиқлар қандай қилиб олами ло маконга ошиқ бўладилар ва ундан ёрдам кўрадилар?» дея ҳайрон бўладилар.

Бир файласуф бу маънавиятни инкор қиларди. Бир кун у касалга чалинди. Қўл-оёқдан қолди. Ниҳоят, руҳоний бир ҳаким уни йўқлади ва «Нима истайсан?» деб сўради. Файласуф «Соғлиқ», деб жавоб берди. Руҳоний ҳаким эса «Соғлиқнинг шаклини, васфларини қандай эканини тушунтирки, мен топиб келтирай» деди. Файласуф «Унинг хусусияти, шаклу шамойили йўқ», дегач, ҳаким «Модомики, у хусусиятсиз бир нарса экан, қандай қилиб уни талаб қиласан? Яхшиси, сен уни менга тушунтир, нима ўзи соғлиқ?» деб қистади. Касал шундай жавоб берди: «Шуни биламанки, соғлиқ келиши билан қувватга кираман, тўлишаман, рангим ҳам қизариб, ўзим ёш ва нашъали бўламан». Ҳакимнинг «Мен сендан соғлиқнинг ўзини, зотини сўраяпман» деган хитобига бетоб: «Билмайман, у хусусиятсиз» деди. Ҳаким

«Агар мусулмон бўлиб, мазҳабингдан қайтсанг, сени даволайман, сенга соғлиқ бахш этаман», деди.

Мустафодан (Оллоҳнинг салом ва салоти бўлсин) «Бу маънолар хусусиятсиз (хоссасиз) бўлишлари билан бирга, суратлари воситасида улардан фойдаланмоқ мумкинми?» дея сўрашганида, ул зот «Мана ер билан осмоннинг сурати. Бу сурат воситасида сен у куллий маънодан фикр ол, фойдалан» деб буюрди.

Фалакнинг айланиши билан коинот узра тасарруфни, булутларнинг роса вақтида ёмғир ёғдиришини ва ёзу қиш замонлари алмашишини кўраяпсан. Буларнинг ҳаммаси бир ҳикмат ва савобга таянади. Жонсиз бўлган булут вақтида ёмғир ёғдиришни қаердан билсин? Ўсимликка қара, бир ўринга ўнни бераётган тупроққа боқ! Буларни бир зот қилапти. Сен худди ана шу асликни кўр. Бу олам воситасида мазкур ишларни бажарганни талаб эт ва ундан ёрдам сўра. Инсон суратидан унинг маъносини қандай англаётган бўлсанг, одам сурати воситаси ёрдамида Унинг маъносидан ҳам хабардор бўл.

Пайғамбар сарҳуш бўлиб, ўзидан кетган пайтларида «Оллоҳ айтди», дерди. Зоҳиран унинг тили шундай сўйлар эди. Аслида у (тил — тарж.) орада йўқ эди, сўзларни Тангрининг ўзи сўйларди. Чунки у (пайғамбар — тарж.) авваллари бундай сўзларни билмас эди. Энди у қачонки, бу сўзларни айтиши билан ўзининг илгариги эмаслигини англади ва буларнинг барчаси Оллоҳнинг тасарруфидан иборат эканлигини биларди.

Мустафо (С.А.В.) ўзининг вужудга келишидан минг йиллар олдин яшаган ва ўлиб кетган инсонлардан, пайғамбарлардан, охир замонгача дунёнинг нима бўлишидан, арш ва курсидан хабар берганди. Унинг борлиги ўтмишга тегишли эди, муҳаққақи, бу хабарларни кейин вужудга келган борлиги бермаётган эди. Кейин пайдо бўлган (ҳодис) нарса эскидан мавжуд бўлгандан (қадимдан) қандай хабар бера олади? Кўринадики, буларни у (пайғамбар — тарж.) сўйламаган, балки Оллоҳ сўйлагандир. Чунки Қуръон «У орзу билан ҳам сўз сўзламайди. Сўзи ваҳийдан бошқа нарса эмас»[20], дея буюрган.

Оллоҳ ҳар қандай сас ва ҳарфдан покиза. Унинг сўзи сас ва ҳарфдан ташқаридадир. Фақат сўзини ўзи истаган ҳар ҳарф, ҳар сас ва ҳар тилдан чиқаради. Масалан, йўллар устида ва карвонсаройларда ҳар бир ҳовуз бошида тошдан одам ёки қуш ясаб қўйганлар. Уларнинг оғзидан сув чиқиб, ҳовузга қуйилади. Ақлли одамларнинг ҳаммаси сувнинг тош одам ёхуд тош қуш оғзидан чиқмаётганини, балки бошқа ёқдан келаётганини биладилар.

Инсонни танимоқчи бўлсанг, уни гапга сол сўзидан унинг ким эканлигини билиб оласан. Чунончи, биров киссавур бўлсаю унга «Инсоннинг сўзидан билишади» дейишса, у миршаб таниб қолмаслиги учун ҳеч гапирмайди. Қуйидаги ҳикоя ҳам шунга ўхшайди: Кичкина бир бола чўлда онасига «Она, тунда менга шайтондек кўрқинчли шарпа кўриняпти, кўрқяпман», деди. Она боласига «Кўркма, шарпа кўзингга кўриниши билан унга қараб жасорат билан отилки, бунинг хаёл эканини биласан» деди. Шунда бола «Оҳ онажоним, агар у шарпага ҳам онаси шундай насиҳат қилган бўлса, мен нима қиламан? Агар унга «Гапирма, кўринмайсан!» деган

бўлса, мен уни қандай танийман?» деди. Она «Унинг олдида гапирма, ўзингни унга от ва кут, балки оғзидан бирор сўз чиқар. Агар унинг оғзидан ҳеч сўз чиқмаса, истар-истамас сенинг оғзингдан бир сўз чиқади. Ёки сенинг қалбингда бир тушунча ёҳуд сўз пайдо бўлади. Худди ана шу тушунча ёки сўз орқали унинг (шарпанинг — тарж.) аҳволдан хабардор бўласан. Чунки у сенда бир фикр туғилишига сабаб бўлгандир. Сенинг ичингда вужудга келган ўша сўз ва фикр унинг тушунча ва аҳволининг аксидир» деб жавоб берди.

Шайх Муаммад Саррозий (Оллоҳ раҳмат қилсин) муридлари даврасида ўтирганди. Муридлардан бирининг кўнгли калла кабоби тусади. Шайх «Дарҳол бунга калла кабоби келтиринг», деди. Бошқалар «Унинг кабоб истаганини қаердан билдингиз?» деб сўрадилар. Шунда шайх «Ўттиз йиллар мен учун керак бўлган нарса қолмаган. Мен лозим нарсаларнинг барчасидан ўзимни тозалаганман, поклаганман. Ниҳоят, мен ойна каби тоза ва порлоқ бўлдим. Энди эса менинг кўнглим калла кабобини истади ва бу менга тегишли эмас эди, балки фалончи истаги менинг ойнамда акс этарди. Чунки ойнанинг ўзи соф ва шаклсиздир. Унда бирор шакл кўринса, демакки, бу ўзганинг шаклидир», деди.

Бир азиз киши мақсаднинг ҳосил бўлиши учун чилла ўтирди. Унга «Бундай бир юксак орзу чилла билан ҳосил бўлмайди. Ундан чиқ, улуғ бир зотнинг назари сенга тушсин ва шу тарзда орзуингга етишасан» дея ғойибдан бир овоз келди. У «Улуғ зотни қаердан топайин», дейиши билан «Масжиддан» деган сас келди. Азиз киши «Кўп одамлар орасидан уни қандай танийман» дегач, сас «Боравер, у сени танийди. Сени танишининг белгиси — кўлингдаги кўзанинг тушиши ва сенинг ўзингдан кечишингдир. Шу вақтда унинг сенга қараганини тушунасан», деди. Азиз ўшандай қилди. Кўзани тўлдирди ва масжиддаги жамоатга сув тарқата бошлади. У одамларга сув бериб юраркан, илқисдан ўзида бир ҳол пайдо бўлганини билди ва «оҳ» дея йиқилди. Кўза кўлидан тушди. Сарҳуш ҳолда масжиднинг бир бурчагида қолди. Ҳамма кетиб бўлганди. Ўзига келганда, кўрдикки, у ерда қолган одам унинг бир ўзи, улуғ зот ҳам йўқ эди. Аммо мақсадига эришганди.

Оллоҳнинг шундай қуллари борки, Тангри уларни қизғангани ва жуда буюк бўлганлари туфайли кўринмайдилар, бироқ улар толибларни (ҳақиқатни излаганларни) мақсадларига етиштирадилар. Худди шундай, буюк подшоҳлар ҳам нодир ва нозик бўладилар.

Биз ундан сўрадикки, сизнинг ёнингизга келишяптими? У «Бизнинг ёнимиз ҳам, олдимиз ҳам қолмади. Зотан анчадан бери йўқ эди. Агар келишяётган бўлса, ўша инонилган, тасаввур этилган мавҳум борлиққа келишмоқда». Исога (Оллоҳнинг саломи бўлсин) «Сенинг уйингга келаяптими?» дедилар. У Бизнинг бу дунёда уйимиз қаерда ва қачон уйимиз бўлган?» дея жавоб берди.

ҲИКОЯ. Ривоят қилдиларки, Исо алайҳиссалом қирда кезиб юрарди. Шу пайт шиддатли ёмғир ёға бошлади ва у бир қорақулоқнинг уясига кириб, ёмғирнинг тинишини кутди. Ваҳий келдики, қорақулоқнинг уясидан чиқ, чунки болалари сен туфайли тинчланолмаётир. Исо «Эй Оллоҳим! Қорақулоқнинг бу дунёда жон сақлайдиган жойи бор, меники эса йўқ (Ҳадис). Қорақулоқ болаларининг уяси бўлгани ҳолда, Марям ўғлининг на

бошпанаси, на уйи ва на мақоми бор» деб фарёд этди. Худовандигор буюрдики қорақулоқ болалари уйининг мавжудлиги уларни ташқарига суриб ташлашга сабаб бўлолмайди. Сенинг эса бундай бир уйдан кетганинг бор. Уйинг бўлмаса ҳам ундан кетмоқликнинг лутфи ва сенга тегишли шундай мукофотга сазовор бўлмоқ шарафи сени ташқарида қолдирмоқда. Бу эса юз мингларча еру кўкка, дунё ва охиратга, аршу курсига бадалди, балки яна ҳам кўпроқдир, улардан афзалроқдир. Шундай экан нечун кўрқасан?

Буюрдики, амир келди ва биз унга тездагина кўринолмадик. Бундан у хафа бўлмаслиги лозим. Чунки ушбу зиёратдан мақсад — бизнинг нафсимизни юксалтирмоқми ёки ўзининг? Агар нафсимизни юксалтирмоқ ғарази билан келган бўлса, янада кўпроқ ўтириб, кутмоғи керак. Шу йўсинда бизларни янада азиз тутган бўлади. Агар унинг мақсади савоб қозонмоқ эса, кутгани ва кутиб заҳмат чеккани учун савоби яна ортади. Шунинг учун амир нима ният билан келган бўлса ҳам, мақсади ортиғи билан ҳосил бўлганидан севинмоғи керак.

ФАСЛ. «Бу қалблар бир-бирларини кўрмоқдалар» сўзи ҳар кимнинг дилида мавжуд бўлган бир нарсадир. Мазкур хикоя улар учун кашф қилинмаган. Йўқса «Модомики, қалб шоҳидлик бермоқда, сўзга не ҳожат, сўзнинг шоҳидлигига эҳтиёж бормиди?» дейишармиди?

Амир Ноиб «Тўғри, қалб шоҳидлик беради, бироқ кўнгилнинг ўзига хос завқланиши бор, шу билан бирга, қулоқ, кўз ва тилнинг ҳам алоҳида хушланиш хусусияти бор. Шунга кўра, фойдаларидан истифода этмоқ учун уларнинг ҳар бирига эҳтиёж мавжуддир», деди. Мавлоно буюрдики, агар кўнгил истиғроқ (ғарқ бўлиш, толиш — тарж.) ҳолида эса, ҳамма нарса у билан маҳв бўлади ва тилга эҳтиёж қолмайди. Лайли раҳмоний эмас, балки жисмоний ва нафсий эди. Тупроқ ва сувдан майдонга келганди. Фақат унинг ишқида шундай бир истиғроқ мавжуд бўлганидан Мажнунни шу қадар ром этди ва ботирдики, энди Лайлини кўриш учун кўзга, сўзини эшитмоқ учун сасга муҳтож эмасди. Ахир, Лайлини ўзидан айро кўрмас эди-да...

Шеър: (Сенинг хаёлинг менинг кўзимдадир. Исминг тилимда. Зикринг дилимдадир. Шундай экан, қаерга мактуб ёзай?)

Жисмоний бўлган бир кимсада шундай бир қудрат бормики, ўзини бундан ортиқ кўрсин ҳамда кўриш, эшитиш, ҳидлаш, таъм билиш ва ҳоказо барча туйғулари унда ғарқ бўлсин? Лаззатларнинг ҳаммасини бир ерга тўпласин ва тайёр ҳолда кўрсин. Агар айтилган аъзолардан бири қандай завқ олса, қолган аъзоларнинг барчаси шу завқ ва лаззатга ғарқ бўладилар ҳамда ўзга бир лаззат истамаслар. Агар туйғулардан биронтаси бундан бошқа лаззат истаса, демак, бу — ҳалиги ягона аъзонинг тамомила бошқа лаззат олганидан ёхуд ундан мутлақо баҳраманд бўлолмаганидан далолат беради. Ҳар ҳолда, у (туйғу) лаззатга арқ бўлмаганидан қолган туйғулар бошқа лаззат қидиради ва турли-туманликни хоҳлайди. Ҳар бир туйғу бошқа-бошқа лаззат олмоқчи бўлади. Инсондаги туйғулар маъно нуқтаи назаридан ягона ва жаъм, кўринишидан эса айри-айридир. Бир аъзода истиғроқ ҳосил бўлиши билан бошқа туйғулар ҳам унга ғарқ бўладилар. Масалан, пашша учганда бутун аъзолари — қанотлари, боши билан ҳаракат этади. Аммо асалга ботиб қолганда эса, унинг барча аъзолари — парчалари бирлашади ва ҳаракат

этолмай қолади. Истиғроқ шундай ҳолдирки, бу ҳолда бўлган киши шу орада йўқ бўлади ва унинг ҳеч бир ҳаракати, ғайрати, иши ўзидан майдонга келмайди. У бутунлай сувга ботиб, йўқ бўлади. Ундан кўрилган ҳар бир ҳаракат ва иш ўзиники бўлмай, сувга тегишлидир. Агар ҳануз кўл-оёғини у ён бу ён уриб турса, ёхуд «Вой, ботдим!» дея бақириб-чақирса, бу ҳолга истиғроқ дейилмас. «Мен Ҳақман» (Анал — Ҳақ) дейишни одамлар буюкликни даъво қилиш ҳисоблайдилар. «Мен Ҳақнинг кулиман» деган киши икки борликни — ўз ва Тангри борлигини истиботлаган бўлади. Ҳолбуки, «Мен Ҳақман» деган ўз борлигини йўқ қилгани учун «Анал Ҳақ» демоқда. Яхни Мен йўқман, барчаси Удир. Тангридан бошқа борлиқ йўқдир. Мен мутлақо йўқликман, ҳечман. Бу сўзда камтарлик кўпроқ эмасми? Аммо халқ бунинг маъносини тушунмаяпти. Агар инсон Оллоҳга фақат Оллоҳ ризоси учун кулик қилса, унинг кулиги аёндир. Оллоҳ учун бўлса-да, ўзини, ўз ишини ва Тангрини кўради. Бундай киши сувга ғарқ бўлган бўлолмайди. Сувга ғарқ бўлган зот ҳаракатсиз кишидир, унинг ҳаракати сувнинг ҳаракати ҳисобланади. Мана шундагина у чинакамига сувга ботган бўлади.

Арслон жайронни қувди. Улар иккита борлиқ эди. Аммо арслон ўлжасига етиб, уни панжаларига орасига олганда, жайроннинг хуши бошидан учди, борлиғи йўқ бўлди, ўзини йўқотди. Бу онда ёлғиз арслоннинг борлиғи мавжуддир. Жайроннинг борлиғи эса йўқ бўлгандир.

Истиғроқ Улуғ Тангрининг авлиёни ўзидан кўрқитиши ва бу кўрқувнинг Ҳақдан, ишончнинг Ҳақдан, севинч ва хуррамликнинг Ҳақдан, овқат ва уйқунинг Ҳақдан эканлигини унга кашф қилдирмоғидир.

Оллоҳу акбар унга кўзи очиклигида, бедорлигида махсус бир шакл кўрсатади: бу ё арслон, ё қоплон ва ё олов шаклидир. Тангри буларни унга бу оламдан эмас, балки ғайб оламининг шакллари эканлигини билдириш учун кўрсатади. Худди шундай, ўз суратини ҳам улуғ гўзаллик ичра-боғлар, бўстонлар, наҳрлар, ҳурлар, кўшиқлар, озиқ-овқатлар, шароблар, хилатлар, буроқлар, шаҳарлар, уйлар ва бошқа турли-туман ажойибликлар ҳолида намойиш этади. Авлиё буларни ҳақиқатан ҳам ушбу оламдан эмаслигини билади. Тангри буларни унинг кўзига кўрсатиб, тасаввур эттиради ва шу тарзда кўрқувнинг Оллоҳдан бўлганлиги ҳақиқати ҳосил бўлади. Ишонч Тангридандир. Бутун ором ва мушоҳадалар Ундандир. Худди шунинг учун ҳам авлиёнинг (Оллоҳдан-тарж.) кўрқуви халқнинг кўрқувиға ўхшамайди. Чунки буларнинг барчасидан кўринган нарса Оллоҳдир, бироқ буни қайд қилиб бўлмас. Ҳаммасини ўзидан ҳосил бўлганини Тангри унга (авлиёга-тарж.) очик-ойдин кўрсатган. Файласуф ҳам бундан хабардор. Бироқ у далил орқали билади. Далил доимий эмас, ундан туғилган гўзалликнинг, завқнинг умри ҳам қисқадир. Сен (файласуфга-тарж.) далил кўрсатгунингча, у ўзини мамнун ва покиза ҳис этади. Далилни намойиш қилганиндан кейин эса, унинг аҳволи ўзгаради, бироз олдинги ҳарорат ва мамнунликдан асар ҳам қолмайди. Масалан, киши далил орқали бир уйнинг қурувчиси бўлганлигини англайди. Яна бир далил билан эса уйни қурган устанинг кўзлари кўр эмас, очик бўлганлигини, қувватли бўлиб, ожиз бўлмаганини, йўқ эмас, бор, ўлик эмас, тирик бўлганлигини ва бу уй қурилмасдан аввал (қурувчининг-тарж.)

мавжуд эканлигининг шоҳиди бўлади. Бироқ буларни билгани ҳолда, далил давомли бўлмагани учун тездагина ҳаммасини унутади. Лекин орифлар уй қурувчисини таниганлари, унга хизмат қилганлари ва уни айнал-яқин ила кўрганлари учун, биргаликда еб-ичганлари, муносабатда бўлганларидан у (уста) (орифларнинг-тарж.) кўз ўнгиларидан кетмас, тасаввурларидан йўқолмас. Шунинг учун ҳам бундай киши Ҳаққа яқин бўлади. Гуноҳ энди унинг учун гуноҳ ҳисобланмайди, айб айб саналмайди. Чунки у Оллоҳда йўқ бўлмишдир.

Бир подшоҳ қулларига «меҳмон келяпти, қулингизга қадаҳ олинг» дея буюрди ва ўзига энг яқин бўлган қулига ҳам «Бир қадаҳ ол!» амрини берди. Бу эса ул шоҳнинг юзини кўриши билан ўзидан кечди, боши айланди ва қадаҳ қўлидан тушиб, синди. Аҳволни кўрган ўзга қуллар «Демак, шунлай қилса бўлар экан» деб, билганлари ҳолда, қадаҳларни ерга отдилар. Шоҳ «Нега бундай қилдингиз?» дея уларни койиди. Улар «Энг яқинингиз бўлган кул ҳам шундай қилди-ку!» дедилар. Ҳукмдор «Эй аҳмоқлар! Буни мен қилдим, у қилмади», деб жавоб қайтарди. Қилинган бу ҳаракатларнинг ҳаммаси зоҳиран гуноҳ эди. Бироқ ўша биргина қулнинг ҳаракати тоат эди. Бу ҳаракат ҳагто бутун гуноҳлару савоблардан афзалроқ эди. Мақсад — ўша кул, қолган қуллар эса шоҳнинг буйруғи эди. Шунинг учун ҳам барча қуллар шоҳнинг ўша қулининг буйруқлари саналарди. Чунки бу кул шоҳнинг ўзидир, қуллик унда суратдан бошқа нарса эмас ва у подшоҳнинг гўзаллиги билан тўладир.

Улуғ Тангри «Сен бўлмасайдинг, фалакларни яратмасдим» дея амр этади. Яъни фалакларни ўзим учун яратдим. Бошқача айтганда, «Мен Ҳақман!» демакдир.

Улуғларнинг сўзлари агар юз турли бўлса ҳам, модомики, Ҳақ ва йўл танҳодир, демак, сўз ҳам иккита бўлолмайди. Иккита сўз зоҳиран ҳар на қадар бир-бирига мос ва уйғун кўринса-да, маъно нуқтаи назаридан (улар) бирдир. Айрилиқ-кўринишда. Маъно эътибори билан уларнинг ҳаммаси бирлашгандир. Масалан, бир амир чодир тикишни буюрса, (хизматкорларининг) бири ип тайёрлайди, бошқаси мих қоқади, бири бўз тўқиса, яна бири тикади... Бу ҳаракатнинг барчаси кўринишдан турли-туман ва бошқа-бошқа ишлар бўлса ҳам маъно жиҳатидан бирдир. Чунки уларнинг ҳаммаси бир иш қилмоқдалар, демакдир. Дунёга ҳам диққат билан қарасанг, шу ҳолни кўрасан. Ҳамма нарса Тангрига қуллигини бажо келтиради. Оллоҳга қарши чиққан фосиху шайтон. Унга итоат қилган солиху малак... барчасининг Тангрига қуллик вазифасини адо этаётганликлари кўринади. Масалан, бир подшоҳ ўз қуллари орасидан қайси бири саботли-ю, қай бири саботсиз, қайси вафодору қай бири вафосиз, сўзида турган киму турмаган ким эканлигини билиш учун турли воситалар билан уларни синамоқчи бўлди. Бунинг учун, яъни сабрлини сабрсиздан фарқламоқ учун васвасали ва ҳаяжонли кимсага эҳтиёж бордир. Агар (булар) бўлмаса, унинг сабри қандай билинади? Тангри саботлидан саботсизни айирмоқ учун бир шамол юборди. Бу билан пашшани боғдан, дарахтлардан узоклаштирмақ истади. Шу тарзда пашша кетиб, собит бўлганлар қолди.

Бир малик одамларидан қайси бири хоину, қай бири содиқ эканини синаб билмоқ учун жориясига «Ўзингга оро бер ва қулларимнинг олдига бор!» дея буюрди. Кўринишдан жориянинг бу ҳаракати гуноҳга ўхшаса ҳам аслида бундай эмас, чунки у шохнинг буйруғини адо этаяпти, холос.

Тангрининг бу кишилари Тангрига қулликнинг (яхши) ёки ёмон даражада бажараётганликларини, Оллоҳнинг тоати билан машғулликларини далилсиз, ҳатто пардасиз ҳолда кўрдилар. Бу хусусда Куръонда «Етти осмон, ер ва улардаги бор жонзот Оллоҳни, поклар. Мавжуд бўлган барча нарса ҳамду сано айтиш билан У зотни поклар. Лекин сизлар (эй инсонлар), уларнинг тасбеҳ айтишларини — поклашларини англамасизлар. Дарҳақиқат У ҳалийм ва мағфиратли бўлган зотдир»[21], дея амр этилган. Шунинг учун уларга бу дунё қиёмат ҳисобланади. Чунки қиёматнинг маъноси ҳар кимнинг Тангрига қулликни адо этиши ва (ёхуд)ўзга иш билан машғул бўлишидан иборатдир. Улар бу маънони «Парда кўтарилса-да, билимим ортмас» сўзида бўлгани каби шу оламда кўрмоқдалар.

«Олим» калимасининг маъноси луғатда орифдан устун ва маъноли демакдир. Чунки Тангрига Олим дейилади. Бироқ ориф демоқ жоиз эмас, Ориф деганда олдин билмай, кейин ўрганган деган маъно тушунилади ва шунинг учун бу Оллоҳга нисбатан айтилмаслиги керак. Шунга қарамай, урф-одат нуқтаи назаридан (сўзнинг) ишлатилишига кўра маъноси кўпдир. Чунки ориф урф-одат бўйича оламини далилсиз ҳолда кўзи билан кўрган ва кузатгандир. Олимнинг (эса) юз зоҳиддан афзал эканини гапиришади. Чунки зоҳид илм билан зоҳид бўлган. Илмсиз зуҳд бўлмайди.

Зуҳд нимадир? Дунёдан юз ўгирмоқ, тоат ва охиратга таважжух (юзланиш-тарж.) этмоқдир. Бунинг учун инсон дунёни, унинг чиркинлигини, вафосизлигини вва охират гўзаллигини, унинг доимий ва боқий эканлигини билиши керак. Чунончи, «Нима қилай, қандай тоат билан машғул бўлай?» дея жаҳд этиш ҳам бошдан оёқ илмдир. Шундай экан, илмсиз зуҳд бўлмайди. Шу эътибор-ла, зоҳид ҳам олим, ҳам зоҳиддир. Ва «Бир олим юз зоҳиддан афзалдир» фикри айни ҳақиқатдир.

Бу илм ва зуҳддан бошқа яна бир илм бордирки, Тангрининг зотига тегишлидир. Мазкур иккинчи илм зуҳд ва илмнинг самарасидир. Бунга соҳиб бўлган олим юз зоҳиддан эмас, балки юз минг зоҳиддан ҳам устундир. Оллоҳ буни истаганига (бандасига-тарж.) беради. Бу шунга ўхшайди. Масалан, бир одам битта кўчат ўтқазди ва у катта бўлиб мева берди. Шу мевали ёлғиз дарахт мева бермаган юзта дарахтдан яхшироқдир. Яна бир мисол: Каъбага етган бир ҳожи Каъба сари отланган, бироқ ҳали етиб келмаган ва йўлларда ҳаракатланаётган, Каъбага муяссар бўлишлари гумон бўлган ҳожилардан афзалроқдир. Чунки Каъба жамолига мушарраф бўлишлик ҳақиқатан ҳам ўша биргина ҳожига насиб этмиш. Бор ҳақиқат юз дона шубҳадан аълодир.

Амин-и Ноиб «Эришмаганнинг ҳам умиди бор» деди. Мавлоно буюрдикки, умидли билан эришган ўртасида кўркуви ишонч ва орасидаги қадар фарқ мавжуд. Бу тафовутни сўйлашга нима ҳожат бор? Уни ҳамма билади. Баҳс мавзуси бўлган нарса ишончдир. Ишончдан ишончга ҳам фарқ бор. Чунончи, Муҳаммаднинг (Оллоҳнинг салом ва салоти бўлсин) ўзга набилардан устунлиги ишонч билан боғлиқдир. Чунки барча пайғамбарлар

ишончда собит, кўрқувдан эса озод эдилар. Бироқ Қуръонда «(Эй Муҳаммад), Парвардигорингизнинг раҳмати (бўлмиш пайғамбарлик)ни ўшалар тақсимлайдиларми? (Йўқ, асло ундоқ эмас!) Уларнинг ҳаёти — дунёдаги маишат-тирикчиликларини ҳам уларнинг ўрталарида Биз Ўзимиз тақсимлаганмиз ва баъзилари баъзиларини қўл остига олиб (ишлатиш) учун айримларини айримларидан баланд даража — мартабаларга кўтариб кўйганмиз. Парвардигорингизнинг раҳмати — пайғамбарлик эса улар тўплайдиган нарса (мол-дунё) ларидан яхшироқдир»[22], дея амр қилинганидек, ишончда ҳам бир қанча даражалар бор. Аммо қурқув ва унинг даражалари тўғрисида бир аломат кўрсатиш мумкину ишонч даражаларининг аломати йўқдир. Одамлар Оллоҳ йўлида нимани фидо қилмоқдалар, дея кўрқув оламига назар солинса, ким жонини, ким молини, ким жисмини бағишлагани, бировнинг рўза тутгани ва яна бошқасининг тутмагани маълум бўлади. Кимдир ўн ракат, кимдир юз ракат намоз ўқийди. Шунга кўра, буларнинг манзилларини тасаввур қилиш мумкин. Уларни кўрсатса ҳам бўлади. Бу гўё Кўнёдан Қайсаригача бўлган масофада Каймаз, Ўбрўк ва Султон каби манзилларнинг маълум бўлишига ўхшайди. Бироқ Анталядан Искандариягача бўлган узунликдаги денгиз йўлида эса манзиллар аломати йўқдир. Буни фақат кема дарғалари биладилар, аммо қора халққа ҳеч нарса айтмайдилар. Айтган билан улар тушунмайдилар.

Амир «Бундай айтишнинг ҳам муайян фойдаси бордир. Улар озгинасини билсалар ҳам англайдилар ва тахмин этадилар» деди. Мавлоно буюрдики, Фараз қилайликки, бир одам кундуз бўлишини кутиб, кечаси мижжа қоқмади. Кундузга қандай борилишини билмаса ҳам, у барибир ниятига етишади. Ёхуд кечаси карвоннинг орқасига кўшилган киши қаердан ўтганини, қаерга борганини ва қандай йўл босганини билмаса ҳам, тонг отиши билан ушбу ҳаракатнинг самарасини кўради. Чунки у муайян манзилга келган бўлади. Ниҳоят, кимда ким Оллоҳ учун икки кўзини беркитса, унинг чеккан захмати беҳуда кетмагай ва «Бас, ким (ҳаёти — дунёдалиқ пайтида) зарра мисқоличалиқ яхшилиқ қилса, (қиёмат, кунида ўшани кўрур»)[23]. Фақат инсоннинг ичи қоронғу ва пардали бўлгани учун қанча илгариларини ҳозир кўролмаса ҳам охирида мутлақо англайди. «Дунё охиратнинг даласидир» (Ҳадис), дея буюрилганидай, инсон бу ерда (дунёда — тарж.) нима экса, у ерда (охиратда — тарж.) ўшани ўради.

Исо алайҳиссалом кўп қуларди, Яхё алайҳиссалом эса кўп йиғларди. Яхё Исога «Сен Тангрининг нозик хийлаларидан узоқ бўлганинг учун қулаёпсанми?» деди. Бунга жавобан Исо «Сен (эса) Тангрининг инжа, латиф ва ажойиб лутфларидан хабаринг бўлмагани учун йиғлаёпсанми?» деди. Ҳодисадан воқиф бир авлиё Оллоҳдан «Булардан қай бирининг мақоми юксакроқдир?» деб сўрагач, «Менга нисбатан яхши ниятда бўлгани афзалроқдир» (Кудсий ҳадис) жавобини олди.»Мен қулим хаёл қилган жойдаман» (Кудсий ҳадис), яъни мен бандамнинг тахмини бор ердаман. Ҳар бир қулимнинг ичида менинг бир хаёлим ва суратим бордир. У мени қандай тахайюл этса, мен ўша хаёлдаман. Эй менинг қулларим! Хаёлларингизни поклангизки, у ер менинг мақомим ва еримдир, демақдир. Мен Тангри бор

бўлган шу хаёлнинг бандасиман. Ҳақ мавжуд бўлмаган ҳақиқатдан сиқиламан.

Энди сен ўзингни сина, кулмоқ ва йиғламоқ, рўза ва намоз, ёлғизлик ва биргалик... ҳамда бунга ўхшаш нарсаларнинг қай бири сенга фойдали? Қайси йўлдан борсанг, аҳволинг тезроқ яхшиланади? Ўйлаб кўр ва сенинг илгарилашингни қайси иш таъмин этса, сен ўшани қил. Муфтилар ҳар қанча фатво берсалар ҳам сен олимнинг фатвосига кулоқ ос. Сенинг ичингда бир маъно бор. Сен уни кўрсатгинки, уйғун бўлганини танлаб олсин. Масалан, хастанинг олдига келган ҳақим ишни, аввало, касалнинг ич ҳақимидан сўрашдан бошлайди. Сенинг ичиндаги ич ҳақим мизожингдир. У нарсани ё қабул этади ёки йўқ. Шунинг учун ҳам, ташқаридан келган ҳақим ундан «Фалон нарсани еганда, ўзингни қандай ҳис қилдинг?» каби сўроққа жавоб олади. Ва шунга кўра ташҳис қўяди. Бунга асос бўлган нарсани ўша ич кийим — инсон мижозидир. Мабодо, бу ҳақимнинг фаолияти бузилса, шакарни аччиқ, сиркани ширин, дейди. Шунинг учун бетоб ўз мижозига (ич ҳақимига) ёрдам бериш ва уни аввалги ҳолатига келтириш учун чет ҳақимга муҳтож бўлади. Кейинроқ эса у яна ўзини ўз ҳақимига кўрсатади ва ундан йўл-йўриқ олади. Худди шундай, инсоннинг ҳам муаян маънавий бир мижози мавжуддирки, агар у заифлашса, ички туйғуларнинг айтган ва кўрган нарсалари аксинча бўлади. Авлиёлар мана шу мижознинг яхшиланиши ва қувват олиши учун ёрдам қилган ҳақимлардир. Чунки ҳатто Пайғамбар алайҳиссалом ҳам «Нарсаларни менга бўлгани каби кўрсат» (Ҳадис), дея Тангрига ёлборганди.

Инсон буюк бир мўъжиза ва унинг ичида ҳамма нарсани ёзилган. Бироқ зулмат ва пардалар борки, улар ёзувларни ўқишга имкон бермайди. Зулмат ва пардалар, турли-туман машғулотлар инсоннинг дунё ишлари борасида олган тадбирлари ва кўнгилнинг сўнгсиз орзуларидир. Зулмат ва пардаларнинг бўлишига қарамай, инсон ичидаги бир нарсани ўқий олади. Энди қара, ўртадан пардалару қоронғуликлар кўтарилса, у нималарни билиб олмайди, дейсан. Ахир тикувчилик, меъморчилик, дурадгорлик, заргарлик, мунажжимлик, ҳақимлик ва яна саноксиз санъатлар ҳам инсондан, унинг ичидан юзага чиққан, тошдан ё кесакдан ҳосил бўлмаган. Инсонга ўликни мазорга кўмишни қарға ўргатганини айтишади. Ҳайвон инсонни бир парчаси эмасми? Бундай бўлса, парча бутунига қандай ўргата олади. Масалан одам чап қўли билан ёзмоқчи бўлади. Қаламни олади, қалби қувватли бўлишига қарамай, ёзаркан, қўли титрайди, аммо қалб амри билан барибир давом этади.

Баъзилар «Амир келганда, Мавлоно буюк ва муҳим фикрлар айтади», дедилар. Мавлоно буюрдик амир келганда, менинг сўзим бўлинмайди, чунки у сўз аҳлидир ва ҳамиша сўзни ўзига тортади. Сўз ҳам ундан айрилишни хоҳламайди. Масалан, дарахтлар қишда япроқ ёзиб, мева бермаса, уларни меҳнат қилмаяпти, дема. Улар ҳамма вақт ишлайдилар. Бироқ қиш йиғиш, ёз эса сарфлаш пайтидир. Ҳамма харжланганни кўради, тўпланганни эмас. Чунончи. бир одам зиёфат бериб, сарф-ҳаражат қилса, қолганлар буни кўради. Лекин шу зиёфат учун оз-оздан йиққанини ҳеч ким пайқаманган. Асос бўлган нарсани тўпланган (кирим)дир. Сарфланган (чиқим)

тўпланган (кирим)дан майдонга келади. Биз боғли бўлган кишимиз билан ора-сира гаплашиб турамыз. Чунки биз у билан биргамиз, боғлимыз. Сукутга чўмган ёки сўзлашган, у бор ёхуд йўқ, ҳатто калтаклашишган вақтимизда ҳам у билан баробармыз. Биз бир-биримизга киришиб, қоришиб кетганмыз. Масалан, бир-биримизни муштласак ҳам, барибир, гаплашаверамиз. Сен бизнинг бир-биримизга урган муштни мушт санама, унинг ичида узум бордир, ишонмасанг, оч, қара, у ерда қимматли жавҳарларни кўрасан.

Аслида бошқалар ҳам назм ёки насрда ҳақоик ва маърифатдан баҳс этмоқдалар, аммо Амирнинг майли ва яқинлиги бизга мувофиқдир. Унинг айнан бу келишидан мақсад маориф, нозиклик ва ваъз талаби эмас. Чунки ҳамма жойда ҳам шундай билимлар ва назокат бордир. Ҳамда улар бизниқидан асло кам эмас. Унинг мени севиши ва мени кўрмоқчи бўлганига сабаб булар (Маориф, ҳақоик — тарж.) эмас, балки Амир менда ўзгаларда бўлмаган бир жиҳатни — бир нурни кўрмоқдадир. Ривоят қиладиларки «Бир подшоҳ Мажнунни чақириб, унга «Сенга нима бўлди ва ниманг борки, ўзингни бунча расво қилдинг? Оилани тарк этдинг, хароб бўлдинг. Лайли ким бўпти, қандай гўзаллиги бор унинг? Кел, мен сенга гўзалларни кўрсатай, уларни сенга бағишлай», деди. Гўзаллар Мажнуннинг олдида саф тортиб турганда, у ақалли бошини ҳам кўтариб қўймади. Шоҳ «Ҳеч бўлмаса, бошингни кўтариб, бир назар сол!» дея койиди. Мажнун «Кўрқяпман, Лайлининг ишқи қиличини олди, агар бошимни кўтарсам, ундан айриламан», деди. Лайлининг ишқига шунчалар мубтало эдики, ўзгага боқмоқ унинг учун ўлдирувчи қилич ҳисобланарди. Аслида, бошқа гўзалларда ҳам кўзлар, дудоқлар ва бурунлар бор эди. Лайлида нима кўрган эдики, бу аҳволга тушди?

ФАСЛ. (Мавлоно) «Сизни кўришни жуда хоҳлаяпмиз, фақат халқ юмушлари билан банд эканлигингни билганимиз учун безовта қилмоқчи эмасмиз» деди. У (Парвона) «Бу бизнинг вазифамиз эди. Даҳшат ўтиб кетди. Энди биз сизни зиёрат қилгани борамиз» деб жавоб берди. Мавлоно яна буюрди «Фарқи йўқ, ҳаммаси бир, демакдир. Сизда ўша лутф борки, натижада барчаси бир бўлмоқда. Хайрлар ва эзгу ишлар билан шуғулланганингиз учун, албатта, биз ҳамиша сизга йўналганмиз».

Энди бундан баҳс очамиз: Бир Одамнинг боқадигани (бола-чақаси) бўлса-ю бошқа бировда бўлмаса, одатда, бўлгандан олиб бўлмаганга берадилар. Кўринишга қараганлар «Бола-чақалари бордан олиб, бола-чақаси йўққа бераяпсан», дейди. Ҳолбуки, тийрак нигоҳ билан назар солсанг, бола-чақа эгаси унинг ўзидир. Шунга ўхшаб, кўнгил аҳли ва жавҳар эгаси бўлган зот ўзга бировни уриб, бошини ёрса, ҳамма калтаклангани мазлум дер. Аслида эса урган мазлумдир. Золим ҳеч қандай хайрли ва фойдали иш қилмаган кимсадир. Шунга кўра, ҳалиги таёқ еган ва боши ёрилган золимдир, калтаклаган эса шак-шубҳасиз — мазлум. Чунки у (калтаклаган — тарж.) жавҳар соҳиби ва у қилган ҳар бир иш Тангрининг ишидир. Сабаб — у Тангрида фоний бўлгандир. Тангрини золим демайдилар. Масалан, Мустафо (Оллоҳнинг салом ва салоти бўлсин) ҳам қон тўқди, қирғин қилди, ўлдирди. Булардан қатъи назар, улар золим-у, Мустафо мазлумдир. Яна бир мисол: Жавҳар соҳиби мағриблик Мағрибда яшамоқда. Бир шарқлик Мағрибга

келди. Бу ерда ғариб ўша мағрибликдир. Ахир шарқдан келган нечун ғариб бўлсин? Чунки бутун олам бир уйдан ортиқ нарса эмас. У (шарқлик — тарж.), бор-йўғи бу уйдан нариги уйга кирган ёхуд унинг бир бурчагидан иккинчи бурчагига ўтган, холос. Аммо ҳамма бу уйда эмас, жавҳар соҳиби бўлган мағриблик уйга ташқаридан келган. Пайғамбар «Ислом ғариб бўлиб зуҳур этди»(Ҳадис) дейди, аммо «Шарқдан келган ғарибдир» демади. Худди шундай, Мустафо вайронга учраган пайтида ҳам, вайрон қилган чоғида ҳам, барибир, мазлумдир. Чунки ҳар иккала ҳолда-да, халқ унинг қўлидадир ва у ҳақлидир. Мазлум ҳақли бўлган кишидир. Мустафонинг асирларга юраги ачиди. Улуғ Тангри унинг хоотири учун ваҳий индирди ва асирларга «Ҳозир сиз ҳатто шундай занжиру арконлар билан чирмаб боғланганингиз ҳолда, агар хайр тиласангиз, Улуғ Тангри сизни қутқаради ва қўлингиздан кетган нарсаларни ортиғи билан қайтиб беради! Ридвон ва Гуфрон охиратда мавжуд бўлган икки хазинадир. Бири сизнинг қўлингиздан чиққан, иккинчиси эса охиратнинг хазинасидир» дея амр этди.

Бир одам «Банда бир амал қилганида тавфиқ ва хайр ана шу амалдан ҳосил бўладими ёки бу Оллоҳнинг лутфидан келадими?» — деб сўради. Мавлоно буюрди? Тангрининг лутфидан. Бироқ Улуғ Оллоҳ ўта лутфкор бўлгани учун буни қулга ҳадя этар ва ҳар иккаласи учун ҳам «Буларнинг иккаласи ҳам сендан дир» дея амр этади. «Бас, уларнинг қилиб ўтган амалларига мукофот қилиб улар учун беркитиб қўйилган кўзлар қувончини (яъни охират неъматларини) бирон жон билмас»[24].

Савол берган яна сўради: «Модомики, Оллоҳ шу қадар лутфкор экан, у ҳолда, ҳар ким орзусини айтиб, ҳақиқий талаб билан ғайрат кўрсатса, мақсадига етадими?» Мавлоно буюрдики Фақат бир бошсиз (яъни муршидсиз) бўлмайди. Мусо Тангрига итоат қилганида, Оллоҳ денгизда унинг учун йўллар пайдо этмиш. Мусо ва унинг одамлари денгиздан осонликча ўтишибди, бироқ итоатсизлик бошланиши билан фалон чўлда бир қанча йил қолиб кетишибди. Шундан кейин раҳбар уларни йўлга солишга ҳаракат қилади, уларнинг садоқатига назар солади. Масалан, бир қанча аскар бир амирнинг хизматида бўлса ва унга бўйин сунса, амир ҳам бутун ақлу закосини қўл остидагилар аҳволини яхшилашга сарфлайди. Агар хизматкорлар итоат этмай қўйса, амир ҳам ўз ақлини уларнинг эҳтиёжларини қондиришга ишлатмайди. Ақл инсон вужудида бир амир каbidир. Мадомики, вужуд раиятлари унга бўйин сунса, барча ишлар текис кетади. Агар аксинча эса, ҳаммаси издан чиқади. Сархушлик келиши билан қўл оёқдан ва вужуднинг барча аъзоларидан ҳар хил номаъқулчиликни кутиш мумкин. Эртасига эса киши ўзига ўзи «Оҳ, нима қилиб қўйдим, нега урдим, нега сўқдим?» дейди. Шунинг учун ҳам раҳбар бўлганда ва унга итоат этилганда, ишлар жойида бўлади. Масалан, ақл «Кетаман!» деганда, оёқ унга бўйин сунсинки, кета олсин, йўкса, (ақл) кетишни ўйламайди. Шу тарзда ақл вужудда амир ҳисобланади, қолганлар халқдир ва ўз билимлари-ю нуқтаи назарларидан қатъи назар, ақл учун хизматкордирлар. Ақл-улар орасида валий. Агар халқ ақлга итоат қилмаса, ишлари доимо пушаймонлик ва паришонлик ичида бўлғуси. Лозим бўлганидек итоат қилинса-чи, уларнинг ўз ақллариغا мурожаат этишларига ҳожат қолмайди. Чунки улар масалани ўз

ақллари билан (балки) тушуниб етмаслар. Шунинг учун ҳам ақлга бош эгишлари зарур. Чунончи, тикувчилик дўконига берилган ёш бола устага итоат қилиши даркор. Модомики, боланинг мақсади бу касбни ўрганмоқ экан, демак, у ўз тасарруфидан воз кечиб, устанинг амрига «Лаббай» деб жавоб бериши шарт. (Худди шундай биз ҳам) Улуғ Тангридан фақат Унинг иноят асарлари ҳисобланган юз мингта захмат ва риёзатдан устунроқ бўлган иноят сўраймиз.

(Қуръонда айтилган) «Қадр кечаси минг ойдан яхшироқдир»[25] ояти билан «Оллоҳ тарафидан бўлган бир жазба бутун инсонларнинг ибодатларидан хайрлироқдир» (Ҳадис) сўзи бирдир. Яъни бир ишда Унинг инояти ҳосил бўлса, инсон юз минг марта захмат чекишдан ҳосил бўлган ишни майдонга келтиради. Инсоннинг янада кўпроқ ишламоғи яхшидир, хушдир, фойдалидир, аммо, Унинг инояти олдида буларнинг нима қиймати бор?

(Биттаси) «Иноят ғайрат берадимми?» деб сўради. У жавоб берди «Нега бермасин. Иноят келиши билан ғайрат ҳам келади. Исо кўрсатган ғайратга қара — ҳали бешикдалигидаёқ «Мен Оллоҳнинг бандасидирман. У зот менга китоб — Инжил ато этди ва мени пайғамбар қилди»[26] деди. Буюрдики Расулуллоҳ Муҳаммад ҳам меҳнат қилмасдан бу мақомга восил бўлдими? У жавоб берди: «Ахир Оллоҳ кўксини Ислом учун кенг қилиб қўйган, бас, ўзи Парвардигори томонидан бир нур, ҳидоят ўстида бўлган киши куфр улматларида адашиб улоқиб юрган кимса билан баробар бўлурми?!»[27]. Аввалдан бўлган фазлдир (иноят, эҳсон, олимларга хос фазилат-тарж.). Инсон ўз ичидаги исёндан кутулса, буни Оллоҳнинг фазли ва карами, дея билмоғи керак. Йўқса, у билан бирга бўлган дўстларида бу ҳол нечун воқе бўлмади? Фазл ва мукофотдан кейин оловнинг учқуни сингари сачраган бир ҳол пайдо бўлади. Илк учқун ато (бағишлов)дир. Агар учқунни парвариш айлаб, оловини орттирсак, ундан фазл ва жазо (муқобили) ҳосил бўлур.

Қуръонда «Инсон ожиз қилиб яратилгандир»[28] дея буюрилади. Амр этилганидек, инсон дастлаб ушоққина, заиф бўлади, бироқ шу заиф учқунни парвариш этсанг, гуркираб оламни ёқади. Ушбу хусусда Қуръонда «Албатта сиз улуғ Хулқ соҳибисиз», дейилади.

Мавлонога «Сизни жуда ҳам севишади» дедим. (Ҳазрат) буюрдики Менинг зиёратим ҳам, сўзларим ҳам дўстлик нисбатида эмасдир. Мен ақлимга келганини сўйлайман. Тангри истаса, шу сўзни ҳам фойдали қилади ва кўксингизга жойлайди. Бундан фавқулодда буюк фойдалар ҳосил этади. Тангри истамаса, юз минг сўз айтилган бўлса ҳам, уларнинг ҳеч бири қалбингизга кирмайди, келиб-кетади, унутилади. Масалан, оловнинг бир учқуни кийимга тушса, Тангри истаса, шундан ўт чиқади, агар истамаса-чи, юз учқун тушса ҳам. барчаси сўнади, таъсир этмайди.

«Осмонлар ва ер қўшинлари ёлғиз Оллоҳникидир»[29]. Бу сўзлар — Тангрининг қўшини. Унинг (Тангрининг-тарж.) раҳбарлигида қолганларни оладилар (забт этадилар). Тангри мингларча аскарга «Боринг, фалон қалъага кўрининг, фақат олманг» деса, улар айтилгандек ҳаракат қиладилар. Агар биргина отликқа «Анави қалъани забт эт!» деса, у ҳеч қийинчиликсиз қалъани забт этади. Тангри бир пашшани Намрудга бало қилди ва шу тарзда

уни ҳалок этди. «Орифнинг наздида бир чақа билан олтин, арслон билан мушук тенгдир» дейилганидек, агар Улуғ Тангри истаса, бир чақа билан минг динорлик иш қилиш мумкин ва аксинча, минг динор билан киши бир чақалик иш қилолмайди. Намрудга пашшанинг офат қилгани каби (Тангри) инсонга бир мушукни бало этса, бас, унинг куни битади. Агар ўлдиришни истамасачи, арслон ҳам инсоннинг қаршисида титраб қочади ёхуд унинг эшагига айланади. Зеро, баъзи дарвешлар арслонни эшакдай минишган.

Тангри Иброҳимни ўтда куйиб кетишини хоҳламагани учун олов пайғамбарга совуқ бир модда каби таъсир қилди. Ҳатто айтиш мумкинки, оташ гулистонга айланди. Тангридан умид қиламизки, бизнинг бу сўзларимизни вужудингиз қулоққа айланиб эшитасиз. Агар сизнинг ичингизда сўзимизга хайрихоҳ бир туйғу бўлмаса, айтганларимиздан наф йўқ. Ахир ичкаридаги ўғри келиб эшикни очиб бермагунча, ташқаридаги ўғри уйга киролмайди-да. Яна бир мисол: дарахтга намлик, аввало, унинг илдизидан келмаса, сен юқоридан куйган сув — беҳуда.

(Бу дунёда) юз мингларча нур кўрсалар ҳам, нурнинг аслидан ўзгасига қиймат бермайдилар. Агар кўзда бир нур бўлмаса, (у) бутун оламни тўлириб турган нурни кўрмайди. Бунда асос бўлган нарса нафсдаги қобилиятдир. Нафс бошқа, руҳ бошқа бўлади. Кўрмаяпсанми, ахир, инсон уйқуда экан, нафс қаерларга бориб келмайди? Руҳ эса ҳамиша вужудда қолади. Айланиб юрган нафс ва унинг каби бир нарсадир.

Биттаси «Алининг нафсини билган Тангрини ҳам биледи» деганлари нафсми?» деб ўради. У «Бу нафсдир, дейилса, уни чўлу биёбонга отмаслик лозим. Биз нафсни англатсак, тушуниб қолар. Чунки у нафсни билмайди», деди. Бу — сўз билан тушуниладиган нарса эмас. Сўз билан шу қадар бўлади. Бизнинг демоқчи бўлганимиз бу: Шундай бир олам борки, уни қидирмоғимиз керак. Бу дунё ва ундаги гўзал, хуш нарсалар инсоннинг ҳайвонлик тарафининг насибасидир. Улар ҳайвонликка куч беради. Асос бўлган инсонлик жихати эса кундан-кунга заифлашади. «Инсон гапирувчи ҳайвондир», дейишади. Демак, у икки нарсадан иборатдир. Бу дунёдаги унинг ҳайвонлик тарафининг озукаси шаҳват қўзғатувчи нарсалар ва орзулардир. Инсонлик тарафининг озукаси эса билим, ҳикмат ва Оллоҳнинг Жамолидир. Инсоннинг ҳайвонлик тарафи Ҳақдан, инсонлик тарафи эса дунёдан қочмоқдадир. «Сизлардан айримларингиз мўминдир». Вужудда икки шахсият доимо жанг қилмоқдадир. Кўрамиз, толе кимга кулиб боқаркан! Жамадодни (тош, тупроқ каби қаттиқ жисмларни — тарж.) нечун жамадод дейишади? Чунки улар жонсиз ва дўниб қолгандир. Модомики, қиш йўқ экан, у ҳолда, булар нега жонсиз ва музлаган аҳволда? Оламнинг маъноси мужарратдир (ёлғиз, соф — тарж.) У кўзга кўринмайди, фақат таъсир воситасида англашилади, холос. Бу олам ҳамма нарсаси яхлаган ва ўлик ҳолда бўлган қиш мавсумига ўхшайди. Аммо қандай қиш? Бу ақлий бир қишдир, ҳиссий эмас. Илоҳий ҳаво эсиши билан саратон жазирамасида бутун музликлар эриганидек, тоғлар ҳам эриб, олам сув ҳолига келади. Қиёмат куни ҳам ана шу ҳавога ўхшайди, зуҳур этиши билан ҳаммаёқ эрийди. Улуғ Тангри мазкур калималарни бизга аскар қилиб беради. Душманга қарши қўймоқ ва уни даъф этмоқ учун атрофингизга бир саъд

(девор) тиклайдилар. Фақат асос шуки, ичкаридагилар душмандир, ташқаридагилар эса ҳеч вақо. Ахир кўрмаяпсанми, мингларча кофир бир кофирнинг асири, у эса ҳаммасининг подшоҳидир. Нафси кофир ҳам душманларнинг асиридир. Демак, англашилмоқдаки, бу ерда муҳими — тушунча. Бундай ожиз ва жирканч тушунчага мингларча одам, ҳатто бутун олам асир бўлса, ҳисобсиз тушунчалар мавжуд ерда унинг (инсоннинг — тарж.) буюклиги ва шон-шуҳрати қандай бўлиши зарр? Булар оламларни қандай қилиб қўлга киритади, душманларни қандай йўқ этади? Сон саноксиз инсонларнинг (суратларнинг), охири кўринмаган улкан қўшиннинг бир одамга асир бўлганини кўрмоқдамиз. Одамнинг ўзи эса арзимаган бир тушунчанинг қулидир. Бир ожиз тушунчанинг асири бўлган булар буюк ва мислсиз таҳликали, қутлуғ ва улуғ тушунчалар қаршисида нималар қилар экан? Демак, англаяпмизки, иш тушунчаларнинг қўлида ва суратлар (инсонлар — тарж.) уларга боғли, уларнинг қуролидир. Инсонлар тушунчасиз ҳеч нарсага ярамайдилар, жамадод (жисм) ҳисобланадилар. Кўринишдан юз ёшда бўлса ҳам, аммо нарсаларнинг фақат зоҳиринигина биладиганлар ҳали боладирлар. Пайғамбар «Биз кичик урушдан катта урушга ўтдик» (Ҳадис), — дейди. Яъни биз суратлар билан жанг қилаётгандик, энди эса тушунчалар қўшинлари билан олишмоқдамиз. Эзгу тушунчалар ёвуз тушунчалар ўрнини эгаллаши учун курашмоқдамиз, демакдир. Аслида энг буюк жанг ва кураш шу эмасми? Демак, меҳнат қилган, ишлаган тушунчалардир. Улар ўртада вужуд бўлмаса ҳам фаолиятда бўла оладилар. Чунончи, энг фаол ақл ҳеч қандай воситасиз фалакни айлантормоқда, бизга, олатга муҳтож эмаслигини исбот этмоқда.

Шеър: (Сен бир жавҳарсан ва икки олам сенинг ерингдир. Жавҳарни бу ердан қидирмоқ айбдир. Илми кўнгилдан излаган кишининг ҳолига йиғла, ақлни жондан айирганнинг ҳолига эса кул).

Жавҳар мушк халтасига ўхшайди. Дунё ва унинг завқлари-ю лаззатлари ҳам мушк халтаси кабидир. Шу билан бирга, булар мушк бўйини ҳам эслатадилар. Аммо ушбу бўй (ҳид) тасодифдир. Инсон мушкнинг бўйига қаноатланмай, унинг ўзини қидирса, яхши бўларди. Мушкнинг бўйи билан кифояланиш — ёмон, чунки бўй мушкнинг сифатидир. Мушк топилса, бўйи ҳам у биландир. Агар мушк юзини бошқа томонга бурса, ундан баҳраманд бўлаётганлар ҳолига вой. Мушкнинг бўйи мушкка тегишли бўлгани учун у билан бирга кетади. Толели киши мушкка эга бўлган ва ўзи ҳам унга ўхшаган зотдир. Чунки у худди мушк каби атрофга хушбўй таратади, бора-бора ўзи ҳам мушкка айланади. Инсоннинг эса фақат исмигина қолади. Масалан, бир от улкан тузликда қолиб чириса, у ҳам тузга қўшилиб кетади. Отнинг отлиги унинг тузга айланиб кетишига монелик қилолмайди. Шунинг учун инсон Тангрининг нури ва аксидан бошқа нарса бўлмаган бу дунё завқлари ва гўзалликларидан кечиши ҳамда улардан қониқмаслиги лозим. Чунки бу нур ва гўзаллик мангу эмасдир. Унинг мангулиги Тангрига нисбатда эмас. Бу гўё куёшнинг уйларда порлаган нурига ўхшайди. Нур куёшга боғли ва у билан биргадир. Қуёш ботиши билан у ҳам кетади. Нурдан айрилмаслик учун куёшнинг ботмаслиги керак бўлади. Амал ҳамда илм мавжуддир. Баъзиларнинг амали бор-у илми йўқ. Баъзиларда эса — аксинча. Агар

инсонда ҳам амал, ҳам илм бўлса, у ўта муваффақиятли зотдир. Бунга ўхшаган нарса шудир: Бир одам йўл юради, аммо бу — унинг йўлими, йўқми, билмайди, кўр-кўрона ҳаракат этади. Ниҳоят, қаршисидан маъмур бир ер чиқади ёхуд хўрознинг қичқириғини эшитади. Бошқа биров эса йўлини ҳам, манзилени ҳам билади. Унинг учун аломату ишоратга ҳожат йўқ. Иш унинг кўлидан келади. Энди қиёсланг, бу одам қаерда-ю наригиси қаерда? Демак, илм ҳамма нарсадан устундир.

ФАСЛ. Пайғамбар (Саллаллоху алайҳи васаллам) «Кеча узундир, уни уйқу билан қисқартирма, кундуз порлоқдир, уни гуноҳлар билан қорайтирма» (Ҳадис), деди. Кеча Оллоҳга сир айтиш ва ёлбориш учун узундир. Бунда инсон дўст ва душманлари томонидан безовта қилинмайди ва Оллоҳ билан ёлғиз қолади. Улуғ Тангри инсон амалларини кўз-кўз этишдан сақланиши ва фақат Оллоҳ учун қилишини таъминлаш мақсадида кечани бир пардадек тортган. Аммо зулмат тунда ҳам амалларини фақат кўрсатиш ниятидагина адо этганлар ёлғиз Тангри учун ибодат қилганларидан ажралиб туради. Кўз-кўз учун амал қилган кимса ярамасдир. Бундай иккиюзламачи одам ўзига ўзи: «Модомики, мени ҳеч ким (кечаси — тарж.) кўрмас экан, унда нега ибодат қилайин?» дер. Жавобан: «Сени кўрмоқда, фақат сен сени кўрганни кўра оладиган инсон эмассан» дейишади. Сени шундай бир зот кўрмоқдаки, ҳар ким унинг қудрати кўлидадир ва ожиз қолганларида ҳамма Уни чақиради. Одамлар бирор жойлари оғриганда ё бирор фалокат юз берганда, ўзларини ишончли аҳволда ҳис этмаганларида Унга мурожаат қиладилар ва илтижоларининг мустажоб бўлишига инонадилар. Бироқ Оллоҳ улар тилақларини бажо келтирганда, улар яна оёққа турганларида, такрор хаёлга берилдилар ва: «Эй Тангрим! Зиндоннинг бир бурчагида минг Қулхуваллоҳ ила зерикмасдан Сени чорлагандик ва Сен бизга ёрдам бердинг. Энди биз ташқаридамиз, бироқ зиндонда бўлганимиздагидек ҳамон Сенга муҳтожмиз. Бизни қоронғу оламнинг зиндонидан чиқар-да, набийларнинг оламига етказ. Ахир, бизга ўша зиндондан чиққан ва дарддан халос бўлган онимиздаги ихлос нечун келмаётир-да, бунинг ўрнига юз минг турли хаёл ҳосил бўлмоқда? Хаёлларнинг фойда бериш-бермаслиги ҳам аниқ эмас. Улар фақат дангасалигу зериккиш ҳиссини уйғотаётир. Буларнинг кулини кўкка совурган ишонч ва аниқлик қаерда?» дея Улуғ Тангрига ёлбордилар. Жавобан Улуғ Тангри буюрадики: Менинг бундан мақсадим сиздаги ҳайвоний нафсдир. Бу Мен ва сизнинг душманимиздир. Эй мўминлар! «Менинг душманам ва сизларнинг душманларингиз бўлган мушрикларни дўст тутманглар»[30]. Бу душманни ҳар доим мужоҳада (дин учун кураш-тарж.) зиндонда ушлаб турунг. Чунки зиндонда бало ва дард исканжасида экан, ихлосингиз қувватланади. Тишинг ё бошинг оғриганда, бирор нарсадан кўрққанда Тангрига нисбатан ичингда ихлос пайдо бўлишини минг марта синаганинг ҳолда, нега яна танангнинг роҳатига боғланиб қолдинг? Ҳар доим уни (танани — тарж.) боқдинг, парвариш қилдинг, нега? Ипнинг учини қочирманг: нафс хоҳишларини адо этишдан сақлансангиз, абадий муродингизга етасиз ва ушбу зулматхонадан — зиндондан қутуласиз. Шунинг учун Қуръонда: «Энди ким ҳаёти — дунёлик пайтида Қиёмат куни Маҳшаргоҳда Парвардигорининг (ҳузурида) туриши (ва У зотга ҳисоб-китоб

бериши) дан кўрққан ва нафсини ҳавойи хоҳишлардан қайтарган бўлса, у холда фақат жаннатгина (унинг учун) жой бўлур»[31] дейилади.

ФАСЛ. Шайх Иброҳим дедики Сайфуддин Фарруҳ бир одамни калтакларкан, унинг айбини атрофдагиларга ҳам айтарди. Натижада, ҳамма айбдорни урди, ҳеч ким уни қутқаришга ҳаракат қилмади.

Мавлоно буюрдики, бу оламда кўрган нарсангни ҳаммаси у дунёда ҳам айни шундоқдир. Бу дунёда юрганлар балки у дунёдан намунадир ва улар ўша ёқдан келтирилгандир. Қуръонда «Сизларнинг ризку рўзингиз бўлмиш ҳар бир нарсанинг асли — манбаи Бининг даргоҳимиздадир»[32], дея амр этилган.

Дўкондаги нарсалар омбордагиларнинг қисмларидир. Ахир, омборлардагини дўконга сиғдириб бўлмайди-ку! Инсон ҳам ана шундай дўконга ўхшайди. Унга ҳам Тангрининг сифатлар хазиналаридан бирор-бир парча (эшитиш, кўриш, гаплашиш, ақл, билим, мардлик ва ҳоказолардан) берилган. Демак, инсонлар Тангрининг сайёр сотувчиларидир ва улар тижорат билан машғул. Кундузи савдо қилиб идишларни бўшатади, кечаси эса бўш идишлар яна тўлдирилади. Қувватлантирилади.

У оламда турли-туман кўзлар, назарлар бордир. Улардан инсонга ҳам намуна берилди. Кўрмоқ! Бу — инсоннинг кўришидан иборат эмас. Бироқ у бундан ортиғига бардош этолмайди. Ушбу сифатларнинг ҳаммаси сўнгсиз бўлса-да, улар муайян ўлчовларда тақсим қилинади. Ахир, ўйлаб кўргин, шу вақтгача қанчадан-қанча одамлар келиб кетди ва улар бир денгизда тўпландилар. Агар ҳар ким ана шу денгизнинг нақадар улканлигини билса, оламнинг ҳам шундан майдонга келганлигини ва яна ўша ерга қайтиш бўлажagini қабул қилмоғи лозим. Чунки «Албатта биз Оллоҳнинг бандаларимиз ва албатта биз у зотга қайтгувчилармиз»[33], деб буюрилган. Яъни бизнинг барча парчаларимиз У ёқдан келгандир, У ёқдан бир намунадир. Ва яна Унга қайтажакдир. Бу катта-кичик хайвонлар учун ҳам шундоқ.

Инсонларда айрим васфлар гизли сақланади, аммо маълум бир ташқи таъсир воситасида ошкор бўлиб қолади. Фикр юритиб қараганинда эса, ўзингда ҳеч қандай сифат тополмайсан. Чунки сифатлар яширин. Бу — денгиздаги сувга ўхшайди, тўлқин бўлмагунча, ташқарига чиқмайди. Тўлқин — ичида (ташқи восита бўлмай) вужудга келган ҳаракат. Денгиз сассиз ва сокин бўлгани учун буни кўриб бўлмайди. Сенинг гавданг денгиз соҳилида. Руҳинг эса денгиздир. Ундан не-не балиқлар, илонлар ва қушларнинг чиқиб кирганини кўрмайсан. Сенинг қизишмоқ, қизғанмоқ, шаҳват ва яна бошқа сифатларинг бошларини денгиздан чиқарадилар. Мазкур васфлар Тангрининг латиф ошиқларидир. Уларнинг гўзалликларини кўриб бўлмайди. Фақат дил либоси воситасида илғаш мумкин, ечинганларида эса латифликлари боис кўзга кўринмайдилар.

ФАСЛ. Инсонда шу қадар улкан ишқ, хирс, орзу ва дард бордирки, юз мингларча олам ўзиники бўлса ҳам, кўнгли тинчимайди. У ишда, санъатда, илми нужумда, ҳақимликда машғул... Бироқ буларнинг ҳеч биридан хузур тополмайди. Чунки истаган нарсасини қўлга киритолмаган. Ёр дилоромлар, яъни кўнгилни тинчлантирувчи, демакдир. Шундай экан, кўнгил бошқа

билан билан қандай хотиржам бўлсин? Завқ ва орзулар зинапоёга ўхшайди. Зиналар ўтириб, дам олишга мослашмаган, аксинча, устига босиб ўтилади, холос. Умрини шу зиналарда беҳуда ўтказмаслик учун ғофилликдан тез уйғонган ва аҳволнинг моҳиятини англаб етган зот қандай бахтли!

Кимдир «Мўғуллар молимизни тортиб олишяпти, бироқ ора -сирада яна қайтиб беришяпти. Қизик, бунинг мантиғи не?» деб сўради. Мавлоно буюрдик мўғул олган ҳамма нарса гўё Оллоҳнинг хазинасига кирмоқдадир. Чунончи, денгиздан бир кўза сув олсанг, энди бу сенинг мулкинг бўлади ва биров келиб уни талаб қилолмайди. Бироқ сен сувни денгизга такрор тўксанг, энди у ҳар ким учун ҳалол бўлғуси. Чунки сув бундан буён сенинг молинг эмас. Шу нуқтаи назардан, бизнинг молимиз уларга (мўғулларга — тарж.) ҳаром, уларнинг моли эса бизга ҳалолдир.

«Ислом динида уйланмаслик йўқдир. Жамланиш раҳматдир» (Ҳадис). Мустафо кўпчилик билан ҳаракат қилди. Чунки жамланган руҳларнинг буюк асарлари мавжуд. Инсон ёлғиз экан, бундай асар ҳосил бўлмайди. Масжиднинг қурилишидан мақсад — маҳалла халқининг у ерда тўпланиши ва Оллоҳ раҳматыни орттиришдир. Уйларнинг бўлак-бўлак бўлишининг фойдаси эса одамлар айбларини бекитмоқдан иборат. Шаҳар халқини тўпланиши учун жомий бино этилган. Каъба, аввало, зиёрат қилишлари учун, қолаверса, бутун дунё (мусулмонларининг- тарж.) бир ерга жамланишлари учун вожиб этилди.

Бир дедик «Мўғуллар дастлаб бу ерга келганларида кип-яланғоч эдилар. Минадиган ҳайвони-хўкиз, қуроллари эса ўтин (таёқ — тарж.) эди. Энди эса қоринлари тўйди, барча яхши нарсаларга эга чикдилар. Энг гўзал араб отлари ҳам, энг кучли қуроллар ҳам уларнинг қўлларида». Мавлоно буюрдик уларнинг кўнгиллари чўкиб, ўзлари ожиз қолган пайтда Тангри илтижоларини қабул этди ва ёрдам берди. Энди эса шу қадар муҳташам ва бақувват бўлган дамларида халқнинг фақирлигию заифлиги воситаси билан Улуғ Оллоҳ уларни даъф қилади. Шу тарзда, улар Тангрининг кўмаги билан дунёни забт этганликларини, ўз куч-қувватлари билан эса ҳеч қаерга боролмасликларини англамоқлари учун халқнинг қудрати ила Оллоҳ уларни йўқ қилади. Илгари улар узоқ бир чўлда фақир, яланғоч ва бечора бир аҳволда яшардилар. Фақат баъзиларигина тижорий мақсадлар билан Хоразмга келиб, ўзлари учун кийим-кечак олиб кетарди. Хоразмшоҳ бу тижоратни ман қилиб, тужжорларни ўлдиришга ҳукм этди. Ўз савдогарларини ҳам улар тупроғига боришларини истамади. Омон қолган мўғул тужжорлари (Румий уларни бу ўринда «татарлар» деб атади — тарж.) эса ватанларига қайтиб, подшоҳларига воқеани айтиб берадилар. Ҳукмдорлари ўн кунга изн олиб, бир ғорнинг ичига кириб кетади ва чин дилдан ибодат этади, Оллоҳга ёлборади. Ниҳоят, Улуғ Тангридан «Сенинг тилагингни, илтижоларингни қабул этдим. Ташқари чиқ. Қаерга борсанг ҳам, музаффар бўл!» деган бир сас келади. Шунинг учун ҳам улар (мўғуллар-тарж.) Тангрининг буйруғи ила йўлга тушганлари боис қаршиларига чиққан ҳар қандай кучни босиб-янчдилар, ер юзини қопладилар.

Кимдир «Татарлар (мўғуллар-тарж.) ҳам қиёматга ишонишади ва албатта, ҳисоб-китоб куни бўлажак, дейишяпти», — деди. Мавлоно

буюрдик, ёлгон айтишади, ўзларини мусулмонлар билан бир қилиб кўрсатмоқчилар улар. Яъни биз ҳам биламиз ва ишонамиз, демоқчи бўлишади. Туядан қаердан келяпсан? деб сўрашса, у «ҳаммомдан» деб жавоб берибди. Шунда: «тўпигингдан маълум» дейишибди. Худди шундай, агар улар ҳам қиёмат кунига инонишса, буни далили қани? Ахир, бу гуноҳлар, зулмлар, ёмонликлар усти-устига ёкқан қордек қатланган. Қуёшнинг қорларни эритганидек, гуноҳ қилишдан воз кечиб, Ҳаққа қайтиш (Инобат) ва пушаймон қуёши ўша қат-қат музликларни эритади. Шунда Тангридан кўрқилади ва дунёнинг ҳақиқий аҳволи аёнлашади, исён тарк этилади. Агар киши «Мен қуёшни кўрдим, саратон иссиғи билан устимга нур сочди» деса-ю, ўзи қор ва муз ҳолида бўлса, унинг гапларига ишониш мумкинми? Саратонда қор ва музнинг эримаслиги — бўлмағур гап. Улуғ Оллоҳ ҳар нақадар яхши ва ёмон амалларнинг жавоби қиёматда берилади, деб ваъда қилсада, биз намуналарни бу дунёда ҳам ҳар лаҳзада кўрмоқдамиз. Масалан, бир одамнинг кўнгли фараҳласа (қувонса-тарж.), демак, у кимнидир севинтирган ва ундаги қувонч ана шу ишнинг мукофотидир. Худди шундай, инсоннинг хафагарчилиги — унинг бошқа бировнинг кўнглини оғритганига муносиб жавоб. Булар у дунёнинг армуғонлари, жазо кунининг ўрнакларидир. Мақсад — оз нарсалар орқали (одамларга) кўпни тушантириш. Бу — омбор тўла буғдой ҳақида тасаввур бериш ниятида бир ҳовуч буғдойни кўрсатишдек гап.

Шунчалик улуғ бўлишига қарамай, бир кечаси Мустафонинг ҳам қўли оғриб қолди. Унга «Бу Аббоснинг қўли оғришидан майдонга келмоқда» деган ваҳий келди. Чунки Мустафо Аббосни асир олиб, тутқунлар билан бирга боғлаганди. Тангрининг амри билан шундай бўлгани ҳолда, барибир Муҳаммад жазосини тортди. Худди шундай, сенда ҳам майдонга келган нохушлигу касалликларни барчаси қачонлардир қилган ёмонликларинг ва гуноҳларинг мевасидир. Жуда кўп ёмон ишлар қилдинг, бироқ билимсизлигинг туфайли уларнинг ножоиз эканини билмайсан ёки бир динсиз ўртоғингнинг таъсирида қолгансан. Ҳатто сен буларнинг гуноҳлигини тушунмайсан. Энди буларнинг жавобига боқ: қанча қувончинг бору, қанча ғам-ғуссанг бор. Ғам-ғусса мутлақо бир гуноҳнинг муқобили, қувонч эса, албатта, ибодатнинг мукофотидир. Шунинг учун ҳам Мустафо бармоғидаги узукни айлантларкан «Сени беҳудага вақт ўтказсин ва ўйнасин, деб яратмадик!» дея койинганди. «Ёки сизларнинг гумонингизча, Биз сизларни беҳуда (яъни дунёда сизлардан бирон вазифа бермайдиган, охиратда ҳисоб-китоб қилмайдиган ҳолда) яратдикми?»[34] — дея буюрилганидек, сен ҳам куч-қувватингни Тангрига ибодат этишу савоб амал қилишга бағишладингми ёхуд гуноҳга сарфладингми? — қиёсла. Тангри Мусони халқ билан машғул айлади. Бироқ Тангри ҳикмат билан унинг фақат бир томонинигина халққа боғлади. Ҳизрни эса бутунлай ўзи билан банд этди. Мустафога эса аввал Ўзи билан бўлишга, кейин эса «Халқни даъват қил, тузат ва уларга ўғит бер!» дея амр этди. Мустафо «Эй Танграм! Мен нима гуноҳ қилдимки, ҳузурингдан қуваяпсан. Халқни истамайман» дея йиғлаб сиктади. Улуғ Оллоҳ «Эй Муҳаммад! Сен ҳеч хафа бўлма, сени халқ билан банд қилиб қўймайман. Улар билан машғул бўлган чоғингда ҳам мен билан бўлурсан. Халқ билан

бўлганинг вақтда бошингдаги сочининг бир толасини ҳам камайтирмайман. Нима қилсанг-да, барибир, вуслат (висол, Оллоҳ билан биргалик — тарж.) ичра бўлурсан» дея буюрди.

Биттаси «Азалий ҳукмлар ва Тангрининг тақдир айлаганлари ҳеч ўзгарадими?» дея сўради. Мавлоно буюрдики Тангрининг азалда «Ёмонликка қарши ёмонлик, яхшиликка жавоб — яхшилик бўлиши керак» деган ҳукми асло ўзгармайди. Чунки Улуғ Оллоҳ Ҳокимдир ва «Сен ёмонлик қил, яхшилик топасан» демайди. Ахир буғдой экиб арпа, арпа экиб буғдой ўриб бўладими? Асло! Барча авлиё-ю анбиёлар ҳам «Яхшиликнинг жавоби яхшилик, ёмонликники ёмонликдир» деганлар. «Бас, ким (хаёти-дунёдалик пайтида) зарра мисқоличалик яхшилик қилса, (қиёмат кунида) ўшани кўрур. Ким зарра мисқоличалик ёмонлик қилса уни ҳам кўрур!»[35].

Азалий ҳукм тўғрисида билмоқчи бўлган нарсангни ўргатдик, атрофлича тушунтирдик. Бу асло ўзгармайди. Тўғри, баъзан қилган яхшилигинг ёки ёмонлигинг миқдорида муқобилини ололмайсан. Бироқ яхшилик ва ёмонликнинг жавоби мутлақо бўлажакдир, яъни ҳукм мутлақо ўзгармасдир. Бир маҳмадона кимса «Биз Тангри саодатидан маҳрум бўлган гумроҳнинг охираг саодатига муяссар бўлган саид (қутли — тарж.), саиднинг эса гумроҳ бўлганини кўряпмиз» деди. Мавлоно буюрдики, «Бўлиши мумкин. Чунки гумроҳ яхшилик қилгани учун саид, саид эса ёмонликка яқин юргани учун гумроҳ бўлгандир. Масалан, Иблис «Мени оловдан, уни (одамни) эса тупроқдан яратдинг», деб Одамнинг яратилишига эътироз қилгани учун Тангрининг абадий лаънатига учради ва малакларга раҳбарликдан, бизнинг ҳузуримиздан қувилди. Шунинг учун биз ҳам «Яхшиликнинг жавоби яхшилик, ёмонликнинг жазоси ёмонлик» деймиз.

Биттаси «Агар одам рўза тутаман, деб аҳд қилса-ю, тутмаса, бунинг каффорати (диний бир гуноҳни ювиш учун Оллоҳ ризоси йўлида нимадир бермоқ — тарж.) борми?», дея сўради. Мавлоно буюрдики Шофий мазхаби олимларининг фикрича, каффорат бор. Чунки ўша одам аҳд қилган ва бу аҳд қасам даражасидадир. Қасам адо этилмаса, каффорат вожиб бўлғуси. Аммо Абу ханифа учун аҳд қасам маъносида эмас. Шунга кўра каффоратга эҳтиёж йўқ. Аҳд икки турлидир: Биринчиси — мутлоқ, иккинчиси шартга боғли. Мутлоқ «Бир кун рўза тутишим керак!» сўзидир. Шартлиси «Фалон келса, бир кун рўза тутишим керак!» қайдидир. Бир одам эшагини йўқотиб қўйди. Уни топиш ниятида уч кун рўза тутди ва уч кундан кейин эшагини ўлик ҳолда топди. Жуда қаттиқ хафа бўлди ва шу ҳолида кўкка араб «Агар шу уч кунлик рўзамнинг эвазига рамазонда олти кун емасам одам эмасман. Менинг эшагимни олиб йўқотадиган сенми?» — деди.

Биттаси «Аттаҳиёт, Саловат ва Таййиботнинг маъноси нимадир?» деб сўради. Мавлоно буюрдики, Ҳаққа топинмоқ ва бандалик қилмоқ биздан ҳосил бўлмайди ва биз буларсиз ҳечмиз. Демак, Таййибот, Саловат ва Аттаҳиёт биздан бўлмай, Оллоҳдандир, Оллоҳга хосдир. Масалан, баҳор фаслида одамлар зироат билан машғул бўладилар, қирларга чиқадилар, ҳар турли ишни бошлайдилар. Буларнинг барчаси баҳорнинг эҳсонидир, йўқса, одамлар уйларида чикмасди. Демак, бу экин-тикинлар, саёҳатлар... ҳамма-ҳаммаси баҳорнинг ишидир. Кўклам — одамларнинг валинеъмати. Шунга

карамай, уларнинг кўзлари яна сабабда. Ҳамма нарсани сабабга боғлайдилар. Фақат авлиёларгагина сабаблар яратувчисини билиш ва сабабларнинг ўзлари ҳақиқатни тўсиб турган парда эканлигини англаш насиб бўлган. Чунончи, одам парда орқасидан туриб гапирса, бошқалар гапнинг эгаси парда дея ўйлайди. Унинг бор-йўғи бир рўмол эканини билмайди. Қачонки, одам парда орқасидан чиққанда, парданинг бир тўсиқ бўлганини тушунади. Тангрининг валийлари эса сабаблар ортида зоҳир бўлган ва қилинган ишлардан бохабардирлар. Масалан, тоғдан туя чиққан, Мусонинг асоси аждаҳога айланган, метиндек тошдан ўн иккита чашма сизиб чиқан, Мустафо бир ишорат билан ойни иккига бўлган, Одам ота-онасиз дунёга келган, Иброҳим учун эса олов бўстонга дўнган ва ҳоказо. Авлиёлар буларни кўрганда, сабабларнинг ўртадаги баҳона эканлигини, аслида эса ишни ўзга зот бажарганини биладилар. Сабаблар авомнинг машғул бўлишлари учундир, улар бажарувчини кўришга монелик қилган пардадан бошқа нарса эмас. Ушбу ҳақиқат валийларга кундек равшан. Улуғ Оллоҳ Закариёга «Сенга фарзанд ато этаман» деди. Бу бўлса «Мен ҳам, аёлим ҳам жуда кексайиб қолганмиз. Айниқса аёлим, бола кўролмайди. Эй Тангрим, бундай аёлдан қандай қилиб бола туғилади?» дея йиғлади. Унга «Эй Закариё, бундай дема, калаванинг учини йўқотдинг. Мен сенга сабаблардан ҳоли бўлган ишларни юз минг мартда кўрсатганим ҳолда, сен барчасини унутибсан, уларнинг баҳона эканлигини ҳам билмайсанми? Шу онда мен кўзинг ўнгида сендан (аёл ва ҳомила бўлмасдан) юз мингта бола дунёга келтира оламан. Бунга кучим етади. Ҳатто, бир ишоратим билан етук олим одамлар майдонга келади. Ахир, сени (ҳам) руҳлар оламида ота-онасиз яратмадимми? Сендан олдин сен ҳақингдаги лутф ва иноятларим йўқмиди? Буларни нега унутяпсан?» дея амр этди. Анбиё ва авлиёнинг, яхши ва ёмон барча хилқатларнинг аҳволлари даражаю жавҳарларига кўра шундайдир. Чунончи, кофирлар юртидан мусулмон вилоятларига турли ёшдаги қулларни келтиришиб сотадилар. Ёш қуллар мусулмонлар орасида ўсаркан, ўз мамлакатига тегишли урф-одатларни унута бориб, кексайганда эса бутунлай эсидан чиқаради. Эс-ҳушини таниган пайтда келтирилган қулнинг хотирасида анча-мунча нарса қолади. Баъзилар эса ҳеч нарсани эсдан чиқармайдилар. Худди шундай руҳлар ҳам у оламда Тангрининг ҳузурида шундоқ эдилар. (Масалан), Оллоҳ «Мен Парварлигорингиз эмасманми?» деб ўзларига қарши гувоҳ қилганида, улар «Ҳақиқатан Сен Парвардигоримизсан, бизлар бунга шоҳидмиз»[36] деб жавоб беришган. Уларнинг (руҳларнинг-тарж.) емиш ва кийим-кечаклари Тангрининг ҳарфсиз ва сассиз бўлган каломидир. Руҳларнинг ҳам баъзилари бола экан (бу дунёга — тарж.) келтирилганликлари учун мазкур каломни эшитганда аҳволни тушуниб етмайдилар, ўзларини бу каломга ёт ҳисоблайдилар. Бундайлар тамоман куфр ва разолатга ғарқ бўлгандир, руҳлари пардалангандир. Бошқалари эса (у оламни) озроқ хотирлайдилар, у оламнинг ҳавоси, таъсири буларда ора-сира ўзини намоён қилади. Булар мўминлардир. Яна шундайлар ҳам борки, улар ўша каломни эшитишлари билан аҳволни айнан хотирлайдилар, пардалар кўтарилади, ҳамма нарса ўз жойига тушади. Булар пайғамбарлар ва валийлардир.

Мен Ёронга (дўстларга, аҳбобга-тарж.): «Ичингизда маъно келинлари юз кўрсатиб, сирлар ошкор бўлганда, эҳтиёт бўлиб, бегоналардан яширинг, бизнинг сўзимизни ҳаммага ҳай айтманг» деб васият қиламан. «Чунки ҳикматни барчага ҳам берманг, агар берсангиз, ҳикматга нисбатан зулм қилган бўласиз. Уни аҳли Ҳикматдан эса гизламанг, ёмонлик этган бўласиз» (Ҳадис). Ахир «Мени ҳеч кимга кўрсатма, мен сеникиман» деб уйингга беркиниб олган гўзални бозорга олиб чиқиб: «Келинлар, мана бу хурилиқога қаранглар» деб ҳаммага кўз-кўз қилишинг тўғрими? Бу ишинг билан сен гўзалдан айрилсан, у сендан нафратланади ва бошқаларга кетади. Жаҳаннамдагилар жаннатликларга «Қани сизнинг мардлингиз, Улуғ Тангри сизга берган емишлардан, бошқалардан садақа қилинг. Биз кулларнинг кўнглини олиш учун бир нарсалар беринг». «Тупроқнинг жўмардлар косаси ортиғидан насибаси бордир» (Мисра). «Биз олов ичра ёнмоқдамиз, эримокдамиз. Сиз мевалардан, жаннатнинг ширин сувидан озгина берсангиз нима бўлади?» дедилар. Жаннатликлар «Тангри буни сизга ҳаром қилган. Мазкур неъматларнинг уруғи нариги дунёда эди. Бу тўғрилиқ, иймон ва яхшилиқнинг уруғи эди. Сиз меҳнат қилишдан қочиб, уни экмадингиз. Шундай экан, бу ерда нимани ўрасиз? Биз сизга (неъматлардан) берганимиз билан Тангри буни сизга ҳаром қилгани учун томоғингиздан ўтмайди, бўғзингизда қолиб, сизни азоблайди», деб жавоб бердилар.

Мустафонинг ҳузурига иккиюзламачи ва бегоналардан бир гуруҳи келаётганди. Диннинг асрорини тушунтираётган пайғамбар ишора билан асҳобга «Идишларингизнинг оғзини беркитинг» (Ҳадис) деди. Мавлоно буюрдики, «Бу — бегоналардан ҳикматни гизланг, уларнинг олдида тилингизни тийинг, оғзингизни очманг. Чунки улар сичқондир, ҳикматга муносиб эмасдирлар, демакдир».

ФАСЛ. Буюрдики: Севилган киши гўзалдир. Аксинча бўлмайди. Яъни ҳамма гўзаллар-да севилвермайди ва севилиши шарт ҳам эмас. Гўзаллик севимлиликнинг бир жузъидир. Севимли бўлмоқ аслдир. Бу бўлгандан кейин гўзаллик ҳам мавжуддир. Ҳар бир нарсанинг жузъи(қисми-тарж.) кулли (бутуни-тарж.) дан айри бўлолмайди, улар биргадир, яъни қисм бутун биландир. Мажнуннинг замонида ҳам гўзаллар бор эди ва улар Лайлидан хуснироқ эди. Бироқ Мажнун уларни севмади. Унга «Лайлидан гўзалроқларини сенга кўрсатайлик, берайлик» дедилар. Мажнун эса «Мен Лайлининг суратини севганим йўқ ва у кўринишидангина иборат эмас. Лайли менинг қўлимда бир қадах кабидир. Мен бу қадахдан шароб ичяпман, чунки мен шаробга ошиқман. Сизнинг кўзингиз фақат қадахда, ичидагидан хабарингиз йўқ, ғофилсиз» деди. Менинг қўлимга олтин безакли бир қадах тутқазсалару, ичидаги нарса шаробдан бошқа нарса бўлса. Бунинг нима фойдаси бор? Мен учун шароб тўла эски ва синиқ бир идиш олтин безакли бу ва бунинг каби юзта қадахдан яхшироқдир. Қадахдаги шаробнинг мазасини билиш учун ишқ ва шавқ керак бўлади. Чунончи, ўн кундан бери ҳеч нарса емаган оч билан кунда беш маҳал овқатланиб юрган тўқнинг нонга қарашлари бир хил эмас. Чунки тўқ ноннинг суратинигина кўрса, оч унинг сийратини (моҳиятини) кўради. Нон қадах бўлса, мазаси қадахдаги шароб кабидир. Бироқ шароб фақат иштаҳаси ва шавқи бўлган кўзгагина кўринади.

Сен ҳам ўзингда иштаҳа ва шавқ ҳосил этки, фақат суратни эмас, балки сийратни ҳам кўргайсан. Бундай одамларнинг сурати қадахларга ўхшайди, илм ва билимлари эса ана шу қадахларга солинган нақшлар кабидир. Қадах синиши билан нақшлардан асар ҳам қолмайди. Демак, қиёмат қадах сингари бўлган вужудлардаги шаробдадир ва бу шаробни ичган киши унинг ўлмас яхши нарса эканлигини билади.

Савол берган зот иккита жиҳатни яхшилаб тушунмоғи керак. Биринчиси: Мен сўраган нарсамдан янглишдим. Менинг билганимдан бошқа нарса бордир. Иккинчиси: Бундан устун бўлган ва билинишга муносиб бир сўз ва бир ҳикмат мавжуд, бироқ мен уларни билмасдим. Энди ўргандим, демоғи лозим . «Жўяли савол билимнинг ярмидир» дейишади, ахир. Ҳар ким бир зотга юзини ўгиргандир ва ҳар кимнинг истаги Ҳақдир. Шу умид билан умрларини ўтказурлар. Бироқ бу орада кимга дуч келинганини ва шоҳнинг таёғи кимнинг юзида ўз изини қолдирганини билиш учун бир ҳакам лозимдурки, у мувоҳҳид (Оллоҳнинг бирлигига иймон келтирган — тарж.) бўлсин. Бундай одам сувда бўғилган ва сув ундан ғолиб чиққандир. Сузувчи ва сувда бўғилган кишиларнинг ҳар иккаласи ҳам сувдадир. Фақат бўғилганни сув олиб кетади. Сузувчи эса ўз кучи билан ҳаракатланади. Демак, сувга ғарқ бўлаётган одамнинг ҳар бир қилган иши ва айтган сўзи ўздан бўлмай, сувдандир. У (одам) ўртада бир баҳонадир. Масалан, девордан бир овоз келса, буни девор сўйламаганини биласан. Чунки деворнинг ортида кимдир бор ва уларнинг гаплари деворникидай туюлади. Авлиёлар ҳам шундай. «Улар ўлмасдан аввал ўлгандир», девор ва эшик ҳукмини олгандир. Ўзларида эса борлиқларидан қилча ҳам нарса қолмаган. Улар Тангрининг қудратли қўлида бир бошпана кабидирлар. Бошпананинг ҳаракати ўзлигидан эмас. «Анал-Ҳақ» (Мен худоман) сўзининг маъноси ҳам шундай. Бошпана «Мен орада йўқман, ҳаракат Оллоҳнинг қўли билан ҳосил бўлмоқда» дейди. Бошпанани Ҳақ билинг, Тангрига қарши чиқманг. Чунки бундай бошпанани ярамоқчи бўлганлар аслида Тангрига исён этган бўлади. Одам (алайҳиссалом) замонидан шу вақтгача исёнкорларнинг бошларига қандай балолар келганини эшитгандирсиз. Фиръавн, Шаддод, Намруд ва Од қавми, Лут ва Самуд ва ҳоказолар қандай мусибатларга мубтало бўлдилар? Бошпаналар итоатгўйни исёнкордан, душманни авлиёдан фарқ қилмоқ учун ҳамиша қоимдир. Уларнинг баъзиси набий ва баъзиси валий бўлиб кўринадилар. Шунинг учун ҳам ҳар бир авиё халқнинг ҳужжатлари (далили)дир. Халқнинг ўрни ва даражаси унга бўлган муносабати нисбатида бўлади. Душманлик қилса ҳам, дўстлик қилса ҳам Тангри қилган ҳисобланади. «Уни кўрган, мени кўрган, унга қасд қилган, менга қасд қилгандир» дея буюрилгани каби. Тангрининг Хос қуллари Оллоҳ қатининг маҳраמידирлар. Тангри бу ходимларнинг шаҳват ва ёмонлик томирларини кесиб тозалаган. Шундай қилиб, улар дунёнинг маҳдуми (ўғли) ва афандиси, сирларнинг маҳрами бўладилар. Қуръонда «Уни фақат таҳоратли — пок кишиларгина ушларлар»[37] дея амр этилган.

Мавлоно: Агар у орқасини улуғларнинг қабрига ўгирган бўлса, буни уларни инкор этгани ёки билмагани учун қилмаган. Бундан ғараз — юзни руҳга томон ўгирмоқдир. Бизнинг оғзимиздан чиққан бу сўз уларнинг

жонидир. Ахир жасадга орқа ўгириб, рухга юз тутса, бунинг нимаси ёмон? Менинг шундай одатим бор-бировнинг мендан хафа бўлишини истамайман. Самоъ этаркан (най жўрлигида айланиб турмоқ — тарж.), баъзилар менга тўкнашиб кетишади. Шунда ёрондан кимлардир уларга монелик қилмоқчи бўлишади, бироқ бу менга ёқмайди. Уларга қайта-қайта «Мени деб бошқаларга ёмон гап айтманг!» дейман. Ахир мен хузуримга келган ёроннинг зерикмаслиги ва инжимаслиги учун кўлимдан келган барча чораларни кўраман, ҳатто шеър ўқийман. Йўкса, мен қаерда-ю шеър ўқиш қаерда! Тўғриси, шеър ўқишдан роса тўйдим, зерикдим. Назаримда бундан ёмонроқ нарса йўқ оламда. Масалан, мезбон меҳмоннинг истагига кўра ишкамба (хайвонларнинг ошқозон қисмидан — тарж.) шўрва тайёрлаш учун кўлланини ошқозоннинг ифлосликларига ботиради. Менинг ҳам аҳволим шундай. Яна бир мисол: Тужжор шаҳар аҳлининг эҳтиёжига қараб, энг паст, энг сифатсиз молни ҳам сотишга мажбур.

Фозиллар, ақлли, узоқни кўра оладиган, теран тушунчали зотлар, муҳаққиқлар (ҳақиқат толиблари — тарж.) ташриф буюрганида уларга ҳақиқатан нодир ва нозик масалалардан, нафсдан сўз очмоқ учун кўп илм ўргандим, заҳмат чекдим. Улуғ Тангрининг ўзи ҳам шуни истаган эди. У барча билимлар ва ранжни бир ерга тўплади. Ва мени мазкур ишлар билан машғул бўлишга йўллади. Аммо нима қилайинки, бизнинг юртимизда ва бизнинг миллатимизда одамни шоирликдан баттарроқ уялтирадиган ўзга иш йўқ. Агар биз ўша мамлакатда қолган бўлсайдик, у ердагиларнинг феъл-атворларига, фитратларига мувофиқ равишда яшаган, дарс берган, китоб ёзган, ваъз ўқиган ва зуҳди тақво ҳамда зоҳирий нарсалар билан банд бўлиш баробарида уларнинг истакларини бажо келтирган бўлардик. Амир Парвона менга «Асл бўлган нарса амалдир» деди. Мен унга айтдимки: Қаерда ўша амал аҳли, қани амал талабгори? Келсин, мен унга амални кўрсатай. Мана сен ҳам ҳозир сўз (айтишимни) хоҳлаяпсан. Агар айтмасам, хафа бўласан. Қанийди, амал истасанг-у биз уни сенга кўрсатсак. Бу дунёда биз амал талабгори бўлган бир мардни хоҳлаймиз. Аммо амал муштарисини тополмадик, бироқ сўз муштариси мавжуд бўлганидан биз ҳам сўз билан машғулмиз. Сен амалдан нима тушунасан? (Ҳеч нарса). Чунки амал қилувчи эмассан. Амал амал орқали, илм илм билан, маъно маъно воситасида, шакл эса шакл ёрдамида англашилади. Сен бу йўлнинг йўловчиси эмассан. Шунинг учун ҳам унда амал билан нимани кўра оласан? Бу амал нимадан иборат, намоз ва рўзаданми? Булар амалнинг сурати (шакли) дир. Амал — ичкаридаги маъно: Одамдан Мустафо замониғача намоз ва рўза ҳозирги шаклда эмасди. Аммо амал мавжуд эди. Демак, бу сурат (шакл) амал бўладими? Амал инсондаги маънодир. Масалан, сен «Дори таъсир (амал) қилди» дейсан, аммо бу ерда амалнинг шакли (сурати) йўқ. Бу бор-йўғи ўша гапдаги маънодир. «Мана бу одам фалон шаҳарнинг энг кўп амал қилувчиси» деганда, унинг сурати эмас, балки ишлари кўзда тутилади. Демак, амал халқнинг ундан англаган нарсаси эмас. Халқ зоҳиран кўринган нарсани амал, деб тушунади. Ичи бошқа-ю таши бошқа бўлган одам амалнинг кўринишини бажо келтирса (диннинг фарзларини зоҳиран адо этса — тарж.), бунинг унга фойдаси бўладими? (Бўлмайди!). Чунки унда боғлилик, тўғрилиқ ва

ишончинг маъноси йўқдир. Ҳар бир нарсанинг асли — сўз. Сенинг сўздан хабаринг йўқ ва уни менсимайсан. Сўз амал дарахтининг мевасидир. Чунки у амалдан туғилади. Улуғ Тангри оламини сўз билан яратди ва «Бўл» дейиши билан у ҳам бўла қолди» (Қуръондан).

Иймон қалбадир. Бироқ уни сўз билан ифода қилмасанг, фойдаси бўлмайди. Намоз ҳам феълдир (амалдир). Агар Қуръон ўқимасанг ўқиган намозинг саҳиҳ (тўғри-тарж.) бўлмайди. Сен ҳозир «Сўзнинг аҳамияти йўқ» дейишинг билан ўз-ўзингни инкор этаяпсан. Чунки сен шу фикрни ҳам сўз билан ифода қилмоқдасан.

Бири: «Биз хайр қилганимиз эзгу ва тўғри ишларни амалга оширганимиз эвазига Тангридан бир эҳсон кутсак, бунинг бизга зарари бўладими, йўқми?» деб сўради. Мавлоно буюрдики, валлоҳи, умидли ва иймонли бўлиш зарур. Қўрқув ва умид ҳам шудир. Биттаси менга «Умид гўзал ва хушдир, аммо кўрқув нима?» -дея савол берди. Жавобан шундай дедим: Менга кўрқувсиз бир умид ёхуд умидсиз бир кўрқув қурсатгин-чи? Улар бир-биридан айри эмас. Шундай экан, нега бу саволни бераяпсан? Чунончи, буғдой эккан одам унинг битишига ҳам умид боғлайди. Шу билан бирга, «Оллоҳ сақласин, бир офат бўлиб, зарар келтирмасин!» дея яна кўрқади. Демак, кўрқувсиз умид йўқ, умидсиз кўрқув эса тасаввурга сиғмайди. Инсон умидли бўлса-ю ҳеч қандай эҳсон кутмаса, у албатта янада ҳаракатчан ва жиддий тарзда муносабатга киришади. Умид ва кутмоқ инсоннинг қанотидир. Қанотлар қанчалик бақувват ва соғлом бўлса, у шунчалик юксакка уча олади. Умидсиз қолса-чи, тамбаллашади, ўзи хайр қилолмагани етмаганидек, бандалик вазифаларини ҳам адо этолмайди. Масалан, хаста тотли емишларни тарк этиб, аччиқ дориларни ича бошлайди. Агар унинг соғайиш умиди бўлмасайди, бунга қандай таҳаммул (сабр-тарж.) этарди?

«Инсон гапирувчи ҳайвондир». Унинг хусусияти ҳайвонликдан ва гапиришдан иборат. Ҳайвонлик унда доимийдир, айрилмасдир. Сўз ҳам шудок. Инсон кўринишдан ҳеч нарса демаса ҳам, ичида ҳамиша гапиради. Бу ҳам гўё лой қоришган сув тошқинига ўхшайди. Тошқиннинг тоза суви инсоннинг сўзи (нутқи), балчиғи эса ҳайвонлигидир. Бироқ балчиқ унда ўткинчи бўлиб, вақт келиб улардан асар ҳам қолмайди. Яхши ёки ёмон бўлишига қарамай, сўзлар, ҳикоялар ва билимлар қолади. Кўнгил аҳли бир бутундир. Сен уни кўришинг билан ҳаммасини кўрган бўласан. Чунки «Овнинг бори ёбон эшагининг ичидадир» дейишади. Дунёдаги жамики хилқатлар унинг жузъларидир (парчаларидир) ва куллидир (бутундир).

Байт: (Барча яхши ва ёмон нарсалар дарвешнинг жузъларидир. Агар бундай бўлмаса, у дарвеш эмасдир).

Куллини (шубҳасиз равишда) кўрганинг учун бутун оламини ва кейинроқ, ҳар кимни кўрасан. Уларнинг сўзи шу куллининг ичида ва бу сўзларни эшитганинг сабабли энди эшитадиган ҳар бир сўзинг такрордан иборат.

Байт: (Ким уни бир ерда кўрган бўлса, гўё ҳар инсонни ва ҳар ерни кўрган бўлади).

Шеър: (Эй, Тангрим китобининг нусхаси бўлган сен ва эй Шохлик Жамолининг ойнаси бўлган сен! Оламда сендан холи бўлган нарса йўқдир. Ҳар истагингни ўзингдан иста (изла), чунки ҳамма нарса сенсан).

ФАСЛ. Ноиб: «Авваллари кофирлар бутга топинишарди. Ҳозир биз ҳам шундай қиялпмиз. Мўғуллар ҳузурида эгилиб, уларга ҳурмат кўрсатяпмиз, шу билан бирга, ўзимизни мусулмон ҳисобляпмиз. Ичимизда ҳам ҳирс, ҳавас, қизғониш сингари кўплаб бутларимиз бор. Биз уларга итоат қилмоқдамиз. Демак, ҳам ичдан, ҳам ташқаридан кофирлар қилган ишни биз ҳам қиялпмиз. Яъни ҳам топиняпмиз, ҳам ўзимизни мусулмон деб билияпмиз», — деди. Мавлоно буюрдики: Бу ерда бошқа нарса бор. Мадомики, буни ёмон нарса деб билар экансиз, демак, сизнинг қалб кўзингиз беназир ва жуда улуғ бошқа нарсани кўрган бўлиши керак. Шунинг учун ҳам улар кўзингизга хунук ва нуқсонли кўринмоқда. Чучук сув ичиб юрган одамгина сувнинг шўр тузли тузли эканлигини пайқайди. Яъни ҳар қандай ашёнинг сифати зидди орқали маълум бўлади. Улуғ Тангри сизнинг қалбингизни иймон нури билан беагани учун ҳам қалбингизга бу нарсалар чиркин туюлмоқда. Агар қалбингиз шундай бўлмаганда нарсаларга бундай қарамасдингиз. Бошқалар эса сиздаги дарддан маҳрум бўлганлари учун ҳам ўз муҳитларидан мамнундирлар ва «Асосий нарса будир» дейдилар. Улуғ Тангри сизга истаганингизни беради, нимага эришиш йўлида ҳиммат кўрсатсангиз, ўшанга сизни муяссар айлайди. Чунки «қуш қанотлари билан юксалади, мўмин ҳиммати билан».

Яратиклар уч қисмга бўлинади. Биринчиси: малаклар. Булар нукул ақлдир. Ибодат, қуллик ва зикр фитратларида (табиатларида-тарж.) бор. Малаклар шулар асосига яшайдилар. Гўё балиқдек. Балиқнинг тириклиги сувдан, ётоғи-сув. Малаклар шаҳватдан йироқдир. Шаҳват билан машғул бўлмаслик, нафс истакларини адо этмаслик, буларнинг барчасидан покиза бўлмоқлик -буюк бир давлат! Шундай экан, малаклар учун ўз табиатлари билан ҳеч қандай мужоҳада (кураш-тарж.) бўлиши мумкин эмас. Улар ибодатларини ибодат ҳисобламайдилар, чунки бу улар яратилишининг заруридир ва ибодатсиз яшай олмаслар.

Иккинчиси: ҳайвонлар синфи. Булар нукул шаҳватдан иборат. Уларни ёмонликдан қайтаргувчи ақллари ҳам йўқ.

Учинчиси: ақл ва шаҳватдан ташкил топган заволли инсондир. Устига-устак, инсон учун таклиф бор (яъни танлаш имкони — тарж.), ҳайвон ва малаклар учун бу — истисно эди. Демак, инсоннинг ярими шаҳват, ярими ҳайвон, ярими илон, ярими балиқ. Балиқ қисми уни сувга тортса, илон бўлаги тупроққа судрайди. Ана шу тарзда домий жанг барҳаёт. «Ақли шаҳватидан устун келган киши малаклардан афзал, шаҳвати ақлидан ғолиб чиққан кимса эса ҳайвондан тубандир» (Ҳадис).

Байт: (Малак билими билан, ҳайвон билимсизлиги билан кутилади. Бани одам (эса) шу иккаласи ўртасида аросатда қолди).

Баъзи инсонлар ақлга шу қадар эргашидиларки, натижада бутунлай малаклашдилар, нур бўлдилар. Булар анбиё ва авлиёдирлар. Улар умид ва кўркувдан кутилганлар. «Огоҳ бўлингизким, албатта, Оллоҳнинг дўстларига (охиратда) бирон хавф-хатар йўқдир ва улар ғамгин бўлмайдилар»[38]. Шаҳвати ақлларидан устун келган кимсалар тамоман ҳайвонлашдилар, баъзилари эса икки ўт орасида қолиб қийналмоқдалар. Валийлар мўминларни ўз даражаларига етказмоқ учун уларнинг ўзларига келишларини кутардилар.

Шайтонлар ҳам ўз навбатида, мўминларни ўз томонига ва жаҳаннам тубига тортқилайди.

Байт (Уни биз ҳам истаймиз, бошқалар ҳам. Кўрамиз, толе кимга кулиб боқаркан ва дўст кимни севажак?). «Оллоҳнинг ёрдами ва ғалабаси келса». Қуръоннинг зоҳирига боққан муфассирлар ушбу оятни куйидагича тафсир этишади. Мустафо «Бутун дунёни мусулмонлаштирайин, Ҳақ йўлига йўллайин» дея курашди. Бироқ ўлишини тушуниб етгандан кейин: «халқни истаганимдек даъват қилиш учун яшай олмадим!» деди. Жавобан Улуғ Тангри буюрдики: Хафа бўлма, сен бу дунёдан кетаётган дамда кўшин ва қилич билан олганинг вилоятларнинг ҳаммасини сенга кўшинсиз итоат қилдириб, иймонга келтираман. Халқнинг бирин-сирин мусулмон бўлаётганини кўрганинг — сенинг даъватингнинг камоли эканлигига шохидлик беради. Тангрига тасбеҳ айт ва Ундан гуноҳларинг учун авф сўра. Чунки бу сенинг у ерга кўчишингдан ишоратдир.

Муҳаққиқлар эса оятнинг маъносини шундай талқин этишади: Инсон ёмон васфларини ўз амал ва ғайрати ёрдамида бартараф этишини ўйлайди. Бу йўлда у ўзининг бутун куч-қувватини-ю имконини сарфлайди. Шунда Улуғ Тангри буюрадики: Сен бу ишни ўз кучинг билан адо этмоқчи бўлганинг. Бу менинг бир қоидамдир. Яъни сен бизнинг бахшидамизга етишиш учун боринг ва йўғингни йўлимизда фидо қилмоғинг керак. Сенинг бу сўнгсиз йўлни заиф оёқларинг билан тугатолмаслигингни билганимиз ҳолда ундан юришни амр этмоқдамиз. Сен ҳатто юз минг йилда бу йўлнинг бир манзилига ҳам етолмайсан. Бироқ йўлдан юраркан, кучдан, тоқатдан қолсанг, Улуғ Тангрининг инояти сенинг қўлингдан тутайди. Масалан, гўдак улғайиб юрадиган бўлгунча уни етаклайдилар, кейин ўз холига қўядилар. Ниҳоят, сенинг қувватинг битди. Куч-қудратинг борлигида, кураш асносида биз сенга дамба-дам лутфимизни кўрсатардик, сен ҳам умидланардинг. Энди бу восита (куч-тарж.) қолмагани ҳолда, бизнинг лутфларимиз ва иноятларимизга боқ. Улар оқиб келмоқдалар. Сен илгари қанча ғайрат кўрсатмагин, бунинг заррасини ҳам кўрмаганинг. Шунинг учун «Дарҳол Парвардигорингизга ҳамд айтиш билан У зотни ҳар қандай шериклардан покланг ва У зотдан мағфират сўранг!»[39] дея буюрилган. Сен ишни Бизнинг қўлимизда эканини кўрмай, ўз қўлингдан келишини ўйлардинг. Шу тушунчанг учун Оллоҳдан узр сўра.

Биз Амирни дунё манфаатлари ёхуд унинг тарбияси, билими ва амали учун севганимиз йўқ. Бошқалар эса уни шулар учун севишади. Чунки улар Амирнинг юзини эмас, орқасини кўрадилар. Амир ойнага ўхшайди. Бу сифатлар эса ойнанинг орқасига ишланган олтин ва қимматбаҳо инжулар кабидир. Улар ана шу инжуларга боқишади, кўзлари ойнанинг орқасида. Ойнага ошиқ бўлганларнинг кўзлари эса олтинларда эмас. Булар ойнани ойна эканлиги учун севишади. Чунки унда гўзал бир юзни кўрганлари учун қарашлари билан ичлари сиқилмайди. Хунук бўлганлар эса ойнадан юз ўгириб, унинг орқасидаги инжуларни томоша қиладилар. Шунинг учун ҳам ойнанинг орқасига минг турли жавҳарлардан шакллар ясашади. Бироқ бунинг ойнага не зарари бор?

Улуғ Тангри ҳар иккаласини маълум бўлиши учун инсонлик билан хайвонликни бир ерга тўплаган. Ахир, «ашё» қиймати зидди билан аён бўлади. Зидди бўлмаган нарсани таъриф этмоқлик имконсиздир. Улуғ Тангрининг зидди бўлмагани учун ҳам «Мен гизли бир хазина эдим, билинмоқни истадим» (Ҳадис) дея буюрилганидек, нурнинг ошкор бўлиши учун қоронғу этиб яратилган мазкур оламни мавжуд айлади. Пайғамбар авлиёларни ҳам «Менинг сифатларим билан чиқ, халққа кўрин» дея вужудга келтирди. Улар Тангри зиёсининг мазҳаридирлар. Дўст душмандан шулар воситасида фарқ этилади. Чунки маънонинг маъно сифатида зидди йўқдир, бироқ буни сурат (шакл) йўлида кўрсатиш мумкин. Масалан, Одамнинг қаршисида Иблис, Мусонинг қаршисида Фиръавн, Иброҳимнинг қаршисида Намруд ва Мустафонинг қаршисида Абу Жаҳл пайдо бўлганидек. Шу ҳолда, маъно эътибори билан зидди бўлмаса ҳам авлиёлар воситасида Тангрига зид пайдо бўлмоқда. Чунончи, «Улар Оллоҳнинг нурини (яъни Исломни) оғизлари (яъни беҳуда гаплари) билан ўчирмоқчи бўлурлар. Оллоҳ эса, гарчи кофирлар истамасалар-да, Ўз нурини (яъни динини) тўла (яъни ҳар тарафга) ёйгувчидир»[40] дея буюрилганидек, улар қанча душманлик қилсалар, буларнинг ишлари шунча илгарилайди, атрофга ёйилади.

Шеър: (Ой зиё таратади, ит эса хуради. Ахир итнинг яратилиши шундай бўлса, ой нима қилсин? Кўкдагилар ойдан нур олмоқдалар. Биллурнинг ўрнидаги бу ит ким бўлди?!

Шундай кимсалар борки, Улуғ Тангри уларни мол, неъмат, амирлик ва куч-қувват бериб азоблайди. Чунки уларнинг руҳлари бундай нарсалардан қочади. Фақир бир араб юртида амирнинг отга минганини кўриб, пешонасида наби-ю валийларнинг нурини мушоҳада этди ва «Мен қулларини неъматлар воситасида азобга учратган Оллоҳни мадҳ этаман», деди.

ФАСЛ. Бу ўқувчи Қуръонни тўғри ўқийди. Бироқ фақат суратини. Унинг маънодан хабари йўқ. Агар унга маъно англанилса ҳам, барибир, кўр-кўрона ўқийверади. Бу шунга ўхшайди: Қўлида қундуз ушлаб турган одамга униқидан яхшироқ бошқа бир қундуз берсангиз, олмаса, демак, у қундузни билмайди. Чунки унга кимдир қундузни қундуз эканлигини айтган, холос ва бу одам тақлидан қўлига қундуз олган. Яна бир мисол: Ёнғоқ ўйнаётган болага ёнғоқ мағзини ёки ёғини берсангиз, олмайди. Чунки бола ёнғоқдан чиқаётган овозга ишқибоз. Мағиз ва ёғ эса сас чиқармайди. Оллоҳнинг хазиначилари ва илмлари беҳисоб. Қуръонни тушуниб ўқиган одам Тангрининг бошқа китобини (Қуръонни) нега қабул этмасин? Қуръон ўқиган бир одамга тушунтирдимки: Қуръон «Айтинг: «Агар барча денгиз Парвардигорининг сўзлари (яъни илму ҳикматларини битиш) учун сиёҳ бўлса ва яна шунча сиёҳ келтирсак ҳам, Парвардигорининг сўзлари битишидан илгари у денгизлар тугаб битар!»[41] дея буюради. Қуръон эллик дирҳамлик сиёҳ билан ёзилиши мумкин. У (Қуръон — тарж.) Оллоҳнинг илмидан бир парча, холос. Унинг (Тангрининг-тарж.) бутун билими бундангина иборат эмас. Ахир, бир аттор қоғозга озгина дори ўраб берса, сен: «Бутун дўкон шунинг ичидами?» дейсанми? Бу ахлоқлик бўлар эди. Ниҳоят, Мусо, Исо ва яна бошқаларнинг замонида ҳам Қуръон мавжуд эди. Ҳақнинг каломи бор эди. Фақат арабча эмасди. Мана шуни айтмоқчи эдим.

Ўқувчига қарасам, таъсир қилмаяпти, мен ҳам унинг ёқасини бўшатдим (яъни уни ўз ҳолига қўйдим — тарж.).

Ривоят қиладиларки: Пайғамбар замонида асҳобдан кимда-ким яримта ёки битта сура ўрганса, уни улуғ одам ҳисоблаб, «яримта ёки битта сура биледи» дея бармоқ билан кўрсатар эдилар. Чунки улар одатда Қуръонни ейишарди (ҳазм этишарди). Бир ёки ярим ботмон нонни бирданига ейиш ҳақиқатан ҳам қийин иш. Бироқ оз-оздан чайнаб еса, юз минг эшакка юк бўладиган нонни ҳам ейиш мумкин. Пайғамбар: «Қанча Қуръон ўқиган бордирки, Қуръон уларга лаънат айтади» (Ҳадис) демаганмиди? Бу Қуръонни ўқиган, аммо маъносини тушунмаган кимса ҳақидадир.

Дунёни кўриш ва уни бошпана айлашлари учун Оллоҳ бир қавмнинг кўзини ғафлат-ла боғлади. Агар одамларнинг бир гуруҳини ана шу тарзда дунёдан ғофил этмасайди, бу дунё ҳеч бошпана бўлармиди?

Маъмурликни у дунёдан ғофил бўлмоқлик вужудга келтирган. Чунончи, ҳеч нарсадан хабарсиз ва бўш бўлгани учун бола улғаяди, ўсади. Ақли камолга етиши билан улғайиш тўхтайдди. Демак, қурувчиликнинг сабаби — ғафлат, бузувчиликнинг сабаби эса — ақллилик. Буларни айтишдан мақсадимиз севгили дўстни маънога томон тортмоқдир.

Ҳикоя қиладиларки: Бир одам Ҳажга кетаркан, чўлдан ўтаётиб жуда чанқади. Узоқдан кўринган чодирга яқинлашиб, у ерда бир хотинни кўрди ва: «Хуллас, мен мусофирман!» деди-да, ўтирди. Сув сўраганди, берди, бироқ сув оловдан иссиқ, туздан шўр эди. Мусофирнинг лабларини, томоғини, ошқозонини куйдирди. Бироқ у жуда марҳаматли ва шафқатли бўлгани учун хотинга насиҳат қила бошлади: «Менга сизнинг ҳақингиз ўтди. Энди гапларимга қулоқ солинг. Боғдод, Басра ва Ёсиқ шаҳарлари бу ерга яқин. Шол одам ҳам судрала-судрала у ерларга ета олади. Чунки шаҳарларда ҳамма яхши нарсалар бор». Шу тарзда йўловчи у ерларнинг гўзалликларидан, неъматларидан гапириб турганди, хотиннинг эри келди. У бир қанча чўл ҳайвони овлаганди. Хотинига пиширишни тайинлади. Гўштдан меҳмонга беришди. Тун ярмидан ошганда, йўловчи чодир ташқарисида ётиб ухлади. Хотин эрига меҳмоннинг айтганларини сўзлаб берди. Жавобан эри шундай деди: «Эй хотин, бундай гапларни эшитма, чунки дунёда қизғанчиқ одамлар кўп. Улар баъзи кишиларнинг давлат ва роҳатга эришганларини кўролмайдилар. Бойликларидан, яшаётган жойларидан маҳрум қилмоқчи бўладилар». Халқ ҳам худди шундай. Биров шафқат юзасидан ўтириб ўғит бермоқчи бўлса, буни қизғанчиқликка йўяди. Агар унда бир асос (қобилият) бор бўлса, насиҳатлар таъсирида маънога таважжуҳ этади.

Маънога юзланишни инсон дастлаб унчалик севмайди. Бироқ вақт ўтган сайин ёқтира боради. Бу жараён суратда (шаклда) аксинча кечади. Чунки сурат бошида хуш ва латиф туюлади, бироқ у билан қанчалик кўп бирга бўлганинг сари ундан шунчалик тез совуб борасан. Қуръоннинг сурати қайда. Маъноси қайда! Худди шундай, инсонга боқ! Агар инсон суратидан маъноси кетса, жасади қолади. Жасадни эса ҳеч ким ушлаб турмайди (яъни тезда кўмади — тарж.).

Мавлоно Шамсиддин буюрдики: Йўловчиларнинг катта бир гуруҳи чўлда кетишаётганди. Қаттиқ чанқашди. Тасодифан челақсиз бир қудук

топиб олдилар. Ўз челақларини ипга боғлаб қудуққа туширдилар. Бирок челақ қайтиб чиқмади. Аҳвол бир неча марта такрорланди. Кейин одамларни туширдилар. Одамлар ҳам ғойиб бўлдилар. Ниҳоят, бир ақлли одам туша бошлаганди, қудуқнинг тубида кўрқинчли бир арабга дуч келди. Аммо ўзини йўқотмади: «Бошга келганини кўрамиз, муҳими ақлимни йўқотмайин» деди. Занжи: «Менинг асиримсан. Аммо саволимга тўғри жавоб берсанг, озод қиламан. Айтчи, энг яхши жой қаердир?» деди. Ақлли одам ўзига ўзи: «Мен ҳозир унинг тутқуниман. Агар Боғдод ёки бошқа ерни яхши десам, унинг яшаётган жойини ёмон деган бўламан» деб, «Энг яхши ер инсоннинг дўсти яшаётган жойдир ва бу макон ернинг остидаю сичқон тешигида бўлса ҳам, энг хуш жойдир» жавобини берди. Занжи қувониб: «Офарин, қутулдинг. Ер юзидаги ягона инсон сенсан! Сени ва сенинг шарофатинг учун қолганларни ҳам озод этаман. Бундан буён қон тўкмайман. Сенга бўлган севгим туфайли дунёдаги барча одамларни сенга бағишладим» деди. Кейин эса бутун йўловчиларни сувга қондирди.

Демак, мақсад маънодир. Маънони бошқа шакл билан ҳам сўйламоқ мумкин. Аммо таклидчилар фақат моддий ва аниқ бўлгандагина сўзни қабул қиладилар. Уларга сўз тушунтирмоқ — мушкул. Чунончи, уларга шуни бошқача айтсанг, англамайдилар.

ФАСЛ. Буюрдики: Тожиддин Қубойига «Бу илм талабаси орамизга кириб, халқнинг диний эътиқодига путур етказмоқда» дедилар. У «Йўқ, улар бундай қилмаяптилар, худо сақласин, улар биздан эмасдир. Масалан, итга олтиндан тасма тақсанг ҳам у ов итига айланмай, ўша кўча ити ҳолида қолади. Ов ити бошқа бир ҳунар. Бу ҳунар ипак ва ё бўз ичида бўлсин, фарқи йўқ. Масалан, пайғамбар замонида иккиюзламачи кимсалар динга ғов бўлмоқ ниятида иймони заиф кишиларга ўзларини мусулмон қилиб кўрсатардилар. «Бас, намозларини «унутиб» кўядиган кимсалар бўлган «намозхонларга» ҳалокат бўлгайки, улар риёкорлик қиладиган ва рўзғор буюмларини ҳам (кишилардан) ман қиладиган (яъни бирон кишига фойдалари тегмайдиган) кимсалардир!»[42]. Бутун сўз — шундан иборат. Сенда ўша нур бор, бирок инсонлик йўқ. Сен инсонлик тила. Исталган нарса будир, қолгани сўзни чўзишдан бошқа нарса эмас. Сўз кўпайганда, мақсад унутилади, йўқолади.

Баққол аёлни севарди ва унга хизматчиси орқали хабар юборарди: «Мен сенинг ишқингда куйдим, ёндим, ўлдим. Ҳузурим йўқ, фақат сени ўйлайман...» Хизматчи аёлнинг олдига келиб, баққолнинг «севаман» деганини айтди. Аёл: «Шу қадар совуқ айтдимми?» деб сўраганди, хизматчи: «Узоқ ва ёниб сўйлади, бирок демоқчи бўлгани шу эди» деб жавоб берди. Дарҳақиқат, асос бўлгани мақсаддир, қолгани — бош оғриғи.

ФАСЛ. Буюрдики: Кеча кундуз жанжал қилиб бир аёлнинг феълени тузатмоқ ва гўзаллаштирмоқ истаяпсан. Унинг нопоклигини ўз поклигинг билан тозаламоқчи бўляпсан. Аслида, ўзингни у билан тозалашинг, уни ўзинг билан тозалашингдан яхшироқдир. Сен унга томон юр ва унинг воситасида гўзаллаш. Имконсиз бўлса ҳам у айтган нарсани қабул эт. Рашк ҳар на қадар эркақларнинг сифатларидан бири бўлсада, ундан воз кеч. У (аёл) бошқа эркақларнинг васфларини сенга айтса ҳам қизғанма, чунки сендаги яхши сифатлардан кейин ёмон васфлар ҳам майдонга келади. Шунинг учун ҳам

пайғамбар: «Мусулмончиликда бўйдоқлик йўқдир» (Ҳадис) деган. Роҳиблар ёлғиз яшайдилар. Устига-устак, тарки дунё қиладилар. Улуғ Тангри пайғамбарга жуда нозик бир йўлни кўрсатди. Бу қандай йўл? Бу аёлларнинг инжиқликларига, ёмонликларига таҳаммул этиб, уларнинг ҳар қандай олдиқочди гапларини эшитмоқ ва уларга нисбатан қаттиққўллик билан ёндошиш йўлида ўзини тузатмоқ мақсадида уйланмоқдир. Оллоҳ «Сен энг юксак ахлоқ соҳибсан», дея буюрган.

Одамларнинг ёмонликларига сабр қилмоқ, гўё ўз нопоклигини уларга суртиб тозаланган кабидир. Сенинг феъли ҳўйинг таҳаммул билан яхшиланади. Уларники эса зулм ва ёмон муомала сабабли бузилади. Буни билиб олдинг ва энди ўзингни покла. Уларни эса ўз кирларингни артиб тозалаш учун ишлатиладиган латта парчаси, деб қабул эт. Нафсингга бас келолмасанг ҳам ақлингга шундай бир дарс бер: Фараз қилайлик, у — ўртамизда никоҳ бўлмаган маҳбуба. Шаҳват устун келганда, унинг олдига бораман. Демак, бу ҳолда, ҳамият ва рашкдан воз кечмоқ керак. Нафсингни тарбия қилиб, мужоҳада ва таҳаммул завқи вужудга келгунгача ҳамда уларнинг имконсиз бўлган нарсаларидан ўзингда турли ҳоллар ҳосил бўлгунгача буни шу тарзда қабул этишга интил. Кейинроқ ўз-ўзингга берган дарссиз ҳам мужоҳада ва пушаймонликнинг шогирди бўлурсан. Чунки энди ўз фойдаларингни унда очиқ кўрадиган бўласан.

Ривоят қиладиларки: Пайғамбар асҳоби билан урушдан қайтди ва: «Бу кеча шаҳар ташқарисида ухлаб, эртага ичкари кирамиз» — деди-да, ноғора чалишни буюрди. Ундан сўрашди: «Эй Оллоҳнинг элчиси, бунга сабаб нима?» Жавоб берди: «Хотинларингизни бегона эркаклар билан кўрсангиз, хафа бўласиз». Бироқ асҳобнинг бири кулоқ солмай, уйига борди. У ерда хотинини бегона эркак билан топди. Худди шунинг учун ҳам пайғамбарнинг йўли (Олам-и Муҳаммадий) юз очгунча (яъни инсонда шарият руҳи ҳосил бўлгунча) рашк ва ҳамиятни тарк этмоқ, хотиннинг харажати, кийим-кечак орзуси каби юз мингларча ҳисобсиз ташвишга сабр қилмоқ, заҳмат чекмоқдир. Исонинг йўли ёлғиз қолмоқ ва шаҳватни кўрлаштирмоқ учун интилмоқ эди. Муҳаммадниги эса одамларнинг ва хотинларнинг заҳматларига таҳаммул этмоқ, ғамларини тортмоқ эди. Модомики, Муҳаммаднинг йўлидан кетолмасанг, ҳеч курса, Исонинг йўлини тутки, айрим нарсалардан маҳрум бўлмагайсан. Агар юз тарсаки емоқдан бир лаззат туйсанг, бунинг самарасини кўзинг билан кўрасан ёки «Модомики, буюрдилар ва хабар бердилар, демак, бу ерда бир нарса бор. Озгина кутайлик-чи, ваъда қилинган натижага балки эришарман!» дея ғойибга ишонасан. Бундан кейин эса: «Заҳматлар эвазига мукофотга ҳозир муяссар бўлмасамда, ниҳоясиз хазиналарга қовушаман» деб, кўнгилни тўқ қилганинг учун ҳам ниятинг ҳосил бўлур. Ҳатто истаганингдан, кутганингдан ҳам авлороғига эришажаксан. Сўзларим ҳозир сенга таъсир қилмаса ҳам камолга етганинг сари улар ўз кучини кўрсата боради. Ва сен хотин нимаю дунё нима — тушунасан. Сен нима десанг ҳам, демасанг ҳам, улар ўз билганларидан қолмайди. Масалан, сен бир нонни олиб, қўйнингга яшир ва одамларга кўрсатма. Шунда халқнинг гизланган нонга қизиқишлари ортади. Агар кўчалар тўла арзон нон бўлган тақдирда ҳам, улар сенинг қўлтиғинг остидаги

ўша зоғорани кўриш истаги билан ёнадилар. Нонни қанча узоқ муддат яширсанг, уларнинг ичлари ҳам шунча шиддат билан қизийди. Чунки одам ман этилган нарсага нисбатан очкўз бўлади. Масалан, сен хотинга: «Очиқ-сочик юрма, ўран» десанг, унда ўзини кўрсатиш орзуси тобора ортади. Ўз навбатида ўранган аёлни кўришга халқ ҳам шунча иштиёқманд бўлади. Мазкур иш билан сен икки тарафлама — кўрмоқ ва кўрилмоқ истагини орттирмоқдасан. Бироқ сен ўзингча «Уни ислоҳ қилдим» деб ўйлайсан. Аслида эса бу ишинг фасотчиликдан (бузғунчиликдан — тарж.) ўзга нарса эмас.

Агар унда ёмон иш қилмаслик жавҳари (табиатида) бўлса, сен ҳатто бунга монелик қилсанг ҳам, у албатта, ўзининг гўзал яратилишига мувофик иш тутуди. Сен хавотир олма ва унинг ақлини, кучини, ниҳоят, ишини қориштирма. У барибир ўз билган йўлидан қолмайди. Унга ғов бўлмоқлик — рағбатини орттиришдан бошқа ишга ярамайди.

Одамлар «Биз Шамсиддин Табризийни кўрдик!» дейишмоқда. Эй ахлоқсизлар! Уни қаерда кўрдингиз? Томда турган туяни кўрмаган одам «Мен игна тешигига ип ўтказдим» демоқда. Бир гўзал ҳикоя бор: Иккита нарсага кулгим қистайди: бири — занжининг бармоқлари учини қорага бўяши, иккинчиси — кўрнинг ташқарини томоша қилмоқ ниятида бошини деразадан чиқариши. Улар ҳам шуларга ўхшайдилар. Ич кўзлари кўр бўлгани ҳолда, вужуд деразасидан бошларини ташқарига чиқарадилар. Гўё бир нарсани кўрадигандек! Ақлли одам учун улар берган баҳонинг нима қиймати бор? Чунки улар ҳеч нарса кўрмагандир.

Аввал кўриш хоссасини вужудга келтириб, кейин қарамоқ лозим. Дунёда жуда кўп кўрган, васлга эришган валийлар мавжуддир. Булардан ташқари, яна шундай авлиёлар борки, уларга Ҳақнинг гизлагани, яширгани (Мастурон-и Ҳақ) дейишади.

Валийлар «Эй Тангримиз! Яширганингдан бирини бизга ҳам кўрсат!» дея йиғлаб сиқтамагунча, истаклари ижобат бўлмас. Чунки ташқи кўзлар билан исталган нарсани кўриб бўлмайди. Бу иш қулай эмас, ҳатто малаклар ҳам бу масалада ожиз қолганлар: «Биз ҳамду сано айтиш билан Сени улуғлаймиз ва Сенинг номингни мудом пок тутамиз»[43].

Биз ҳам ошиқмиз, руҳониймиз, нурмиз. Бани одам эса оч, еб тўймас ва қонхўрдир. «Қонлар тўкадиган»[44] ояти шулар ҳақида нозил бўлгандир. Буларнинг ҳаммаси инсоннинг ўз-ўзидан кўрқмоғи учундир. Руҳоний бўлган фаришталарнинг на моли, на мавқеи ва на пардалари бор. Уларнинг бор-йўғи нурдан иборат. Тангри жамолига бўлган ишқлари — ягона дардлари. Узоқни кўрган кўзлари эса инсоннинг «Мен кимман, қаердан билайин. Эвоҳ!» — дея ўзидан ўзи кўрқиши ва бир завқ ёки нур юз очганда: «Мен бунга лойиқманми?» дея Тангрига минг марта шукр айтиши учун иқрор-ла инкор ўртасида яшайди.

Сиз энди Шамсиддиннинг сўзидан кўп завқ оласиз. Чунки инсон вужуди кемасининг елкани — иймон. Елкан бўлса шамол кемани муаззам бир ерга олиб боради. Бўлмаса-чи, сўз ҳаводан иборатдир.

Ошиқ ва маъшук ўртасидаги таклифнинг йўқлиги қандай яхши! Таклиф, тақаллуф ва тортинишлар — бегоналар учун. Ошиққа ишқдан бошқа ҳамма

нарса харомдир. Буни яна ҳам чуқурроқ англатардим, бироқ энди бемаврид. Сувнинг кўнгил ҳовузига келиб қуйилиши учун кўпгина дараларни ошиб ўтиши керак бўлади. Йўқса ё гапирган ё эшитган сиқилади. Миллатнинг безганлигини кетгизмаган хатиб — икки пулга қиммат. Ҳеч бир ошиқ севгилиси гўзаллиги тўғрисида далил кўрсатмайди ва ҳеч кимса ошиқнинг кўнглидан маъшукқа қарши кин топа олмайди. Бу ерда далилнинг фойдаси йўқ, бу ерда фақат ишқ толиби бўлмоқ керак. Қуйидаги байтда муболаға қилган бўлсак ҳам ишқ борасида муболаға эмас: «Эй Сенинг суратинг мингларча маънодан гўзалроқ бўлган (севгили)!» дея буюрилганидек, муриднинг шайх сурати учун ўз маъносини фидо қилганини кўрмоқдамиз. Чунки бир шайх ҳузурига келган мурид ўз маъносидан кечиб, шайхга муҳтож бўлган кишидир.

Баҳоуддин «Булар балки ўз маъноларини шайхнинг маъноси учун тарк этишаётгандир», деди. Мавлоно буюрдикки Бундай бўлмаслиги керак. Агар бундай бўладиган бўлса, уларнинг ҳар иккиси ҳам шайх ҳисобланади. Энди ичингда бир нур ҳосил қилмоқ учун ғайрат кўрсатмоғинг шарт. Нур ёрдамида сени паришон қилган оловдан қутуласан ва ишонч ичра яшай бошлайсан. Кейин кўнглинда амирлик, вазирлик каби дунё ҳоллари чакмоқдек ёниб ўчади. Худди шундай, дунё аҳлининг ичида ҳам Тангри кўркуви, авлиё оламининг шавқи жинсидан ғайб оламининг аҳволи порлайди ва улар ҳам чакмоқдек ёниб ўчади. Шунда Ҳақ аҳли Тангрига йўналади. Шаҳват сингари дунёга оид ҳаваслар бош кўтарадилару қарор тополмай, ўтиб кетадилар.

ФАСЛ. Шариф-и Ро-Сухта дерки «Муқаддас ва неъматлар бағишлаган (Тангри) дунёдан мустағнийдир. У ҳамма нарсанинг жонидир, бироқ ўзи жондан мустағнийдир (яъни жонга муҳтож эмас — тарж.). Сенинг ваҳмингни ихота қилган ҳамма нарса Унинг қибла тарафидир. Бироқ Унинг ўзи ҳар қандай тарафдан мустағний. Бу фикрлар олди-қочдидир. На шоҳни ва на ўзни мақтамоқдир. Ахир у сендан мустағний эса, бундан сен нима завқ оласан? Бу дўстларнинг эмас, душманларнинг хитобидир. Чунки душман «Мен сендан мустағнийман, сенга муҳтож эмасман» дейди. Энди сен оташин ошиқ бўлган ушбу мусулмонга қара! Завқланаркан, севгилисини ўзидан мустағний эканини сўйламоқда. Бу шунга ўхшайди: Бир гўдак ўчоқнинг олдида ўтириб олиб «Султон мендан мустағнийдир, унинг менга эҳтиёжи йўқ, бутун гулханчилардан воз кечди» деса ва ҳақиқатан ҳам подшоҳ ундан воз кечган бўлса, бунинг нимаси завқ оларли?

Бир шайх «Аввал кўрмоқ, сўнгра эшитмоқ ва гаплашмоқ келади. Масалан, ҳамма султонни кўради, бироқ у билан фақат хос одамларгина гаплашади» деди. Мавлоно буюрдикки, бу — янглиш, олди-қочди ва толесизликдир. Чунки Мусо олдин гаплашди, кейин Оллоҳ дийдорига толиб бўлди. Сўз айтмоқ мақоми Мусонинг, кўрмоқ мақоми эса Муҳаммаднингдир. Шундай экан сенинг сўзинг қандай қилиб тўғри бўлиши мумкин?»

Биттаси Мавлоно Шамсиддин Табризийнинг ҳузурига «Мен аниқ бир далил билан Тангрининг борлигини исбот этдим», деди. Эртаси кун эрталаб Мавлоно Шамсиддин буюрди: «Кеча кечаси малаклар келишди ва: «Оллоҳ унга (Тангрини исбот этганга — тарж.) умр берсин. Ва яратганга шуқр

бўлсинки, бу одам бизнинг Тангримизни исбот этди» — дея дуо қилишди. Эй заволли одамча, Тангрининг борлиги собитдир. Бу — далил истамайди. Агар бирор иш қилмоқчи бўлсанг, даражанг ва мақоминг билан Унинг олида ўзингни исбот қил. Унинг ўзи эса далилсиз ҳолда собитдир. «Етти осмон, ер ва улардаги бор жонзот (Оллоҳни) поклар»[45]. Бунга шубҳа йўқдир.

Буюк Мавлоно буюрди: У дунё денгиз кабидир. Бу дунё эса унинг кўпиги. Азиз ва Улуғ Оллоҳ кўпик парчасини маъмур қилмоқчи бўлгани учун бир қанча одамларнинг орқасини денгизга ўгирди. Улар агар шу билан банд бўлмаса, бир-бирларини маҳв этадилар. Кўпик парчаси ҳам йиқилиб, хароб бўлади. Демак, бу — шоҳ учун қурилган чодир. Миллатни эса чодирни тамир этмоқ учун машғул айлайдилар.

Бири дейди: «Агар бу ипни тортмасам, чодир тик турармиди?» Бошқаси айтади: «Агар қозик қоқмасам, ипни қаерга боғлардинг?» Шу тарзда уларнинг ҳар бири шоҳнинг қуллари ҳисобланади. Ўз навбатида, булар ҳам чодирда ўтириб, севганларини кузатадилар. Агар бўзчи вазирлик учун ўз ишидан воз кечса, бутун дунё яланғоч қолади. Шунинг учун ҳам унга ўз ишига нисбатан завқ ато этилган. Бу завқ учун бўзчи ҳамма нарсага рози бўлади. Шу ҳолда, улусни кўпик парчаси каби бўлган дунёга тартиб бермоқ, оламни эса валийнинг низоми учун яратгандир. Оламга тартиб бермоқ учун яратилганлар эмас, балки ишларини низомга солмоқ учун олам яратилган зотлар бахтлидир. Азиз ва Жалил бўлган Оллоҳ уларнинг ҳар бирига севинч ва завқ бағишлайди. Булар эса инсоннинг ўз ишини бажаришида ёрдам ва хузур беради. «Етти осмон, ер ва улардаги бор жонзот Оллоҳни поклар»[46]. Демак, чодирнинг ипини тортганнинг, устун қўйганнинг, қозик қоққаннинг, бўз тўкиганнинг ва ниҳоят, чодирда ўтириб айланган валийларнинг ҳар бирининг алоҳида-алоҳида тасбеҳи бордир.

Бир тўда одам хузуримизга келишмоқда. Агар индамасак, хафа бўлишади. Агар гапирсак, бунга мажбур бўлганимиз учун биз хафа бўламиз. Чунки улар кейин «Биздан безди, зерикди ва қочди», дея ғийбат қилишади. Бироқ ўтин идишдан нечун қочсин? Қочадиган бўлса, идиш қочади. Чунки оловга чидай олмайди. Ўтин ва оловнинг қочиши қочиш эмас. Одатда, заиф бўлган нарсадан узоқлашилади. Демак, барча ҳолларда қочган — идиш. Худди шундай, бизнинг қочишимиз аслида уларнинг қочишидир. Чунки биз бир кўзгумиз. Улар қочса, бизда акс этади. Кўзгу одамларнинг унда ўзларини кузатадиган нарсадир. Агар улар бизни сиқилган ҳолда кўрган бўлсалар, демак, бу уларнинг ғамлари ҳисобланади. Ғам ва хафагарчилик заифликнинг васфидир. Шунинг учун бу ерга ғам сиғмайди. Унинг бу ерда ҳеч қандай иши йўқ.

Ҳаммомда Шайх Салоҳиддинга камтаринлик қилдим. У бунга жавобан шундай бир мулозамат кўрсатдики, шошиб қолдим ва ўзимча дедим: «Тавозеда ҳаддан ошаяпсан. Секин=аста тавозе кўрсатиш яхшироқдир. Олдин унинг кўлини юв, кейин оёғини ва буларни деярли сездирмай бажар. Шунда у буларга кўникади ва мулозаматга нисбатан тавозе билан жавоб бериш ҳиссини туймайди. Шу тарзда уни камтаринликка кўниктирган бўласан. Дўстлик ва душманликни ҳам худди шундай — тадрижан кўрсатмоқ лозим. Масалан, душманга, аввало, панд-насихат қиласан, эшитмаса, урасан,

яна бўлмаса, уни ўзингдан узоқлаштирасан. Қуръонда: «Хотинларингизнинг итоатсизлигидан кўрқсангиз, аввало, уларга панд-насихат қилинглари, сўнг (яъни насихатларингиз кор қилмаса) уларни ётоқлардан тарк қилингиз (у билан бир жойда ётманг, яқинлашманг), сўнгра (яъни шунда ҳам сизларга бўйсунмасалар) уринглари»[47] дея буюрилган.

Дунёнинг ишлари шу ҳолда юради. Баҳорга қара! Дастлаб бирозгина илитади, бора-бора эса ўз ҳароратини орттиради. Дарахтлар ҳам шундай. Иссиқни секин-аста ҳис этиши билан, аввал кулимсирайди, кейин япроқ ёзиб, мева беради. Худди шундай, ибодат, тоат, хилват ва намозга таважжух этмакда (юзланишда — тарж.) ҳам иш осондан мураккабга томон боради. Ахир, аввало ёлғиз намоз қилмаган инсон қандай қилиб Оллоҳ йўлига қиради? Дастлаб, бир марта беш вақт намозини адо этади, сўнгра секин-аста орттиради. Бунинг сўнгги эси йўқ...

ФАСЛ. Ибни Човушга лозим бўлгани Шайх Салоҳиддин ҳақида ёмон сўз айтишдан тилини тиймоқдир. Бу унинг ўзи учун фойдали, чунки қалб кўзини тўсиб қўйган пардалар очилиб, зулмат чекинади.

Ибни Човуш унинг учун нималар деди? Инсонлар бундай улуғ зотга етишмоқ мақсадида юртларини, ота-оналарини, бола-чақаларию қариндош-уруғларини ташлаб Ҳиндистондан Синдга келдилар. Темирдан қилинган оёқ кийимлари парча-парча бўлди. Улар қийинчиликларни у оламнинг бўйини олган улуғ зотни кўриш умиди билан тортдилар. Не-не одамлар ниятлари ҳосил бўлмай ўлиб кетдилар. Сен эса ўша улуғ зот билан бир уйда юзма-юз ўтирганинг ҳолда ундан воз кечмоқдасан. Ахир, сен учун зўр бало ва ғафлат эасми?

Ибни Човуш диннинг ва шайхларнинг салоҳи (тузалиши, яхшиланиши — тарж.) тўғрисида кўп яхши гаплар ҳам айтди: «У буюк одамдир. Буюклиги шундоқ юзидан маълум». Сўнгра: «Мавломиз, Афандимиз, Тангримиз, Яратгувчимиз!» деди. У ушбу таъбирларни ҳеч қачон ўзгартирмаган эди. Энди унга нима бўлди? Ёмон ва бузуқ ниятлар кўзларига парда бўлдимиди? Бугун Шайх Салоҳиддин ҳақида гапираркан «У ҳеч ким эмас», деди. Салоҳиддин унга нима ёмонлик қилди?

Агар Салоҳиддин ёқтирмайдиган ишлар қилсанг, тамоман унинг қаҳрига учрайсан. Ва у сенга «Қаҳр ва ғазаб, лутф ва марҳамат уйимдан кўч. Агар ўзингга ёқадиган бир иш қилсанг, менинг лутф ва марҳамат уйимга кирасан. Бундан ичинг ёришади», деди. У фақат сен ва сенинг фойданг учун ўгит бермоқда. Сен эса бу яхшиликка қандайдир бўлмағур тушунчалар билан жавоб қиляпсан. Ахир, бундай бир одамнинг сенга қандай душманлиги-ю ёмонлиги бўлиши мумкин? Масалан, ҳаром бўлган шаробдан ёки афюндан ичиб, сархушликдан завқ оласан. Ва дўсту душманни кўл-оёғини ўпиб, уларга мулозамат кўрсатасан. Бу лаҳзада сен учун иймонли-ю иймонсиз бир бўлади. Шайх Салоҳиддин эса сен олган ана шу завқ қуёшларининг аслидир. Шавқ ва нашъа денгизларининг ҳаммаси унинг олдидадир. Шундай экан, унинг кимга қарши ғарази бўла олади? Насихат қилаётган бўлса, бутун қулларга бўлган шафқат ва севгиси туфайли қиляпти. Ўзида бу қадар буюклик ва салтанат бўлган зот сендек мискинлар билан бир бўладими?

Ҳаёт суви қоронғу бир ерда бўлади. Бу ер валийларнинг жисмидир. Ҳаёт суви ўша ерда. Инсон бу сувга фақат қоронғуликда етиша олади. Сен эса қоронғуликни севмайсан, ундан нафратланасан. У ҳолда, ҳаёт сувига қандай етишасан? Кўрқоқлардан кўрқоқликни, фоҳишалардан фоҳишаликни ўрганмоқчи бўлсанг, кўпгина нохуш нарсаларга сабр қилишга тўғри келади. Йўқса, мақсадинг ҳосил бўлмас.

Набийлар ва валийларнинг мақоми ҳисобланган ўлимсиз ҳаётга етишмоқчи бўлсанг, нафсингдаги ёмонликлардан воз кечмоғинг ва хушламаган нарсаларингга таҳаммул қилмоғинг керакдир. Ҳозирда шайхлар эскилари каби ҳукм этмаяптилар. Бор-йўғи «Хотинингни, бола-чақангни, мол-дунёнгни тарк эт!» дейди. Эски шайхлар «Хотинингни тарк қил, уни биз оламиз» дейишарди ва муридлари ҳам бунга таҳаммул этишарди. Сиз эса шайхнинг қулай таклифига нечун сабр қилмаяпсиз? Сиз ёқтирмаган бир қанча нарсалар борки, балки улар ўзингиз учун хайрлидир. Нафсларини кўрлик ва билимсизлик қоплаган бу одамлар нима дейишяпти ўзи? Улар ҳеч ўйлайдиларми, инсон бир аёлга ошиқ бўлганда не-не машаққатларга гирифтор бўлади. Унинг (аёлнинг — тарж.) кўнглини олмоқ учун бор-йўғини фидо қилади. Бу йўлда ҳеч чарчамайди, зерикмайди, сиқилмайди. Оллоҳнинг ва шайхнинг севгиси бундан пастмидики, бажарилиши ўта қулай бўлган ҳикматлар айтилганда ҳам шайхлар тарк этилади. Бу шуни кўрсатадими, ҳали ҳам у ҳақиқий ошиқ бўлмаган. Агар ҳақиқий ошиқ бўлсайди, бундан бешбаттар оғир шартларга ҳам таҳаммул этар ва булар унга асалдан-да, шакардан-да ширинроқ туюларди.

ФАСЛ. Бир куни бир йиғинда ваъз ўқиларди. Мусулмонун кофир — ҳамма йиғлар, турли аҳволга тушарди. Бири: «Кофирлар нега йиғлашади, устига устак, тилни билишмайди. Мусулмонларнинг ҳам мингдан бири аранг тушунган ваъздан улар нимани англаяптики, бу қадар йиғлаб сиқташади?» деб сўради. Мавлоно буюрдими, сўзнинг ўзини тушунишга ҳожат йўқ. Улар моҳиятни, мақсадни англашмоқда. Улар ҳам Оллоҳнинг бирлигини эътироф этишади. Унинг Яратувчи, Раззоқ, ҳамма нарсани ўз тасарруфида тутувчи эканини, ниҳоят, ҳар ким Унга қайтажагини, авф ва жазо Ундан бўлажагини билишади. Шунинг учун ҳам Тангрининг васфи ва зикри бўлган сўзларни эшитишлари билан музтариб ҳолда, қалбларида севинч ва завқ туймоқдалар. Бу сўздан уларга севганлари ва истаганларининг бўйи келмоқда. Йўллар турли-туман бўлса ҳам ғоя бирдир. Ахир, кўрмаяпсанми, Каъбага элтувчи қанча йўллар бор. Ким Румдан, ким Шомдан, ким Ажамдан, ким Чиндан ва яна кимдир Ҳинду Ямандан йўлга чиқади. Агар йўлларга боқадиган бўлсак, буюк фарқлар бор. Мақсадга, ғояга назар солсак-чи, уларнинг ҳаммаси бир — Каъбага йўналгандир. Бу ердаги ишқ жуда улуғдир. Чунки бунда — ҳеч қандай тушунмаслик, бошбошдоқлик йўқ. Каъбага келинганда, йўллардаги ғавғолар, уришиб-сўкишлар барҳам топади. Чунки йўлда бир-бирларига «Кофирсан, фалонсан-пистонсан» деганлар, Каъбага келишлари билан мақсадлари бир эканини тушунади. Масалан, косанинг жони бўлса, ўзини ясаганнинг қули бўлади. Коса ясаганларнинг баъзиси: «Буни шунақа дастурхонга қўйиш керак» — деса, бошқаси: «Унинг ичини ювиш керак» — дейди. Яна бири: «Унинг ташқарисини ювиш лозим» — деса, бошқаси:

«Унинг ҳамма томонини ювиш зарур», — дейди. Ниҳоят, яна шундайлар борки: «Ювишга ҳожат йўқ», — дейди. Келишмовчилик мана шунақа нарсалардир. Бироқ уларнинг барчаси косани ясовчиси борлигида, яъни у ўз-ўзидан бино бўлмаганлигида келишадилар. Бунда келишмовчилик йўқ.

Энди одамларга қайтайлик. Одамлар Оллоҳни чин дилдан севадилар. Ундан истайдилар, Унга ялинадилар, ҳамма нарсани Ундан кутадилар, бор ва йўқ нарсалари ҳам Ундандир. Ундан ўзгасини ўз устларидаги қудрат соҳиби деб билмайдилар. Бу маъно на инкор ва на иймон этмоқдир. Унинг бир исми йўқ. Бироқ маъно шакл ва сўзга айланиши билан куфр ёки иймонга айланади. Худди шундай, ердан энди чиқаётган ўсимликларнинг ҳам дастлаб муайян шакллари бўлмайди, секин-аста каттариб дунёга юз очганлари сайин (олдин) латиф ва нозик кўринадилар. Яшаганлари сари эса кирланадилар, кўполлашадилар, ранглари ўзгариб хунуклашадилар. Бир-бирлари билан гаплашмаган мўмин ва кофир зоҳиран бир хилдир. Тушунча айбланмайди. Инсоннинг ичи ҳуррият оламидир, тушунчалар латифдир, уларга ҳукм қилинмайди. «Биз кўринганга (зоҳирга, аёнга -тарж.) ҳукм қиламиз, сирларни Оллоҳ билади» (ҳадис). Уларни сенда Улуғ Оллоҳ майдонга келтирмоқда ва сен улардан ўзингни ўтга — чўққа уриб ҳам, «ла ҳовла»ни айтиб ҳам қутулолмайсан. Шунинг учун ҳам: «Тангрининг қуролга эҳтиёжи йўқ» дейишади. У тасаввур ва тушунчаларни қалам ва бўёқ сингари воситаларсиз сенда ҳосил қилади. Тушунчалар парвоздаги қушлар ва чўл жайронлари кабидир. Маъно ибора ҳолига келиши билан инсоннинг кофир ёки мусулмонлигига, ёмон ёки яхшилигига ҳукм бўлиши мумкин. Жисмлар олами бўлгани янглиғ тасаввур, тахайюл ва ваҳмларнинг ҳам ўз олами бордир. Улуғ Оллоҳ эса барча оламлардан бохабардир ҳамда на ичда ва на ташдир.

Энди сен Оллоҳнинг ушбу тасаввурлар узра тасарруфига боқ. Уларнинг воситасиз ҳолда қай йўсин тасвир этмоқда? Хаёл ва тасаввурни кўрмоқ учун кўкракни ёриб, парча-парча қилсанг ҳам исталган тушунчани тополмайсан. Уни қонда, томирда, пастда-ю юқорида, хуллас, ҳеч қаердан қидиришнинг фойдаси йўқ. Яхшиси, сен Унинг буларни яратиш учун нақадар латиф ва нақадар беназир, бенишон бўлганлигини ўйла. Мазкур қолиплар инсондаги маънога нисбатда чексиз марта бақувватдир (зичдир, қаттиқдир-тарж.) Латиф, ўхшашсиз ва хусусиятсиз бўлган маънолар эса Тангрининг лутфларига қиёсан бақувват (зич, қаттиқ — тарж.) жисмлар кабидир.

Шеър: (Агар пардалар орасидан ўша қутлуғ рух кўринсайди, инсонлар аклини вужуд (гавда)га чиқаришарди).

Улуғ Оллоҳ тасаввурлар оламига, ҳатто ҳеч бир оламга сиғмайди. Агар тасаввурлар оламига сиғсайди, тасаввур қилган (киши) уни қамраган бўларди ва У тасаввурлар яратувчиси дейилмасди. Демак, У барча оламларнинг устида экани англашилмоқда.

Улуғ Тангри Пайғамбарига рўё кўрсатди. «Қасамки, Оллоҳ ўз Пайғамбарига (у киши кўрган) тушни ҳаққи — рост қилди: албатта сизлар (эй мўминлар), иншооллоҳ Масжид-ал-Ҳаромга... кирурсизлар»[48] деса, фақат баъзиларигина «Иншооллоҳ, Каъбага кираман!» дейди. Бу «Иншооллоҳ!» деганлар ошиқлардир. Чунки улар бу нарса ўз қўлларида

эмаслигини биладилар. Ҳамма нарса ёрга боғли эканига иқролар ва «Агар ёр истаса, у ерга кирамиз!» дейишади. Зоҳирни кўрганлар учун Масжиди Ҳаром зиёрат қилинадиган Каъбадир. Ошиқлар ва Тангрининг хос қуллари наздида эса Масжиди Ҳаром Тангрининг висолидир. Шунинг учун ҳам «Оллоҳ истаса, Дийдорига етишамиз!» дейди. Бироқ ёрнинг «Иншооллоҳ!» дейиши жуда нодир ҳодиса. Бунинг ҳикояси ғайриоддий ва ғалатидир. Ғайриоддий ҳикояни эшитмоқ учун эса ғайриоддий одам керак.

Оллоҳнинг шундай қуллари бордирки, улар азиздир, севгилидир. Ошиқларнинг барча вазифасини ҳам фақат шулар учун адо этади. Ошиқнинг «Иншооллоҳ эришамиз!» деганидек, Улур Тангри ҳам «У ғариб (азиз) истаса!» дейди. Бироқ биз ҳозир бунинг шарҳига қизиқиб кетсак, восил бўлган валийлар калаванинг учини йўқотадилар. Агар улар бундай аҳволга тушсалар, бу хил сирлар халққа қандай айтилади? Қаламнинг учи шу ерда синди...

Миноранинг тепасидаги тева (туя)ни кўролмаган, туянинг оғзидаги килни қандай кўрсин?

Энди биринчи ҳикояга келайлик. «Иншооллоҳ!» деган ошиқлар «Ишни бажарган севгилидир. У истаса, Каъбага кирамиз!» демоқчи бўладилар. Булар Оллоҳда ғарқ бўлгандир. Орага ўзга биров сиғмайди. Ҳатто бу ҳақида гапирмоқ ҳаромдир. Ўзини фано этмагунча орага ҳеч ким киролмайди. «Оллоҳдан бошқа зот йукдир». «Қасамки, Оллоҳ ўз Пайғамбарига (у киши кўрган) тушни ҳаққи — рост қилди»[49]. Бу ошиқлар ва содиқларнинг рўёсидир. Шарҳи у дунёда маълум бўлади. Бутун оламнинг ҳоллари ҳам балки бир рўёдир ва буларнинг ҳам шарҳи у дунёда билинади. Масалан, тушингда отга минсанг, муродинг ҳосил бўлур. Бироқ отнинг мурод билан нима алоқаси бор? Сени дорга осишганини (рўёнда) кўрасан, демак, бир улуснинг боши бўласан. Дор билан элга бошчиликнинг нима яқинлиги бор? Дунёнинг ҳоли ҳам тушга ўхшайди. «Дунё ухлаган одамнинг рўёси кабидир» (Ҳадис). Бироқ у дунёнинг шарҳи ўзига хос бўлиб, бунисига ўхшамайди. Чунки у илоҳий шарҳдир. Ҳамма нарса унинг учун кашф этилган. Масалан, боққа кирган боғбон дарахтлар шоҳидаги меваларга қарамасдан, бу — хурмо, буниси анжир, анави нок, беригиси олма, дея олади. Худди шундай, тушларнинг таъбирини билиш учун ҳам қиёматга ҳожат йўқ. Боғбоннинг қайси дарахт қандай мева беришини билганидек, У ҳам рўёлар таъбирини олдиндан биледи. Мол-дунё, хотин, кийим-кечак ва ҳоказолар атрофдаги нарсалардир. Ахир, оч-наҳор ҳолда нон тополмасанг, чўнтагингда юз дирхам пулдан нима наф? Уни еб бўлмайди. Демак, хотин, бола-чақа, шахват ва кийим-бошлар кабилар совукдан сақланмоқ учундир. Шу тарзда барча нарсалар бир-бирларига боғли бўлиб, то Азиз ва Жалил Оллоҳга қадар узайиб боради. Исталган, қидирилган Удир ва Уни бошқа нарса учун эмас, балки Ўзи учун истайдилар. Чунки У ҳамма нарсанинг устида, ҳаммасидан авлодир, юксакдир, шарафлидир, гўзал ва хушдир. Шундай экан, Уни Ундан тубан бўлган нарса учун қандай истайдилар. Ниҳоят Ундадир. Унга етишиш билан барча орзулар ҳам-рўёбга чиққуси. Ундан илгариси ва нарёғи йўқдир.

Инсон нафси шубҳа ва тахмин еридир. Сен ундан (инсондан — тарж.) буларни ҳеч қачон ҳеч қандай восита билан дафъ этолмайсан. Буни фақат

ошиқ бўлиш билангина бартараф қилиш мумкин. Инсон ошиқ бўлиши билан (унинг) ичида ҳеч бир шубҳа ва тахмин қолмайди. «Сенинг севгинг сени кўр ва қар қилади» (Ҳадис) дея буюрилган.

Иблис Одамга сажда қилмай, Оллоҳнинг амрига қарши чиқиб: «Мени оловдан, уни эса балчиқдан яратдинг» — деди. Яъни меннинг зотим оловдан, уники тупроқдандир. Юксак бўлганнинг тубан бўлганга сажда қилиши тўғрими? Иблис Оллоҳ билан шу тарзда мужодала этди ва Унинг лаънатига учради, хузуридан қувилди. Ва: «Оҳ Оллоҳим! Ҳаммасини сен қилдинг. Булар Сенинг бузғунчилигингдир. Устига устак, мени лаънатлаб, хузуридан бадарға қилмоқдасан», — деди. Одам ҳам гуноҳ қилди. Оллоҳ: «Эй Одам гуноҳинг учун сени жазоладим. Ҳаммасини ўзим қилганим ҳолда, сени қилди, дедим. Сен эса мен билан тортишмадинг. Ёки далилинг йўқмиди? Ахир сен ҳам: «Ҳаммаси Сендан, Сен қилдинг, чунки дунёда Сен истаган нарса бўлади, истамаганинг бўлмайди», — дейишинг мумкин эди. Шу қадар аниқ далилинг бўлгани ҳолда, Менга қарши лом-лим демадинг, нечун?» дея буюрди. Одам «Эй Тангрим! Биламан. Бироқ Сенинг хузуригда тарбиямни кўлдан чиқармоқни истамадим. Чунки Сенга бўлган ишқим мени кўйиб юбормадики, қарши чиқсам» деди.

Буюрдики: Бу шариат сув ичадиган жойдир, яъни чашмадир — манбадир. Бу гуё шоҳ девонига ўхшайди. Унда ҳар турли беҳисоб ҳукмлар мавжуд. Оламнинг қарори шу билан қоимдир (барқарор, оёқда туради — тарж.). Бироқ дарвешлар ва фақирларнинг ҳоллари подшоҳ билан кўринмадир. Ҳокимнинг илмини билмоқ қаерда-ю илми аҳкомни билмоқ қаерда ва подшоҳ билан кўришмоқ қаерда? Булар орасида катта фарқлар бор. Асҳоб ва уларнинг аҳволлари мадрасага ўхшайди. Мадрасада муллалар бордир. Ҳар мулланинг бир ҳожаси бўлади ва у муллага англашига, ўзига боғлиқлигига қараб ойлик (маош) беради. Кимга ўн, кимга йигирма ва кимга ўттиз кишилик (маош) тайин этади. Биз ҳам ҳар кимнинг англаши, қамраши даражасида сўз айтамыз. Чунки Пайғамбар «Инсонлар билан уларнинг ақллари нисбатида гаплаш» (Ҳадис) дея буюрган. Оллоҳ яхшироғини билгувчидир.

ФАСЛ. Ҳамма иморатни (Мақбара қуриш ёки таъмирлашни) ё мардлигини кўрсатмоқ учун ёки ном чиқармоқ ва ёҳуд савоб қозонмоқ ниятида солади. Тангрининг бундан мақсади эса валийлар даражаларини юксалтирмоқ ва мақбараларига ҳурмат кўрсатмоқдир. Улар буюқдирлар, ҳурматга муносибдирлар, бироқ эъзозга муҳтож эмаслар. Масалан, чироқ баланд бир жойга қўйилишни истаса, буни ўзи учун эмас, бошқалар учун истайди, Чунки унинг ўзи ҳар қаерда ҳам нурли бир чироқдир. Унинг мақсади нурунинг ўзгаларга фойда беришидир. Кўкдаги қуёш агар пастда бўлганда ҳам яна ўшадир, нурли манбадир. Фақат у тубан тушса, дунё зулмат ичра қолади. Демак, у ўзи учун эмас, балки бошқалар учун юксакда яшамокда. Хулоса шуки, улар юқори ёки пастда бўлишдан, халқнинг ҳурмат кўрсатишидан озодадир. Агар сенга ҳам у оламнинг бир қатра лутфи ва бир зарра завқи кўрсатиладиган бўлса, сен тубанлик ва юксаклик, ҳатто буларнинг барчасидан янада яқин бўлган ўзингдан ҳам зерикиб сиқиласан. Шундай экан, нур ва завқнинг манбаи ва асос ҳисобланган валийларнинг

паст, юксак деган қайдлардан ҳоли эканини ўйламадингми? Улар Оллоҳ билан мақтанадилар, Оллоҳ эса юқори ва қуйилиқдан мустағнийдир. Унинг тажаллиси ҳамма жойда мавжуд. Юқорилик ва тубанлик бизга ўхшаш боши, оёғи бўлган инсонлар учундир.

Шундай одамлар борки, уларнинг ишларида ўз истаклари бошқа, Тангрининг мақсади бошқа бўлади. Оллоҳ Муҳаммад динининг юксалишини ва дунё тургунча қолишини истаганидан Қуръон учун жуда кўп тафсир ёзилади. Тафсир ёзганларнинг мақсадлари ўз билимларини кўрсатмоқ эди. Замаҳшарий ҳам тил ва диннинг бутун нозиклигини ўзининг жуда безакдор ва фасих жумлалари билан битган «Кашшоф» (кашф этувчи — тарж.) китобида экс эттирди. Буни у ўз фазлини кўрсатмоқ ва истаган нарсасининг ҳосил булиши учун қилди. Ҳолбуки, бу ҳам Муҳаммад динининг юксалтиришдан иборат эди.

Барча инсонлар Оллоҳ учун ишлайди, бироқ жуда табиийки, (Тангрининг) бу ишдаги мақсадини билмайдилар. Шу билан бирга, инсонларнинг ҳам ишини бажаришдаги ғоялари бошқадир. Чунончи, Оллоҳ дунёнинг қолишини истайди, одамлар эса шахват билан машгул бўладилар ва фарзанд туғилади. Улар ўз лаззатлари билан банд бўларкан, ўзлари ҳам билмаган ҳолда дунёнинг давом этишини таъминлайдилар. Шу тахлид Оллоҳга куллиқни адо этган бўладилар. Худди шундай, улар муаззам масжидлар қуришади, эшиги, девори, бошқаси учун кўп пул сарфлайдилар. Ҳолбуки, унинг қиймати Қиблададир ва мақсад Қибладир. Уларнинг нияти шу бўлиши билан баробар, яна Қибланинг қадри буюқлиги ортган бўлади.

Валийларнинг буюқлиги кўринишда эмас. Валлоҳи улар учун ҳам юқорилик ва қуйилиқ мавжуддир. Фақат бу нарса хусусиятсиз ва ўхшашсиз кечади. Масалан, кумуш пул мис пулдан кучлидир, дегани нима маънога келади? Зоҳиран бундай эмас, албатта. Бироқ ҳамма гап уларнинг асосида, асосдаги жавҳарда. Ахир кумуш пулни том бошига қўйсангу олтин пулни ерга ташласанг, кумуш олтиндан устун бўла оладими? Ёки кепак элакнинг устида, ун эса остида қолади. Кўринишдан кепак ундан устундек туюлади, аслида-чи? Демак, устунлик — суратда эмас, моҳиятда, ундаги жавҳардадир.

ФАСЛ. Бири ичкари кирди. Мавлоно буюрдик: У азиздир, камтариндир ва булар ундаги жавҳардан майдонга келмоқда. Масалан, мевали шох эгилади. Мевасиз дарахт эса ғўддайиб туради. Пайғамбар ҳам жуда камтар бўлган. Чунки ҳар икки оламнинг мевалари унда мужассам эди.

«Салом бериш борасида ҳеч ким Оллоҳнинг Элчисидан устун бўлолмаган» (Ҳадис). Пайғамбаримиздан олдин биров салом беришга улгурмаган. Чунки у ҳокисор бўлгани сабабли ҳар сафар ўзи бошлаб салом берарди. Зоҳиран у аввал салом бермаса ҳам камтарин бўлгани учун сўзни бошларди. Атрофдагилар салом беришни Пайғамбардан ўрганган эдилар. Келиб-кетганларнинг ҳаммаси унинг соясидир. Инсоннинг сояси ўзидан олдин уйга киргандек туюлса ҳам, аслида, аввал кирган унинг ўзидир.

Баъзилар нарсаларнинг ибтидосига боқса, бошқалар интиҳога назар соладилар. Ибтидога қараганлар Оллоҳга яқин инсонлардир. Чунки улар: «Ниҳояга эътибор беришнинг нима ҳожати бор? Ахир буғдой эксанг, арпа битмайди-ку», — дейишади. Демак, буларнинг қарашлари ўзгадир. Интиҳога

боққанлар азиз ва буюқдир. Чунки уларнинг кўзлари охиратдадир. Яна шундай бир қавм борки, улар Тангрига янада яқиндир ва на бошга ва на сўнгга боқадилар. Аввал ва охир буларнинг хаёлига ҳам келмайди. Чуики улар Оллоҳда ғарқ бўлганлардандир. Бошқа бир қавм эса бутунлай дунёга ғарқ бўлган ва ҳаддан зиёд ғофил бўлганлари сабабли на бидоятга ва на ниҳоятга боқадилар. Булар жаҳаннам оташининг ўтинидирлар. Шу тарзда Муҳаммаднинг асл эканлиги маълум бўлмоқда. Чунки у тўғрисида «Сен бўлмасайдинг, фалакларни яратмасдим» (Қудсий ҳадис) дея буюрилган. Шараф, тавозе, ҳикмат ва юксак мақомларнинг барчаси унинг ҳадяси ва соясидандир. Чунки булар ундан ҳосил бўлган. Масалан, қул нима қилса ҳам ақл шарофати билан қилади. Ақлнинг сояси ҳар на қадар йўқдек туюлса-да, барибир бир қўланкаси бордир. Худди шундай, маънонинг ҳам борлиқсиз бир борлиғи мавжуд. Инсоннинг ақли созланмаган бўлса, унинг бутун аъзолари ишламайдиган ҳолга келади. Оёғи текис йўлда юролмайди, кўзи кўрмайди, қулоғи ҳар сўзни нотўғри эшитади. Шундай экан, барча иш — ҳаракат ақлнинг шарофати билан юзага чиқади. Аъзолар олатдир. Бу гўё замоннинг Халифаси кабидир. Улуғ инсон мисоли ақл-и кулл. Халқнинг ақллари эса унинг аъзоларидир ва нима қилса ҳам ақл-и куллнинг соясида қилади. Агар улар бирон хатога йўл қўйсалар, бу ақл-и кулл соясидан четга чиқиш билан изоҳланади. Масалан, ақлдан озаётган одам ақл соясидан, ҳимоясидан маҳрум қолади. Ақл фаришта жинсидандир. Гарчи малакнинг қўли ва қаноти бўлса ҳам, аслида, буларнинг бари бир нарсадир, ақлдан иборатдир. Чунки уни эшитсанг, ақлдан ўзга нарса қолмайди. Ахир мумдан тайёрланган қушни қиздирсанг, у яна мумга айланади — қолади. Чунки мум мумдир ва ундан ясалган қуш яна ўшадир. Худди шундай, муз ҳам сувдир. Буни билмоқ учун эритиш кифоя. Муз сув ҳолида экан, қўл билан тутиб бўлмасди, энди муз бўлди ва уни ушлаш, этакка олиш мумкин. Ўртадаги фарқ шудир ва бундан ортиқ эмасдир. Муз ҳам сувдир, иккиси бир нарсадир.

Инсоннинг а?воли ?ам шундоқдир. Эшак балки малакнинг нури ила ёртоқ тутиниш соясида фариштага айланар, деган умидда малакнинг қанотини эшакнинг думига боғлашибди. Эшакнинг малаклашуши фақат муайян васфлар бўлгандагина мумкиндир. Инсоннинг ақлдан бир қаноти бор эди ва кўкка учди. Агар эшакда ҳам атиги яримта қанот бўлсайди, у ҳам эшак бўлиб қолмасди. Балки инсонга айланарди. Оллоҳ ҳар нарсани қила олади. Масалан, бола кичиклигида эшакдан ҳам баттардир. Ҳар турли ифлосликларга қўлини ботириб оғзига олиб боради. Фақат онасигина бунга монелик қилади. Эшакнинг ҳеч бўлмаса бир нави тоза хоссаси бор. Чунончи, пешоб қилаётганда, оёқларига сачрамаслиги учун уларни кенгроқ очади. Мана шу эшакдан баттарроқ бўлган болани Улуғ Тангри инсон айлайди. Шундай экан, эшакни ҳам инсонга айлантира олишига нега хайрон бўлиш керак? Оллоҳнинг ҳузурида ғариб бўлган ҳеч қандай нарса йўқдир.

Қиёматда инсоннинг қўл-оёғи ва бошқа аъзолари тилга кирадилар. Файласуфлар: «Улар қандай қилиб гапира олади?»- дейдилар. Ахир аъзолар ҳол тили билан гапирмайдиларми? Масалан, қўлга бирор яра чиқса, у: «Иссиғимни ошириб юборадиган овқат едим ва шундай бўлди», — дея ҳол

тили билан тушунтириш беради. Ёки кесилган жой: «Менга пичоқ тегди», — дея хабар беради. Инсон аъзоларининг гапириши шу тарзда бўлади.

Суннийлар дейди: Қиёмат кунда аъзолар тилга киради. Шунда инсон: «Сиз гапирмасдингиз, энди қандай қилиб буни қилмоқдасиз?» — деб сўрайди. «Улар териларига «Нима учун бизга қарши гувоҳлик бердингизлар!» дейишганда, (терилари): — «Бизларни барча нарсани сўзлатган зот — Оллоҳ сўзлатди» — дедилар»[50]. Қўл: «Менга ҳаммани гапиртирган, ҳатто эшикни, деворни, кесакни ҳам тилга киргизган — Яратган сўз берди. Ахир сенинг тилингни қандай гапиртирди?» — деди. Тил ҳам сенинг оғзингда бир эт парчасидир, қўл ҳам шундоқ. Бир бўлак гўштнинг, яъни тилнинг гапириши сенингча ақлга мувофиқ келади, чунки бунга кўниккансан. Аслида, тил Тангри хузурида бир баҳонадир. Унга «Гапир!» дея амр этилгани учунгина у гапирган. Худди шундай, Оллоҳнинг буйруғи билан ҳамма нарса тилга киради.

Сўз инсоннинг қиймати қадар қадридир. Бизнинг сўзимиз сувга ўхшайди. Сувни сувбоши (мироб) оқизади. Сув ўзини мироб қайси чўлга ҳайдаганини қаердан билсин? Балки карам, балки пиёз даласига. Гул боғига бўлиши ҳам мумкин. Шунисини биламанки, сув кўп келса, ер ҳам шунга яраша кенг бўлади, оз келса-чи, суғориладиган майдон ё бир уфоқ боғ ёки тўрт томони девор билан ўралган кичик ердир. «Оллоҳ Ўз ҳикматини эшитганларнинг ҳимматлари ўлчовида воизлар тилига қуяди». Мен бир этикдўзман, менда тери кўп, аммо уни мижозимнинг оёғига лойиқ қилиб кесаман. Мен бир кишининг соясиман, унинг бўйи қанча бўлса, мен ҳам шу қадарман.

Ерда бир ҳайвонча (қурт) мавжуддир. У ер остида, зулматда яшайди. Кўз ва қулоқсиз. Аслида унинг кўз ва қулоққа эҳтиёжи ҳам йўқ. Мадомики, муҳтожлиги йўқ экан, унга нечун кўз ва қулоқ берсинлар? Тангри оз бўлгани учун ёки хасислиги сабабли уни кўз ва қулоқсиз қолдирдимиз? Йўқ! У буларни эҳтиёжига қараб берди. Эҳтиёжи бўлмаган кишига берилган ҳар қандай нарса ортиқча юқдир. Бироқ Тангрининг лутфи, карами ва ҳикмати юк бўлади эмас, балки киши зиммасидаги юкни туширади. Масалан, дурадгорнинг теша, арра, болға каби асбобларини тикувчига берсанг, булар унинг учун фақат кераксиз тошга айланади. Шунинг учун ҳам нарсани эҳтиёжга кўра берадилар.

Қурт ер остида, қоронғуликда яшаганидек, баъзи бир одамлар ҳам бу дунёнинг зулмати билан кифояланади. Булар у оламга эҳтиёж бўлмагани каби Оллоҳ дийдорига ҳам муштоқ эмаслар. Улар кўзлари билан фақат дунёнинг ишинигина кўрадилар. Шундай экан, охират саодатини кўришга ярайдиган кўзлар буларга нечун?

РУБОИЙ: (Ўйламаки, Оллоҳ йўлига тушган эрлар йук, деб. Комил сифатлилар нишонсиз ҳам эмаслар. Сен сирларнинг маҳрами бўлмаганинг учун ўзгаларни ҳам ўзинг қатори ҳисоблаянсанми?).

Дунё ғафлат билан қоимдир. Ғафлатсиз — бу оламдан асар ҳам қолмайди. Тангри завқи (ишқи), охират тушунчаси, сархушлик, ўзидан кечиш ҳамда важд (бир нарса қаршисида жўшиш, севги жўшқинлиги — тарж.) у оламнинг меъморларидир. Агар уларнинг барчаси юз очса, бизнинг

хаммамиз бутунлай у оламга кетамиз, бу ерда қолмаймиз. Улуғ Оллоҳ икки оламнинг бор бўлиши учун бу ерда яшашимизни истайди. Худди шу мақсадда икки оламнинг маъмур қолиши учун бирини ғафлат, иккинчисини эса бедор бўлиши шарти асосида икки ходимни вазифалантирди.

ФАСЛ. Буюрдики: Агар сизнинг (менинг борим ёки йўғимда) менга кўрсагган лутфингизга, ғайратингизга ва тарбиянгизга жавобан ташаккур этмоқ, хурмат билдирмоқ ва узр тиламоқ хусусида айбга йўл қўйсак, бу ўзимни катта олганимдан ёки буларга эҳтиёжим йўқлигидан, ниҳоят, валинеъмат ҳаққини сўз ёхуд иш-ла тўлаш кераклигини билмаганимдан эмас. Асло! Балким, Сизнинг покиза иймонингизни билганимдан ва буни бил-хосса ҳамда тамоман Оллоҳ ризоси учун қилганингизни тушунганимдан жавобини ҳам Унинг ўзига ҳавола. этаяпман. Чунки сиз нима қилган бўлсангиз Унинг учун қилдингиз Шунга кўра Тангридан қайтадиган мукофот ва савобнинг ҳаммасини тўла-тўкис сизга етишини истайман. Агар Сизни мадҳ этадиган бўлсам, Сизга нисбатан тавозе билан муносабатга киришсам, кўрқаманки, Тангри мукофоти ва савобининг бир қисмидан маҳрум қолгайсиз Аслида, ҳамду сано ҳам, тавозе ҳам, узр тилаш ҳам, барча-барчаси бу дунёнинг лаззатларидир. Модомики, дунёда бир молни ёки бир мақомни бериш йўлида қийинчилик ва заҳматларга таҳаммул айладинг, демак, муқобилини ҳам Оллоҳнинг ўзидан кўришинг янада яхшироқдир. Шунинг учун ҳам мен узр тилаяпман. Узр тиламоқ дунёни истамақдир. Чунки сарват ейилмайди, бошқа нарса учун исталади. Сарват билан от, жория ва қул олишади. Мақтанмоқ учун лавозим ва мақом хоҳлайдилар. Хуллас, дунё буюк ҳурматталаб ҳамда мадҳ этилган нарсадир. (Дунё деганлари дунё воситасида қўлга киритилган нарсадир).

Шайх Нассож-и Бухорий буюк ва кўнгилчан бир зот эди. Ўқиган одамлар ва улуғлар уни зиёрат қилгани келишиб, қаршисида тиз чўкиб ўтиришарди. Шайхнинг ўқиш-ёзишдан саводи йўқ эди. Ундан Қуръон ва ҳадисларнинг тафсирини эшитмоқ истаганларга: «Мен арабча билмайман, сиз оятнинг маъносини айтинг, мен шарҳлаб берай» дерди. Булар таржимасини айтгандан кейин шайх: «Бу оят нозил бўлганда, Мустафо фалон мақомда эди. Мақомнинг аҳволи мана бундай», дер ва бу мақомнинг даражалари, унга етишмоқнинг йўллари ҳақида батафсил маълумот берарди.

Бир куни Алавий-йи Муорриф Шайх Нассож-и Бухорий хузурида бир қозини мақтади: «Бунақа қози ҳеч қайда йўқ. Пора олмайди, ўзи истаганича ҳукм чиқармайди, холис ва адолатпарвар», — деди. Бунга жавобан шайх: «Сенинг пора тўғрисидаги гапинг — ёлғон. Сен ва Алавий бир одамсиз, устига устак, Мустафонинг наслдан бўла туриб, пора олмайди дея, уни мақтаяпсан Бу — ахир, пора бўлмай, нима? Мадҳ этишдан ҳам каттароқ пора борми?» — деди.

Шайхулислом Термизий: «Сайд Бурҳониддиннинг таҳқиққа оид фикрлари жуда гўзалдир. Бу нарса унинг шайхлар китобларини яхши ўқиганидан далолатдир» — деди. Бири: «Ахир сен ҳам ўқигансан, лекин нега унинг фикрлари қадар гўзал сўзлар айтмайсан?» — дегач, Шайхулислом: «Унинг бир ишқи, бир дарди, бир жаҳди, билим ва амали бор» — деб жавоб берди. Ҳалиги одзм «Ундай бўлса, нега шундан баҳс очмай, мутолаа

тўғрисида гапирасан. Ахир, асос удир, биз уни истаймиз. Сен ҳам ундан гапир!» — деди.

Уларда нариги дунёнинг дарди йўқ эди. Кўнгиллари тамоман бу дунёга боғланганди. Баъзилари нон ейишга, баъзилари нонни томоша қилишга келганди. Бу сўзни ўрганиб, сўнгра сотмоқчи бўладилар. Чунки сўз бир келиндир, бир гўзалдир. Гўзал жорияни, одатда, сотиш учун оладилар. Шундай экан, жория ўзини олганни қандай севсин? Ахир у — тужжор ва жорияни сотишдан завқ олади. Ўзига олиш учун унда мардлик ва инсонлик етишмайди. Заиф ва кўрқоқ одамнинг қўлига яхши бир Ҳинд қиличи ёки паҳлавонларга мўлжалланган ёй (камон) тушса, у буларни сотиш мақсадида олади. Чунки унда камонни торта оладиган қувват йўқ. Кўрқоқ, уни сотиб, пулига атир-упа харид қилади. Бошқа нима ҳам қиларди?

Бу сўз сурёнийчадир (маълум бир тил, бу тилда гаплашадиган халқ насроний динига мансуб — тарж) ва сен уни тушундим, демагин. Чунки бу сўзни қанча тушунсанг, у сендан, сенинг қамровингдан шунча узоқлашади. Балки, тушуниш тушунмаслик орқали мумкиндир. Сен дучор бўлган барча бало-қазолар, қийинчиликлар худди шу янглиш тушунишдан ҳосил бўлади. Бу сенинг тузоғингдир. Сен ундан қутулишинг керак. Масалан, сен денгиздан бир кўза сув олдинг ва: «Денгиз менинг кўзамга сиғди» — дейсан. Бироқ бу — хато. Агар: «Кўзам денгизда йуқолди» — десанг, тўғри бўлади. Асос — шу. Ақлинг сени подшоҳ дарвозасига келтиргунга қадар яхшидир. Дарвоза олдида сен уни ҳайда. Чунки у энди зарарлидир, йўлингни тўсгувчидир, ундан қутулолмайсан, ўзингдан воз кеч. Энди сенинг «Нечун, нимага?» лар билан ишинг йўқ. Чунончи, жубба тикдирмоқ учун бичилмаган кийимликка эҳтиёжинг бор. Ақл сени тикувчи ишхонасигача олиб боради. Тикувчи ҳузурида эса унга муҳтож эмассан, балки уни тарк этишинг, бутун ихтиёрингни тикувчига топширинг фойдалидир. Худди шундай, бетобнинг ақли ҳам уни ҳақимга олиб боргунгача яроқлидир. Ҳақим қабулида эса унга (ақлга) ҳожат йўқ. Бетоб ўзини шифокорга топшириши керак бўлади.

Сенинг гизли инграшингни асҳобнинг қулоқлари эшитади. Бир нарса одам, яъни жавҳари ёки бирон дарди бўлган киши дарҳол билинади. Масалан, туялар қаторидаги бир туянинг гандираклаб юриши, оғзидан оққан сўлаги, ғалати кўзлари ва ҳоказо белгилари унинг мастлигидан далолат. «Уларнинг юзларида сажда изидан (қолган) белги — аломатлари бордир»[51] дея амр этилган. Ахир, дарахт илдизи олган озуқа унинг шох-шаббалари ҳолидан, барглари рангидан, мевасидан ошкор бўлади. Озуқа олмаган бошқа бир дарахтнинг сарғайиб сўлиши ҳам кўздан ниҳон эмас.

Бир соҳа тўғрисидаги китобни ўқиган одам шу соҳага доир битта сўз эшитиши билан аввал ўқиганларини эслайди. Чунки у бу даражага етиш учун кечалари (мижжа қоқмай ўқиган, меҳнат қилган. Қуръонда: «(Эй Мухаммад), Биз сизнинг қалбингизни иймон ва Қуръон нури билан) кенг мунаввар қилиб қуймадикми?»[52] дея буюрилганидек, у ҳам бир ишорат билан кўп маъноларни англайди. Янги бошловчи киши эса айтилган сўзнинггина маъносини тушунади, холос. Чунки у воқеадан ҳали хабардор эмас.

Сўз тингловчининг тушуна олиш даражасида келади. Ҳикмат талаб қилиниб, тортқиланмагунча юз кўрсатмайди Ким қанча истаса, у ҳам шунча

кўпроқ аён бўла боради. Агар киши: «Менга сўз (ҳикмат) ошкор бўлмаяпти», — деса, жавоб шу: «Сен нега уни талаб айламаяпсан, истамаяпсан, тортқиламаяпсан?» Сенга эшитиш қудратини бермаган зот, гапирганга ҳам гапириш салоҳиятини ато этмаган.

Пайғамбаримиз замонида бир кофирнинг мусулмон кули бор эди. Кунлардан бир кун хўжайин унга: «Идишларни ол, ҳаммомга борамиз» — деди. Йўл устидаги масжидда Мустафо асҳоби билан намоз ўқиётганди. Кул «Хўжайин, шу идишни ушлаб тулинг, мен кириб икки ракат намоз қилайинда, югуриб хизматингизга келайин» деди. Кул бориб, намозини адо этди. Мустафо асҳоби билан бирга чикди, бироқ кул ёлғиз ўзи қолди. Хужайини уни узоқ кутди, ниҳоят, бақирди: «Эй кул! Чик бу ёққа!». Кул жавоб берди: «Мени қўйиб юбормаяпти». Кулни ким ушлаб турибди, дея афандиси (хўжайини) ичкарига бошини сукди, аммо у ерда соя ва бир жуфт калишдан бошқа ҳеч нарсани кўрмади. Яна сўради: «Ташқарига чиқшингга ким монелик қилмоқда?» Кул деди: «Сенинг ичкари киришингга монелик қилаётган, бироқ сен уни кўрмаяпсан».

Инсон ҳамиша ўзи кўрмаган, эшитмаган ва ўйламаган бир нарсага ошиқдир. Кечаю кундуз уни қидиради, истайди. Мен ўша кўрмаган кишимнинг қулиман. Инсон кўрган ва тушунган нарсасидан зерикади, қочади. Шунинг учун ҳам файласуфлар кўришни инкор этадилар. Улар дейишадики: «Кўрсам тўяман, сиқиламан ва бу тўғри эмас». Суннийлар эса: «Уни бир ҳолда ва бир рангда бўлганда кўриш мумкин. Чунки «У зот ҳар куни иш — амалдадир»[53] буюрилганидек, юз хил рангга киради. Ҳатто юз минг марта тажалли этганда ҳам, кўринишларнинг бири иккинчисига сира ўхшамайди. Сен шу аснода Тангрини барча асарлари ва ишларида ҳар лаҳза ҳар турли кўраяпсан. Оллоҳнинг бир иши бошқасига ҳеч ҳам ўхшамайди. Хурсандчиликда бошқача, кўрқувда бошқача-ю йиғида яна бошқача акс этади. Модомики, Тангрининг ишлари, ҳаракатлари, тажаллиси ва асарлари турли-туман экан, Унинг зотининг тажаллиси ҳам шундоқдир. Яъни гўё ишларининг тажаллиси каби Сен Оллоҳ қудратидан бир қисм бўлганинг ҳолда, лаҳзада минг турли товланасану, Унинг ўзи жилваланмайдими? Қиёс эт, Тангрининг шундай қуллари борки, улар Ҳаққа Қуръон воситасида етишарлар. Баъзи қуллар эса Тангрідан келадилар ва Қуръонни ўрганиб, уни Оллоҳнинг китоби эканлигини биладилар. «Албатта бу эслатмани (яъни Қуръонни) Биз Ўзимиз нозил қилдик ва шубҳасиз Ўзимиз уни сақлагувчимиз»[54]

Муфассирлар ушбу оятни Қуръон ҳақида нозил бўганини айтишади. Бу — яхши. Бироқ яна шу бор. Сенинг ичингни орзу ва шавқ билан тўлдирдик. Орзу ва шавқни биз қўйдик ва биз уларга зиён етказмаймиз. Бир манзилга муяссар айлaimиз. Сен бир дафъа «Оллоҳ!» — де, кейин сабр қилки, бутун балолар бошингга ёғсин, демакдир.

Бири Мустафога деди: «Сени севаман!» Пайғамбар: «Ақлингни йиғ! Нима деяётганингни биласанми?»—деб сўради. Ҳалиги зот яна такрорлади: «Сени севаман!» Мустафо: «Эсингни йиғ, нима деяётганингни биласанми?» — дея қайта сўради. Одам яна ўша жавобни берди: «Сени севаман!» Ниҳоят,

Пайғамбар: «Ундай бўлса, шу гапингда тур (сабрли бўл)ки, энди сени ўз кўлим билан ўлдиртираман. Ҳолингга вой!» — деди.

Мустафонинг хузурига бир одам келди ва: «Мен сенинг динингни истамайман, қайтиб ол. Чунки қабул қилганимдан бери хонавайрон бўлдим, тинчимни йўқотдим. Хотиним ва молу дунёмдан айрилдим. Болам ўлди. Мени менсимай қуйишди. Қувват ва шахватим тугади» — деди. Пайғамбар жавобан буюрди: «Бизнинг динимиз қаерга бормасин, борган ерида одамнинг томиридаи суғуриб олмагунча, уйини бузиб, ўрнини супурмагунча қайтиб келмайди. «Уни фақат таҳоратли — пок кишиларгина ушларлар»[55]. У шундай бир ёрдирки, сенда ўзингга бўлган севгиндан қилча қолган эса-да (сенга) юзини кўрсатмайди. Ўз вуслатига изн бермайди. Дўстингни сенга юз очишини истасанг, ўзингдан ва дунёдан зерикиб тўйишинг ҳамда ўз-ўзингга душман бўлишинг лозим. Худди шундай, бизнинг динимиз ҳам ўзи кирган кўнгилни Ҳаққа элтмагунча қўймайди. Пайғамбар ҳалиги одамга: «Мана сен шу сабабли тинчингни йўқотдинг ва ғамга ботдинг. Ғам емоқлик сени алдаган севинчларни қусмақдир. Ошқозонингда озгина нарса қолса ҳам сени хузурсиз қилаверади. Истифроғ этаркан (қусаркан — тарж.) инсон ея олмайди. Сен сабр қил ва қайғу чек. Чунки ғам тортмоқ ва маҳзун бўлмоқ истифроғ этмақдир. Фақат шундан кейингина ҳақиқий севинч ҳосил бўлади. Бу севинч эса ғам ва қадардан озода, тикансиз чўлу, бошоғриғи бермайдиган шаробдир. Ахир сен кеча кундуз дунёдан хузур кидирмоқдасан. Бироқ мақсадининг бу дунёда рўёбга чиқиши имконсиздир. Шунга қарамай, сен уни излашдан бир лаҳза ҳам тўхтамаяпсан. Дунёда топган роҳатинг эса бир чакмоқдек ёниб ўчувчидир. Чакмоқ ҳам дўл, ёмғир ва қорлар билан тўла. Нега бу дунёда хузурга қовушолмайсан. Масалан, Анталяга (Туркиянинг бир шаҳри — тарж.) бориш нияти билан йўлга тушдинг, бироқ адашиб Қайсари (Туркиянинг яна бир шаҳри — тарж.) томонга кетиб қолдинг. Шунда ҳам Анталяга бораман, деб ўйласанг, хато қиласан. Чунки Қайсари йўлидан Анталяга бориш имконсиздир. Агар Анталя йўлига тушилсачи, йўловчи чўлоқ ва ногирон бўлса-да, манзилга эришгуси. Чунки манзилнинг ўзи шу ердир. Дунё иши (кишига — тарж.) заҳматсиз муяссар бўлмагани каби охират иши ҳам шундоқдир. Шунга кўра ҳеч бўлмаса, охират учун заҳмат чекгинки, меҳнатинг зое кетмасин. Сен: «Эй Муҳаммад! Динингни ол. Чунки мен ундан фақат нотинчлик кўрдим», — дейсан. Бизнинг динимиз киши мақсадини ҳосил этмасдан, уни тинч қўймас.

Ривоятларга кўра жуда фақир бир муаллим бор эди. Камбағаллиги шу даражада эдики, қишда бир жуба киярди, холос. Бир куни сел келди, унда бир айикнинг боши оқиб борарди. Муаллимга болалари (талабалари — тарж.) «Бир пўстин оқиб келяпти, керак бўлади», дейишди. Муаллим кийимга муҳтожлиги туфайли ўзини сувга отди ва бориб «пўстинни» ушлади. Бироқ шу заҳотиёқ айикнинг чангалига тушди. Шогирдларнинг: «Эй муаллим, ё пўстинни кетгир ё ўзинг кел» деган мурожаатларига, ўқитувчи: «Мен пўстинни қўйиб юбордим, бироқ у мени қўймапти, не қилай!» деб жавоб берди. Ахир, Тангрининг шукри сени қандай қўйиб юборсин? Ўз кўлимизда эмас, балки Тангрининг ихтиёрида бўлганимиз учун шукрона келтирмоғимиз лозим. Чунончи, боланинг кичиклигида, яъни она билан

сутдан ўзга нарсани билмайдиган бир пайтида Оллоҳ уни ҳеч тарк этдими? Аксинча, уни ўстирди, боқиб парвариш этди. Унга ақл берди. Боланинг ичида мавжуд бўлган шу (кейинги) ҳол гўё у оламга ўхшайди. Инсон навбатдаги ҳолларга эришган сайин аввалги ҳолининг хомлик, болалик бўлганини ва ҳатто ҳеч нарса бўлмаганини англай боради. «Занжирлар билан жаннатга судраб олиб борилаётган қавмга хайронман. Уларни тутинг, боғланг ва Вуслатга элтинг. Кейин Жамолга, ундан сўнгра Камолга олиб боринг» (Куръон).

Балиқчи балиқни бир мартадаёқ тортиб сувдан чиқармайди. Балким, аввал секин тортиб кўради, сўнгра яна такрорлайди. Буни у ўлжаси қонини оқишиш, қувватини кетказиш учун қилади. Ишқ илмоғи ҳам инсоннинг томоғига санчилиши билан унинг ҳаром қонини оқиши ва қувватдан қолиши учун Тангри ипни секин-секин тортади. «Чунки ризқингизни тор ва кенг қиладиган Оллоҳдир»[56].

«Ла илаҳа иллаллоҳ». Бу авомнинг иймонидир. Хос кулларнинг иймони: «Лоҳува Илло Хува» дир. Унинг (Оллоҳнинг — тарж.) ҳувиятидан (ким эканлиги тўғрисидаги далил, хужжат — тарж.) ўзга ҳувият йўқдир. Масалан, бир киши тушида ўзини шоҳ сифатида кўрса, атрофидаги одамларнинг парвона бўлишига қараб туриб: «Хукмдор менман, мендан ўзга подшоҳ йўқ!» дейди. Аммо — уйғониб, уйда бир ўзини кўриши билан: «Бу — менман ва мендан бошқа ҳеч ким йўқ», — дейди. Бу — ҳақиқат. Ҳақиқатни кўрмак учун эса бедор кўз керак. Уйқули кўз — кўрмайди.

Ҳар тоифа (гурух) бошқа тоифани ёмонлайди ва: «Биз тўғримиз, биз ҳақлимиз. Ваҳий бизга келган. Улар адашгандир», — дейишади. Ёмонланган гурух ҳам ўз навбатида худди шу гапларни бу тоифага қарши айтади. Шу тарзда уларнинг ҳаммаси ваҳийнинг йўқлигида ҳамфикр бўлмоқдалар. Бирок шу жумладан, бир киши учун ваҳийнинг мавжуд эканлигида ҳам бирлашмоқдалар.

«Мўмин закийдир. Ҳақ ва ботилни ажрата олувчидир. Ақл ва фотонат соҳибидир» (Ҳадис) — дея буюрилганидек, ўша бир кишининг қайсиси эканлигини билиш учун Ҳақни ботилдан фарқлаган закий бир мўмин зарур. Иймон деганимиз ҳам худди шу фарқлаш хусусияти ва англашдир.

Бири: «Билмаган жуда кўп, билган эса оз. Уларни ажратиш учун узоқ вақт керак бўлмайдими?» — деб сўради. Мавлоно буюрдик: Билмаганлар кўп. Бироқ улардан бир нечасини билиш орқали ҳаммасини таниса бўлади. Масалан, бир ҳовуч буғдойни таниганинг ҳолда, ер юзидаги жамики буғдойларни танийсан. Ёки озгина шакар еб кўрган киши барча турли ҳолваларни ичида шакар борлигини ажрата олади.

Агар бу сўз сизга танишдай (такрорлангандай) туюлса, демак, аввалги дарсингизни тушунмагансиз. Шунинг учун ҳар куни бир нарсани такрорлашга ҳожат бор. Бу — шунга ўхшайди. Муаллимнинг бир ўқувчиси уч ой давомида алифдан бошқа ҳарф ўрганолмабди. Отаси «(белгиси — тарж.) йўқ дегин», — дебди. Бола шуни ҳам уддалай олмабди. Шунда ўқитувчи: «Аҳвол — оғир. Шунинг учун ҳам мен янги дарс беролмаяпман. Ахир эскисини ўрганмагунча, қандай қилиб бошқасини ўргатай?» — дейиши билан боланинг отаси: «Оламларнинг Роббисига ҳамд бўлсин!» — дея дуо

килибди. Бу — Оллоҳнинг нони ва неъматига камайди, дегани эмас. Гап шундаки, бизда иштаҳа қолмади ва меҳмонлар ҳам тўйдилар. Хамду сано шунинг учундир, Тангри учундир (Алҳамдулиллоҳ). Бу нон дунёниқига ўхшамайди. Чунки дунёнинг нони ва ўзга емишларини иштаҳанг бўлмаса-да, мажбуран истаганингча ея оласан. Ҳамда хоҳлаган жойингга судрай биласан. Ўз навбатида улар ҳам сен бошлаган ерга кетаверадилар. Жони йўқки, кетмасин. Ҳикматдан иборат бўлган Оллоҳнинг неъматига бундан фарқли ўлароқ, тирикдир. Уни фақат иштаҳа билангина истеъмол этиш мумкин. Акс ҳолларда у сенга юзини ҳам кўрсатмайди.

Кароматнинг ҳикояси: Агар киши бу ердан бир кунда ёки бир онда Каъбага етишса, бунга ҳайрон қолишнинг ҳолати йўқ. Ва бу каромат ҳам эмас. Ахир Самум шамолининг-да, қўлидан келади бу иш. Каромат сени тубан ҳолдан юксак ҳолга келтиришдир. Бунда сен билимсизликдан ақлга, ўликликдан тирикликка эришасан. Масалан, сен тупроқ эдинг, ўсимликка айлангандир. Ўсимликдан ҳайвонликка, ундан инсонликка сафар қилдинг. Каромат будир. Улуғ Оллоҳ бундай сафарни сенга раво кўрди ва сен ўзинг билмаганинг ҳолда шу ерга қадар келдинг. Шу тарзда, сени яна ўзга турлитуман оламларга олиб боради. Буни инкор қилма ва сенга шундан хабар беришса, қабул айла. Умарга коса тўла захарни келтирдилар. У: «Бу нимага ярайди?» — деди Булар «Бировни ошқор эмас, балки яширин ўлдиришга ярайди. Қилич билан ўлдириб бўлмайдиган душманни шунинг бир заррасини бериб гумдон қилиш мумкин» деб жавоб беришди. Умар: «Жуда яхши қурол экан, менга беринг, мен ичай, чунки ичимда қилич билан етолмаган бир душманам бор. Дунёда ундан кўп ёмонлик қилган душманам йўқ», — деди. Унга: «Бунинг ҳаммасини ичишга ҳолат йўқ. Озгинаси юзминг киши ёстиғини қуритади» — дедилар. Умар: «Менинг ичимдаги душман ҳам бир дона эмас, балки мингтадир ва юзминг кишини ерга ургандир», — деди-да, косани олиб, захарни охиригача сипқорди. Буни кўрган у ердаги одамларнинг барчаси: «Сенинг дининг ҳақ дин экан», — дейишиб, мусулмон бўлдилар. Умар: «Ҳаммангиз мусулмон бўлдингиз, бироқ бу кофир ҳануз иймон келтирмади», — деди. Умарнинг бу иймондан мақсади — авомнинг иймони эмасди. Унда бу иймон ортиғи билан бор эди. Ҳатто сиддиқларнинг иймонига эга эди у. Бироқ у назарда тутгани ва истагани — набийларнинг, хос қулларнинг иймони ва айнал-яқин эди. Бу шунга ўхшайди: Бир арслоннинг шухрати бутун дунёга ёйилди. Бир одам уни кўриш учун ўрмонга йўл олди. Манзилга етгунча кўп қийналди, бир йиллик умри ўтди. Ниҳоят, ўрмонга келди ва узокдан арслонни кўриши билан туриб қолди. Унга: «Сен арслонни ишқида шунча йўл босдинг. Унинг бир хусусияти — ҳузурга кўркмасдан келиб, силаб-сийпаганга тегмайди. Агар кўрқиб келолмаса-чи, жаҳли чиқади, ҳатто ҳар нарса қилиши мумкин. Шунча захматлардан кейин бу туриш нимаси, тағин?» — дедилар. Ўз-ўзига йўловчи ҳам деди: «Мадомики, келдим. Туришнинг маъноси йўқ. Арслонга томон бир икки одим от!». Лекин у ўша одимни отолмай турарди. Умарнинг ҳам иймондан қасди шу — арслон сари қўйилажак бир қадам эди. Бу одим нодирдир ва фақат Оллоҳнинг хос қуллари билан яқиний (айна — яқин даражасига етишган — тарж.) бўлганларнинг ишидир. Одим — шу одим,

ортда қолгани унинг асарларидир. Бу иймон эса қўлларини жонларидан ювиб олганлардан бошқага насиб бўлмайди

Ёр хушдир. Чунки ёр ёрнинг хаёлидан қувват олади, ўсади ва яшайди. Бунга ҳайрон бўлишнинг ҳожати йўқ. Ахир Мажнун Лайлининг хаёлидан куч олмаганмиди. Унинг ейиш-ичиши шундан иборат эмасмиди? Мажозий бир севгилининг хаёли унга шундай қувват бағишлар экан, ҳақиқий ёр бағишлайдиган кудратга нечун ҳайратда қолиш керак? Унинг хаёли сурат ва ғайбатда (йўқлиги аснода — тарж.) мавжуддир. Шундай экан, уни нега хаёл деймиз? У хаёл эмас, балки ҳақиқатларнинг руҳидир. Олам хаёл билан қоимдир ва кўрингани, ҳис этилгани учун уни ҳақиқат, дея ўйлайсан. Ҳолбуки, олам сен хаёл деган маъноларнинг бир нуридир, холос. Хаёл бўлган нарсага аксинча қаралса, у оламнинг айнан ўзидир. У маъно эса бунга ўхшаганларнинг юз донасини вужудга келтириб, яна йўқ этади. Бу олам йиқилиб битади. Маъно эса йиқилгандан гўзалроқ, яхшироқ, шу билан бирга, эскирмайдиган бошқа бир олам барпо этгуси. У эскилик ва янгиликдан покиза, нурлари. ҳам булар билан сифатлангандир. Буларни майдонга келтирган удир ва буларнинг барчасидан озода, устундир. Чунончи, бир меъмор: «Уйнинг бўйи шунча, эни бунча, хоналари бунақа, сахнаси унақа бўлади». — дея тахмин қилса, бунга хаёл дейишмайди. Чунки ушбу ҳақиқат хаёлдан туғилади, унинг нуридир. Агар меъмор бўлмаган бошқа бир одам шундай ўйласа, уники хаёл бўлади. Оллоҳ янада яхшисини билгувчидир.

ФАСЛ. — Фақирдан ҳеч нарса сўрамаслик дуруст. Чунки сўраш билан уни гўё гижгижлатган ва ёлғон тўқишга мажбур қилган бўласан. Нарсани жисмоний (дунёвий — тарж.) киши сўрагани учун унга мувофиқ жавоб айтиш мушкул. Чунки у бундай жавобга муносиб эмас. Шу нуқтаи назардан, унинг қисматига уйғун жавоб бермоқ учун бир ёлғон уйдирмоқ лозимдирки, у кетсин. Фақирнинг ҳамма гапи тўғридир. Бирон сўровчига кўра тўғридир. Аслида эса ёлғон ҳисобланади. Шунга қарамасдан, тингловчига кўра тўғри, ҳатто тўғридан ҳам тўғрироқдир. Бир дарвешнинг муриди дарвеш учун тиланчилик қиларди. Кунлардан бир кун мурид келтирган луқмани еган дарвеш кечаси билан қийналиб чикди. Эрталаб муриддан: «Буним кимдан олгандинг?» деб сўради. Мурид: «Гўзал бир қиз берганди» — дегач, дарвеш: «Худо ҳаққи, мен йигирма йилдан бери бунчалик ҳузурсиз бўлган эмасдим. Бу ўша қизнинг луқмасидан бўлди», — деди. Шу сабабли, дарвеш эҳтиёт бўлиши ва ҳар кимнинг ҳам луқмасини ейиш тўғри эмаслигини билиши керак. Чунки у латиф ва нозикдир. Чунончи, топ-тоза, оппоқ кўйлақдаги кичик бир доғ ҳам «ялт» этиб кўзга ташланади. Бир неча йилдан бери ювилмай кийилаётган, кирлигидан оқ ранги қорага дўниб кетган кўйлаққа томган доғни эса на кийган ва на кўрган фарқига боради. Шунинг учун дарвеш золимлар, ҳаром еганлар ва дунёвий кимсалар берган луқмани емаслиги зарур. Чунки булар дарвешни ҳалиги қизнинг луқмаси берган азобдек азоблайди, роҳатини ўғирлайди. Оллоҳ янада яхшисини билгувчидир.

ФАСЛ. Толиблар ва солиқларнинг тасбеҳи мужоҳада ва ибодат билан машғул бўлмақ, ҳар ишни вақтида қилмоқдир. Масалан, эрта тонгдаги

биринчи иш, албатта, ибодат ва бу барча ишлардан аввал келади. Чунки эрталаб нафс соф ва сокиндир. Ҳар ким ўзига ярашган ва нафсига уйғун ибодатни, Тангрига қуллигини адо этади. Куръонда: «Дарҳақиқат, бизлар (Оллоҳнинг йўлида) саф тортиб тургувчилардирмиз. Дарҳақиқат, бизлар (Оллоҳни ҳар қандай айбу-нуқсондан поклаб) — тасбеҳ айтгувчилардирмиз»[57] дея буюрилганидек, юз мингта саф мавжуддир. Киши ичини қанча покиза тутса, ўшанча олдинги сафга ўтади. Ичини кам тозалаган кимса эса орқа сафга бориб туради. Чунки «Уларни Оллоҳ тайин этган ерга жўнатинг» (Ҳадис) — дея амр этилган. Бу ҳикоя узундир ва ҳеч ким бу узунликдан қочиб қутулолмайди. Уни қисқартирган зот ўз умрини қисқартирган бўлади. Албатта «Оллоҳнинг кўриганлари мустаснодир» (Куръон).

Восилларнинг (висолга етганларнинг — тарж.) тасбеҳига келсак, буни сизнинг тушуна оладиганингиз қадарини айтаман. Бунинг баёни шудир. Муқаддас руҳлар ва пок малаклар ҳамда Тангрининг қаҳрамонлари субҳидамда буларнинг зиёратига Куръонда «Одамлар тўп-тўп бўлишиб Оллоҳнинг дини (Ислому)га кираётганларини кўрсангиз»[58] ва ҳар эшикдан фаришталар киради»[59] дея амр этилганидек кирадилар. Уларнинг ёнида ўтирганим ҳолда, мени кўрмайсан. Айтилаётган сўзлардан, салом ва кулимсирашлардан ҳеч нарса тушунмайсан. Бу — бўлгандир ва ҳайрон қоларли бир иш эмас. Масалан, ўлими яқинлашган касал ўзининг олдида ўтирганни пайқамай, хаёлга берилади. Ҳолбуки, ҳақиқат унинг хаёлидан минг қарра латифдир. Инсон хаста бўлмагунча, буни сезмайди. Ҳақиқатни эса «Ўлмасдан аввал ўлмагунча» кўриш мумкин эмас.

Зиёратчи валийларнинг нақадар улуғлигини, нозиклигини, эрта тонгда бу қадар кўп малак ва руҳларнинг уларга ҳурмат кўрсатиш учун келганлигини ҳамда узок-узок кутиб турганлигини кўради. Масалан, қуллар шоҳ саройи олдида ҳозир турадилар. Уларнинг ҳар кунги ишлари белгиланган жойда тавозе билан туришларидир. Кимдир узокдан хизмат қилади ва шоҳ уни кўрмайди. Кимдир — аксинча. Улардан бири подшоҳ бўлганда, унинг вирди (замонга кўра ишлари — тарж.) қулларнинг ҳар тарафдан ҳузурига келишидир. Чунки унинг учун қуллик қолмаган ва «Оллоҳнинг сифатлари билан сифатланинг» (Ҳадис), «Мен унинг қулоғи ва кўзи бўламан» (Ҳадис), деган ҳақиқат ҳосил бўлгандир. Бу — жуда юксак бир мақом. Унинг азамати — Айн, Мим ва Те ҳарфлари билан англашилмайди. Унинг буюклигидан озгинаси сенга пешвоз чиқса, на Айн ва на Айн чикқан ер қолади. На қўл ва на ҳиммат. Нурлар қўшини билан вужуд шаҳри хароб бўлур. «Аниқки, подшоҳлар қачон бирон кишлокқа (бостириб) кирсалар, уни вайрон этурлар»[60]. Кичик бир уйга туя кирса, уй йиқилади. Бироқ, бу харобада мингларча хазина бўлиши мумкин.

БАЙТ: (Хазина вайронада, ит эса обод жойда бўлади).

Солиқлар мақомини узун англаганимиз ҳолда, восиллар тўғрисида нима дейлик? Бироқ солиқларнинг ниҳояси бор. Бу висолдир. Восилларнинг эса ниҳояси йўқ. Балким, айрилиғи бўлмаган қовушишдир восиллик. Ахир пишган мева бошқатдан хом бўладими?

БАЙТ: (Одамлар билан гаплашишни ҳаром ҳисоблайман. Бироқ сенинг ҳақингда бўлса-чи, сўзни чўзаман).

Валлоҳи, мен сўзни чўзганим йўқ, балки қисқа қиляпман!

ШЕЪР: (Мен қон ичаяпман, сен шароб, дея ўйляпсан. Сен жон оляпсан, аммо жон бераяпман дея ҳисобляпсан).

Буни инкор этган тўғри йўл қолиб, фалон дарахт яқин дея, таҳликали чўл йўлини тутганга ўхшайди.

ФАСЛ. Насроний бир жарроҳ шундай ҳикоя қилди: Шайх Садриддин асҳобидан бир нечаси ҳузуримизга келдилар ва мандан: «Исо сиз ўйлагандай Оллоҳми?» деб сўрадилар. Мен: «Биз бир Оллоҳ борлигини биламиз. Бироқ динимизни кўриш ниятида буни билхосса яширамиз ва инкор этамиз», — дедим.

Мавлоно буни эшитиши билан: «Оллоҳнинг душмани ёлғон сўйляпти! Бу — мумкин эмас. Бу — шайтоннинг шаробидан сархуш бўлиб, йўлини йўқотган ва Оллоҳнинг эшигидан қувилган заволлининг гапи. Яҳудийларнинг ўйин ва ҳийлаларидан қочган, бўйи икки аршиндан (бир аршин 68 см. — тарж.) ҳам қисқа, ожиз бир одам қандай қилиб етти қават осмоннинг қурувчиси бўла олади? Ахир бу осмонларнинг ҳар бири қалинлиги беш юз йиллик йўл ва икки кўкнинг ораси ҳам шу қадардир. Буларни заиф кимса қай қудрати билан идора қилади? Сен бунга ишонасанми? Исодан аввал ер ва кўкларнинг яратувчиси ким эди? Оллоҳ золимларнинг гапларидан муназзахдир (покизадир — тарж.).

Насронийнинг: «Исонинг тупроқ қисми тупроққа, пок қисми покликка кетди», — деган фикрига жавобан Мавлоно буюрди: «Агар Исонинг руҳи Тангри бўлса, у ҳолда руҳ қаерга кета олиши мумкин? Руҳ фақат аслига, яратганига кета олади. Агар Исо асл ва Яратган эса, у ҳолда, унинг кетадиган жойи қаердир?». Насроний деди: «Биз бу ишончни отамиздан олдик ва уни ўзимиз учун дин айладик». Мавлоно буюрди: «Агар отангдан сенга сохта олтин қолган бўлса ва уни тоза бир олтинга алмаштириш имкони туғилса, алишмайсанми? Ёки отангдан чўлоқ бир қўл мерос қолса-ю, уни даволаш мумкин бўлса, ҳаким ва дори-дармон топилса, сен ногиронликни афзал кўрасанми? Бу — отамдан қолган, уни ўзгартиришни истамайман, дейсанми? Ақлли ва соғлом туйғули киши бундай демайди. Ахир Оллоҳ сенга отангнинг ақлидан бошқа ақл, дунёқарашидан ўзга дунёқараш ва ниҳоят, яхшини ёмондан фарқлаш хусусиятидан фарқли хусусият берган. Сен уларни ишлат ва йўқликка судраган эмас, балки тўғри йўлга элтувчи ақлга риоя қил.

Масалан, ит қанчалик тубан бўлишига қарамай, султоннинг қўлида овга боришни ўрганади. Ота-онасидан ўрганган, кўрган нарсаларини — тўғри келган ёмон жойларда ётиб юришни, топган ўлимтигини еб кетишни унутади. Қийғир ҳам шундай: Султоннинг тарбияси остида ов санъатини ўрганади, ўлимтик ейишни бас қилади. Кўринадик, ҳатто парранда-ю ҳайвон ҳам ёмондан яхшини ажрата оляпти ва иккиланмасдан ўргатилган яхшини қабул этипти. Ақл ва тамизда ҳаммадан устун бўлган инсоннинг бу хусусдаги сусткашлиги жуда ёмондир. Биз бундан Оллоҳга сиғинамиз. Магарки: «Исонинг ‘Тангриси уни эъзозлади, ўзига яқнлаштирди. Ким унга

(Исога — арж.) хизмат қилса, Тангрига хизмат қилган, ким унга итоат этса, Тангрига итоат этган бўлади».

Агар Тангри Исодан устун бир пайғамбар юборган бўлса, Исо воситасида кўрсатганини шу билан (Исодан устун пайғамбарни жўнатиш билан — тарж.) исбот этгандир. Пайғамбарга риоя Оллоҳга риоя қилмак, уни севмоқ Оллоҳни севмақдир. Шу тарзда бу сени Оллоҳга элтади. Ҳар нарсанинг сўнгги Унга боради. Яъни сен ҳар нарсани ғоя учун севасан. Бошқаси учун Уни талаб қиласан ва шу ҳолда севгинг Оллоҳда ниҳоя топади. Интиҳода Унинг зотини, айнини севасан» — дейилса, тўғридир.

Байт: (Каъбани безамоқ ҳавасдандир. Байт калимасидаги (Й) ҳарфи уни бутликдан чиқиб, Байтуллоҳ (Оллоҳнинг уйи) бўлиши учун кифоя безакдир).

Кўзнинг табиий қора ранги сурма билан бўялган қора ранг каби эмас. Кийимнинг гўзаллиги фақирлар гавдалари, гўзаллиги ва камолини беркитганидек, унинг йиртиқ бўлиши бадавлатликнинг латофат ва ҳайбатини яширади. Фақирлар кийим-боши пора-пора бўлиши билан унинг қалби очилади ва тажаллиларнинг ери бўлади.

ФАСЛ. «Яхшилик ва ёмонликни қилган бир нарсами ёки икки нарса?» — дея сўрадилар. Жавоб: «Мунозара ҳолида бўлганликларига кўра мутлақо икки нарса бўлиши керак. Чунки бир инсон ўзига қарши муҳолафатда бўлолмайди. Шу нуқтаи назардэн, ёмонлик яхшиликдан айрилмайди. Яхшилик шу ёмонликни тарк этмақдир. Ёмонлик бўлмаса, уни ташламоқ ҳам мумкин эмас. Агар ёмонлик қилиш сабаби бўлмасайди, яхшиликда воз кечиш ҳам бўлмасди. Демак, фоил (қилган, бажарган — тарж.) икки эмас, бирдир.

Мажусийлар дейишадики Тангри яхшилик, Аҳриман ёмонлик яратувчиларидир. Биз бунга қарши деймизки, хуш нарсалар нохушлардан бўлак эмасдир. Чунки нохуш нарса бўлмагунча хуш нарсанинг бўлиши имконсиздир. Севилган севилмаганнинг заволи ҳисобланади. Севинч қадарнинг барҳам топишидир. Қадар ҳам ўз навбатида севинч билан йўқ бўлади. Демак, фоил бирдир, парчалар айрилмас.

Дедиким, бир нарса фоний бўлмагунча, фойдаси билинмайди. Орифни ёмонлаган аслида, орифнинг яхшилигини гапиргандир. Чунки ориф тилга олинган номақбул сифатлардан қочади ва бу сифатлар унинг душманидир. Шунга кўра, ушбу сифатларни ёмонлаган, аслида, орифнинг душманини сўккан ва ўз навбатида, орифни мақтагандир. Чунки ориф ёмонланишдан узоқланади. «Ашёлар зидди билан маълум бўлади». Ориф биладик (ва дейдики): «Менинг душманам мени ёмонлаган эмас, мени ёмонлаган менинг душманамнинг душманидир». Мен бахтиёрман. Бироқ атрофимда усти тикон билан қопланган девор бор. Ташқаридан қараганлар ичкаридаги гулзорни кўрмайдилар, балким кўзлари девор устидаги тиконларга тушиб, уни ёмонлайдилар. Гулзор эса бундан ҳеч зарар топмайди. Ёмонлашнинг зиёни ёмонлаган одамнинг ўзигадир. Чунки у ўз сўзлари билан гулзордан узоқлашмоқда. Шунинг учун ҳам Мустафо: «Мен кўп кулгувчи ва кўп ўлдиргувчиман» (Ҳадис) — дея буюрган. Яъни у ҳеч кимни ғазаб билан ўлдирмайди. Кофирнинг ўзини юз турли ўлим билан ўлдирмаслиги учун уни бир хил ўлим билан ўлдиради ва бундан кўп кулади (севинади).

ФАСЛ. Миршаб ўғрини ушлаш учун доимо кидиради ва ўғри ундан кочиб юради. Бироқ шундай бир ғалати ҳол бўлди: Бу сафар ўғри миршабни изламоқда, уни тутиш учун изғимоқда.

Улуғ Оллоҳ Боязидга: «Эй Боязид! Нима истайсан?» дея амр этди. Боязид: «Ҳеч нарса истамасликни истайман» — деди.

Инсон учун фақат икки ҳол мавжуд: ё истайди ё истамайди. Мутлқо истамаслик васфи эса инсонники эмасдир. Агар бундай инсон бўлса, у ўзидан қутилган, йўқ бўлган ва қолмагандир. Бундай бўлмасайди, унда инсонлик васфи яшарди ва албатта, ё истар ё истамасди. Улуғ Тангри уни мукамал айламоқчи экан. Шунинг учун ҳам у ҳеч нарса истамасликни истайди ва бу ҳол бирликдир, қовушиш (висол) дир. Энди орага иккилик сиғмайди, балки оранинг ўзи йўқ. Бутун заҳматлар, қайғулар исталган нарсанинг йуклигидан пайдо бўлади. Ҳеч нарса истамаганда ташвиш (ғам) ҳам бўлмайди.

Одамлар қисмларга айрилгандир. Улар учун (Оллоҳга элтувчи) йўлда даражалар ва мартабалар мавжуд. Кимлардир ичкаридаги тушунчаларини амалга оширмайдилар. Аслида, бу — башарнинг кўлида. Бироқ қалбда орзу ва фикрнинг пайдо бўлиши инсон кудратидан холи жараён дир. Буни Оллоҳ жазбасидан ўзга нарса инсондан дафъ этолмайди. Дедики: «Ҳақ келди, ботил йўқ бўлди». «Эй мўмин, (ичкари) кир. Сенинг нуринг менинг оловимни сўндирди» (Ҳадис).

Агар мўмин киши ҳақиқий иймонга соҳиб эса, у энг мувофиқ ишни қилган бўлади. Мустафодан кейин ҳеч кимга ваҳий келмайди, дейишади. Нега келмасин? Келади. Бироқ бунга ваҳий демайдилар. Унинг маъноси «Мўмин Оллоҳнинг нури билан боқади (разм солади)» — деган ҳадиснинг маъноси билан бирдир. Оллоҳнинг нури билан назар солган зот (мўмин) ҳамма нарсани, аввал ва охири, уларда бўлган ва бўлмаганни кўра олади. Чунки ҳеч нима Оллоҳ нуридан пинҳон қололмас. Агар пинҳон қолса, демак, бу илоҳий нур эмас. Шунинг учун ҳам унга ваҳий демасалар-да, у ваҳийнинг маъносидир.

Усмон халифа бўлиши билан минбарга чиқди ва халқ: «Ажабо, у не дер экан?» — дея кутди. Бироқ Усмон индамади. Ақлли бир сўз ҳам айтмади, фақат боқди ва халқда шундай бир ҳол пайдо қилдики, ташқари чиқишга уларда мадор қолмади. Шу вақтгача қилинган юзлаб зикр, ваъз ва хутбалардан халқда бундай ҳол ҳосил бўлмаган эди. Ҳамда улар бундай ҳол соясида ўзлари учун фойда ва сирларни ҳеч қачон бунчалик кўп кашф этмаганди. Йиғин сўнггига қадар Усмон гапирмади. Фақат минбардан инмоқчи бўлгандагина: «Сиз учун фаол иймон маҳмадона иймондан хайрлидир» (Ҳадис) — дея буюрди. У ҳақ гапни айтди. Чунки сўз айтмоқдан мақсад бир фойда бермоқ, қалбга таъсир этмоқ, ахлоқни ўзгартирмоқ ва ҳоказо яхшиликлар қилмоқдир. Ҳолбуки, Усмон лом-мим демасдан гапирган вақтидагидан кўпроқ фойда келтирди. Шунинг учун унинг айтгани тамоман савобдир.

Усмон ўзини фаол деди. Ҳолбуки, минбарда экан кўз билан кўриш мумкин бўлган бирон иш қилмади. Намоз қилмади, ҳажга бормади, садақа бермади, зикр этмади ва хатто хутба ўқимади. Демак, амал ва феъл фақатгина бу кўринган ҳаракат ва фаолиятдан иборат эмас. Булар, балки у амалнинг

суратидир ва у (амал) жондир. Мустафо: «Менинг асҳобим юлдузларга ўхшайди, уларнинг қайси бирига эргашсангиз ҳам ҳидоятга эришасиз» (Ҳадис) дея буюради. Инсон юлдузга қараб йўлини топади. Лекин юлдуз унга бирон нарса дейдими? Йўқ, асло! Киши юлдузга боқиб, тўғри йўлни хатолардан ажратиб олганидек, валийларга қараб ҳам мақсадига етишади. Валийлар уни вуслат манзилига олиб борурлар.

Оллоҳ оламида ҳеч нарса имкони бўлмаган нарсага таҳаммул этмак қадар оғир эмас. Масалан, сен ўқиб, тузатиб, белгилар қўйган бир китобни ўзга биров ёнингда ўтириб олиб, янглиш ўқиса, сабринг чидайдими? Агар китобдан беҳабар бўлсайдинг, одамнинг тўғри ёки хато ўқиётганини ажрата олмасдинг. Шу нуқтаи назардан, маҳол бўлган нарсага таҳаммул қилмоқ жуда улкан бир мужоҳададир.

Анбиё ва авлиё ҳеч қачон мужоҳададан чекинган эмаслар ва уларнинг илк курашлари нафс, орзу ва шахватларини тарк этмакдир. Бу ўта буюк жанг ҳисобланади. Восил бўлиб, барқарорлик (амният) мақомига етишилгандан кейин эгри ва тўғрининг сирлари кашф этилади. Ва тўғрини эгри билан кўрадилар ва шундай биладилар. Мужоҳада ичида қоладилар. Чунки бу халқнинг бутун ишлари эгри ва янглишдир. Набий ва валийлар буларни кўрадилар, уларга таҳаммул этадилар. Агар бундай қилмай, уларнинг эгри ишларини очиқ айтсалар, ҳамма улардан қочади ва мусулмонлик саломини ҳам қизғонади. Улуғ Оллоҳ уларга жуда улкан сабр бергани туфайли, улар барча эгриликка чидайдилар ва халққа оғир келмасин, дея ошкор юз гумроҳликдан атиги биттасини айтиб, қолганини яширади. Шундай бўладики, ҳатто одамларни мақташга тўғри келади: «Бу ишинг жуда соз, тўғри». Шу тарзда бутун эгриликни бир-бир тузатишга муваффақ бўлурлар. Масалан, бир ўқитувчи ўқувчига битталаб ҳарфни ўргатади. Навбат сўзни ёзишга келганда, устоз шогирдининг ёзувига қараб: «Яхши, фақат биттагина ҳарфни сал эгрироқ ёзибсан» — дейди. Аслида, унинг кўзида барча ҳарфлар эгридир. Аммо ўқитувчи бирданига буни айтмайди. Шу тарзда, ўқувчи кўнглини оғритмай, ўзидан бездирмай, унинг ёзувини яхшилайти.

Иншооллоҳ, биз ҳам Улуғ Тангридан Амир орзуларини рўёбга чиқаришини сўраймиз. Амирга унинг кўнглидаги барча эзгу истаклари ҳамда ўзи ҳали хаёлига ҳам келтиролмаган давлатлар насиб этсин. Ниҳоят, унинг ўзи буларни кўриши билан, аввал қилган ниятларини оғиз ва арзимаслигидан уялсин.

Ато (садақа) инсоннинг ақлу хаёлига келмаган нарсадир. Инсон садақаси унинг ўз ҳиммати ва кадр-қиймати ўлчовида бўлади. Оллоҳ атоси ҳам Унинг буюклиги нисбатидадир. Қулнинг ҳиммат ва ваҳмига кўра бўлгани эмас, балки Оллоҳга лойиғи ҳақиқий бағишловдир. «Ҳеч бир кўз кўрмаган, ҳеч бир қулоқ эшитмаган ва ҳеч бир кўнгил тўймаган» (Ҳадис) — дея буюрилганидек. Сен умид этган Оллоҳнинг атоси кўзлар кўрмаган, қулоқлар эшитмаган ва қалблар тасаввур қилмаган бўлишига қарамай, буларнинг барчасидан холидир.

ФАСЛ. «Яқин» (соғлом ва аниқ билим) сифати шайх-и комилдир. Гўзал ва тўғри тахминлар эса унинг муридларидир. Булар даража-даража бўладилар. Тахмин, кучли тахмин, энг кучли тахмин ва ҳоказо. Тахмин қанча

кувватли бўлса, «яқин»га шунча яқин бўлади ва инкордан узоқлашади. «Абу Бакрнинг иймони тортилса, бутун дунё иймонидан оғир келади» (Ҳадис). Барча тўғри тахминлар «яқин»дан сут эмади ва шундай ўсади. Сут эммоқ ва ўсмоқ тахминнинг билим (илм) ва амал ила ортишининг, етишувининг аломатидир. Шу тарзда ҳар бир тахмин «яқин» бўлади ва унда фано топади. Чунки «яқин» ҳосил бўлганда тахмин қолмайди. «Яқин» шайхлари ва муридларининг суратлари бўлган бу жисм оламида (дунёда) шайхлар ва муридлар ҳам йуқ бўлади. Чунки бу суратлар — (нақшлар) даврдан даврга, асрдан асрга ўзгариб боради. Ҳолбуки, «яқин» шайхлари ва уларнинг тўғри тахминлари ҳисобланган (болалари муридлар даврлар ва асрларнинг ўтишига қарамай, ўзгармасдирлар, оламда қоимдирлар. Янглиш, бузуқ ва мункир (инкор этувчи — тарж.) тахминлар «яқин» шайхларнинг сургун қилганларидир. Бу тахминлар ҳар куни «яқин» шайхларидан янада узоқлашадилар. Ўз кадрларини йўқотиб борадилар. Чунки улар ҳар куни ёмон тахминларнинг купайиши учун ҳаракат қилмоқдалар. «Уларнинг дилларида мараз бор эди, бас, Оллоҳ маразларини яна-да зиёда қилди»[61]. «Магар иймон келтириб, яхши амаллар қилган зотларгина (азобга дучор қилинмаслар). Бас, улар жаннатга кирурлар ва уларга бирон зулм қилинмас»[62]. Магар ким тавба қилса ва иймон келтириб яхши амаллар қилса, бас, Оллоҳ яна ўшаларнинг ёмонлик-гуноҳларини яхшилик-савобларга айлантириб кўюр»[63].

Тахминни бузмоқ ва ёмонлаштирмоқ учун олинган ҳар таҳсил натижада унинг фойдасига (тузалишига) хизмат қилади. Масалан, вақтида учига чиққан ўғри бўлган миршаб ўз ҳамкасбларидан устундир. (Чўнтак кесишга ишлатилган унинг кучи энди адолатни қўриқлайди). Чунки у ўғриларни, уларнинг хийлаларини, кирди-корларини беш қўлдек билади. Худди шундай бир зот вақти келиб шайх бўлса, у комил ва буюк бўлиб етишгуси.

ФАСЛ. Дедиларки: «Биздан қочинг, бизга яқинлашманг!» Жавоб бердиларки: «Сизга муҳтожман, шундай экан, қандай қилиб сиздан қочай?»

Шуни яхши билиш керакки, инсон қаерда бўлмасин, ҳамиша ўз эҳтиёжининг ёнидадир. Ҳайвон ҳам шундай: Эҳтиёж унга ота-онасидан ҳам яқинроқдир. Гўё унга ёпишгандир, ундан ажралмасдир. Инсон ўз-ўзини боғламайди. Чунки у доимо боғдан қутулмоқчи бўлади. Ҳар қандай боғдан озод бўлмоқни истаганнинг ўзини ўзи боғлаши-имконсиз. Агар уни ўзга биров боғласа -ишониш мумкин. Масалан, соғлом бўлишни хоҳлаган киши ўзини касалга чалинтирмаслиги лозим. Чунки инсон ҳам соғлиқни ҳам хасталиқни бирданига истай олмайди. Киши доимо ўз эҳтиёжининг ёнида бўлганига кўра, шу эҳтиёжни таъминлаганнинг ҳам ҳузурдадир. Яъни ипга боғли бўлганига кўра киши ипни тортганга ҳам тобедир. Бироқ кўзи арқонда, ипда бўлгани учун (бундай кимсанинг — тарж.) кадр-қиймати йўқ. Агар кўзи арқонни тортганда бўлиб, ўзи арқондан қутулсайди, арқонни тортган унинг ўзи бўларди. Унинг бу ҳолга тушишига сабаб-жиловдорнинг ортидан ипсиз-арқонсиз кетмагани ҳамда кўзи унда (ипни тортганда) бўлмаганидир. Шунинг учун уни боғладилар.

«Биз унинг бурнига тамға босамиз» (Куръондан) — дея буюрилганидек, унинг оғзига сувлуқ урамиз ва (у юришни) истамай қолганда, тортамиз. Чунки у сувлуқсиз ортимиздан келмаяпти.

НАЗМ: (Улар): «Саксондан кейин ўйин бўладими?» — дедилар. Мен ҳам уларга жавоб сифатида: «Саксондан олдин ўйин бўладими» — дедим).

Улуғ Оллоҳ Ўз фазлидан кексаларга болалик бағишлайди. Болалар дунёни билмаганлари, ундан зерикмаганлари учун беғубордир ва ўйнамок орзуси билан яшайдилар. Кекса одам ҳам дунёни бола каби топ-тоза кўради, ўйнамокни истади. Кексаликнинг аҳамияти ва шарафи буюқдир. Инсонда кексалик аломатлари кўпайган сари унда ўйнаш ва айланиш ҳаваси ортади. Демак, кексаликнинг шиддати Тангриникидан кўпроқ бўлади. Чунки Тангри Жамолининг баҳорини кексаликнинг кузи енгади. Шунга кўра, Тангри фазлининг баҳори заифдир. Бир (инсон) тишининг тўкилиши билан Тангри баҳорининг кулимсираши эскиради ва бир (тола) сочининг оқариши билан Тангри фазлининг яшиллиги сўлади. Куз ёмғирининг йиғи-сиғиси ичра ҳақиқатлар боғи бўғилади, ҳаётининг завқи қочади. Тангри золимларнинг сўзларини жуда-жуда кксалтиради.

ФАСЛ Мен уни ваҳший бир ҳайвон шаклида кўрдим. У тулки терисини ёпинган эди. Қизиқдим. Олмоқчи бўлдим, у кичик бир хонада тешиклардан ташқарига қарар, у ёқдан бу ёққа чопарди. Кейин Жалолу-т-Табризий ҳам унинг олдида бир ҳайвон суратда кўринди. У мендан сакраб қочмоқчи бўлганди, тутиб олдим. Мени тишламоқчи бўлди. Калласини оёқларим тагига олиб шундай эздимки, унинг ичида нима бўлса, бари ташқарига отилиб чиқди. Кейин гўзал терисига қарадим. Унинг олтин уёқлардан ҳам қийматли эканини кўрдим. Унга: «Мен оладиганимни олдим эй хуркак ҳайвон, энди сен қаерни хоҳласанг, кетавер» — дедим. У енгилишдан қочаётганди. Ҳолбуки, саодати мағлубиятда эди.

Ориф шундай бир ҳолда бўладикки, уни тузоқлар билан овлаш — хом хаёл. Тузоқлар қанчалик пишиқ ва яхши бўлишига қарамай, бу овга нолайиқдир. Орифнинг ихтиёри — унинг ўз қўлида. Ҳеч ким уни ихтиёридан маҳрум қилмай, ушлай олмайди. Масалан, сен кузатиш жойидан туриб, қандайдир жониворни пойлаяпсан, дейлик. Лекин у сени ва сенинг режаларингдан бохабар эса, ҳеч мушкулсиз қочиб кетади. Чунки унинг ихтиёри ўз қўлида. Истаган тарафига кета олади. Сен тайёрлаган ягона йўлдан ўтишга мажбур бўлгани йўқ. Чунки «Оллоҳнинг ери кенгдир»[64]. Кейин бу дақиқалар сенинг тил ва .идрокинга ўтиши билан ҳақиқий ҳолини йўқотади. Бир тегиниш билан бузилади. Бузилган ва бузилмаган барча нарсалар орифнинг оғзига тушиши ва идрокига кечиши билан эски ҳолида қолмай, бошқа нарсага айланади. Оллоҳнинг иноят ва кароматларига бурканади, чунончи, Мусонинг қўлида асо тамоман ўзга нарсага дўнди. Асо ўз моҳиятини ўзгартирди. Довуднинг қўлидаги темир ҳам бошқа нарсага айланди.

«Кофирнинг ошқозони бор» (Ҳадис). Бу жоҳил Фаррош танлаб келтирган эшак етмишта ошқозон билан ем ейди. Агар битта ошқозони бўлганда ҳам етмишта дейиларди. Чунки ёқимсиз кимсанинг қилган ҳар бир

иши ҳам ёқимсиздир ва аксинча, ёқимли кишига тегишли ишлар ҳам сеvimли бўлади.

ФАСЛ. Бу ҳофизлар орифлар аҳволини нега англамайдилар мен хайронман. «Қасам ичиб турган мискиндир» дейилганидек, улар фитначидирлар: «Фалончининг сўзига эътибор берма, у нима деса ҳам, сенга ундоқ бўлади, бундоқ бўлади» — дейишади. Қуръон ҳамма нарсдан айб кидирувчи, сўз ташувчи, яхшилиқни тўсувчи ва урушқоқларнинг гуноҳга ботишидан хабар беради. Қуръон сеҳргардир, ўзига шундай ром қиладики, ҳатто ёғийнинг ҳам қулоғига эшитиладиган бир тарзда очиқ шивирлайди. Бироқ ёғий ундан (У маънодан) ва унинг таъмидан хабари бўлмайди.

«Оллоҳ уларнинг дилларини ва қулоқларини муҳрлаб қўйган»[65] — дея буюрилганидек, у ҳам (Қуръонни — тарж.) нақадар яхши эшатади, ҳатм қилади, бироқ тушунмайди. Ундан гапиради, аммо қамрамайди, ҳис қилмайди. Оллоҳ латифдир, қаҳри ва (англаш) қалити ҳам латиф. Бу латифлик шу қадарки, англатиш имконсиз. Агар менинг парчаларим бутунимдан аён бўлса, бу Унинг сўнгсиз лутфидан ва кашфиётчилигидан, тенгсиз фотиҳлигидандир. Ўлим ва хасталиқни мен учун айбламанг. Чуики улар ишнинг аслини беркитмоқ учун ўртада мавжуд. Мени ҳақиқий ўлдирган унинг беназир лутфидир. Серпалган қилич эса бегоналар кўзларининг қатл ҳақиқатини кўрмаслиги учундир.

ФАСЛ. Сурат (юз) ишқ нуридир. Чунки ишқсиз у ҳам қийматдан маҳрум. Нур-аслсиз номавжуд нарса. Шунга кўра, Тангрига сурат дейилмаганидек, нур ҳам. дейилмайди. Чунки сурат нурдир.

Бири: «Ишқ суратсиз бўлмаганига, рўёбга чиқмаганига кўра суратнинг нури бўлиши керак» — деди. Биз: «Ишқ суратсиз нечун тасаввур этилмасин?» — деймиз. Ҳатто суратни ишқ майдонга келтиради ва ундан юзминглаб сурат ҳосил бўлади. Булар айни замонда рўёбга чиққан, шаклу шамойил олган суратлардир. Рассомсиз расм бўлмаганидек, расмсиз ҳам рассом бўлмайди. Фақат расм нур, рассом эса аслдир. Гўё бармоқнинг ҳаракати билан узукнинг ҳаракати янглиғ.

Юрагида уй қуриш ишқи бўлмаса, меъмор унунг тархини чизмайди. Буғдой бир йил олтин баҳосида, бошқа йил тупроқ қийматида сотилиши мумкин. Ҳар икки йилда ҳам унинг сурати ўшади-буғдойдир. Бироқ унинг кадри унга бўлган ишқ (эҳтиёж — тарж) туфайли майдонга келмоқда. Худди шундай, сенинг санъатинг ҳам фақат сен учун азиздир. Унга рағбат кўрсатиб, уни севиб ўрганувчи (ишқ) топилмагунча, у яна шу ҳолда қолаверади.

«Ишқ — нимагадир муҳтожлик. У ҳолда эҳтиёж — асл, муҳтож эса — нур» — дейишади. Биз деймизки: Сен эҳтиёжинг бўлгани учун шундай деяпсан. Демак, эҳтиёжинг олдин майдонга келади, сўз эса ундан туғилади. У ҳолда, сўз бўлмаса ҳам эҳтиёж мавжуд. Шунга кўра, ишқ ва эҳтиёж унинг (сўзнинг — тарж.) нури бўлолмайди. У: «Эҳтиёждан мақсад сўз эмасмиди? У ҳолда, мақсад қандай қилиб нур бўла олади?» — деди. Биз «мақсад ҳар доим нурдир. Чунки дарахтнинг илдизидан мақсад унинг нури, яъни гавдасидир, шохлари ва ҳоказоларидир» дедик.

ФАСЛ. Инсоннинг ичи — даҳлиз, дунё эса уй. Аввал даҳлизга, сўнгра уйга кирилади. Даҳлизда кўринган барча нарса уйнинг ичкарасида ҳам

мутлақ зоҳирдир. Масалан, шу ўтирган уйимизнинг тархи аввал меъморнинг миясида аниқланиб, кейин унинг ўзи майдонга келган. Дунёни — уй, дедик. Тушунча ва фикрлар шу уйнинг даҳлизларидир. Даҳлиздаги борлиқ уйнинг ичида ҳам мавжуд эканлиги ҳақиқатини билишинг керак. Дунёда пайдо бўлган жамики хайрли ва хайрсиз ишлар, аввало, даҳлизда юзага чиқади. Чунки Улуғ Оллоҳ орзу ва истакни инсоннинг ичига қўяди. Булардан эса кўриб турганимиз олам барпо бўлади. Худди шундай, бу дунёда кўрганинг нарсаларнинг у дунёда ҳам борлигини бил. Чунончи, нам бор ерда мавжуд бўлган (наrsa) денгизда ҳам бор. Чунки намлик денгиздандир.

Ер, кўк, Арш ва Курси (маънавий мақом, Аршнинг остида — тарж.) ҳамда бошқа ажойиб нарсаларнинг яратилиши истагини Улуғ Тангри дастлаб руҳларга берганди. Ҳеч шубҳа йўқки, дунё шунинг учун яратилгандир.

Халқ «Олам қадимдир» дейди. Бу гапни қабул қилиш мумкинми? Баъзилар борки, «Ҳодисдир» дейишади ва булар оламда яна-да қадим бўлган валийлар ва набийлардир. Улуғ Оллоҳ оламнинг яратилиш иродасини уларнинг руҳларида ҳосил қилгандан кейин олам майдонга келган. Улар оламнинг ҳодис (кейин яратилган — тарж.) бўлишини ҳақиқатан билиб, ўз мақомларидан хабар беришади. Масалан, умримиз олтмиш, етмиш йил эканлигини ва яшаётган уйимиз жуда илгари қурилган бўлмай, бир қанча йил аввал бино бўлганини билдик. Агар шу уйнинг ҳовлисида, деворида дунёга келган эшак, илон, сичқон каби жониворлар кўзларини очишлари билан уйнинг тикка ҳолда кўришиб, уни «қадим» десалар, бу биз учун далил бўлолмайди. Чунки биз уни яқинда қурилганини биламиз. Бу ерда туғилиб ўсган ҳайвонлар уйдан бошқа жойни кўрмаганлари ва билмаганларидек, дунё уйдан чиққан ва улғайган шундай инсонлар борки, уларнинг қадим бир асли йўқдир. Бу ердан кетганлари каби шу ерда йўқ бўлажаклар. Агар булар дунёни қадим (эски) эканлигини айтишса, бу далил ҳисобланмайди. Чунки валийлар ва набийлар дунёда мингларча йил аввал мавжуд эдилар. Йил не демак, ҳисоб не демак? Чунки уларнинг на йили ва на ҳисоби бор эди. Улар дунёнинг кейин майдонга келганини кўрганлар. Худди сенинг бу уйнинг яқинда қурилганини кўрганингдек.

Заволли файласуф суннийларга: «Оламнинг ҳодислигини қандай билдингиз?» — дейди. Ҳой эшак! Оламнинг эскилигини (қадимлигини) сен қандай билдинг?. «Олам қадимдир» дейишнинг маъноси ҳодис эмасдир, демакдир. Ва бу далил инкор учундир. Исбот учун далил келтирмоқ бундан қулай. Чунки инкор учун гувоҳлик беришнинг маъноси шу: Масалан, «бу одам фалон ишни қилмаган. Бироқ буни билиш — мушкул». Буни айтган киши у билан кеча-кундуз баробар бўлиши керакки, натижада: «Ҳа, у бу ишни қилмаган!» — дея олсин. Ҳатто бу ҳам етарли эмас. Чунки бу киши ухлаши ёки ёзилиши учун четга ўтган бўлиши мумкин. Яъни ҳар лаҳза у билан бирга бўлишнинг имкони йўқ. Шунинг учун ҳам инкор учун гувоҳлик тўғри эмас. Чунки бу бир инсоннинг имкон доирасига сиғмайди. Исбот учун эса гувоҳлик бериш мумкин ва ўта қулай. Чунки «У билан бирга бўлганимда, ундоқ деди, бундоқ қилди» деса бўлади.

Бундай гувоҳлик инсон имкони доирасидадир. Эй ит! Оламнинг ҳодис бўлишига далил келтириш оламнинг қадим эканлигига далил келтиришдан

кулай эмасми? Сенинг шоҳидлигинг оламнинг ҳодис бўлиши натижасини беради. Шу аҳволда инкор учун бир далил келтирган бўласан. Демак, ҳар иккиси учун ҳам далилинг йўқ, энди айт-чи, олам ҳодисми ёки қадим?

ФАСЛ. Мустафо асҳоби билан ўтирарди. Кофирлар ҳар масалада унга эътироз билдирарди. Шунда саҳобалардан бири: «Дунёда бир киши бор, ваҳий унга келади. Унинг аломатлари бўлади ва булар унинг сўзида, бутун ҳаракатларида зохирдир. Сиз ҳозир ана шу аломатларни кўриб турибсиз, демак, унга эргашишга, у ҳам сизнинг қўлингиздан тутсин», — деди. Кофирлар бундай қилишга уялдилар ва келиб саҳобаларни урдилар. Мустафо: «Сабр қилинг. Улар ҳозирча ғолибдир. Мажбуран динларини қабул эттирмоқчи бўляптилар, демасинлар. Бу динни Оллоҳ оёққа турғазди», — деди. Мусулмонлар узоқ вақт яширинча намоз қилдилар ва Мустафонинг номини ошкор айтмадилар. Ниҳоят, «Сиз ҳам қилич олиб, бу йўлда курашинг» деган ваҳий келди. Мустафонинг саводи йўқ, дейишади. Бирок, бу унинг ёзиш ва ўқиши бўлмагани учун эмас. Унинг ёзиш, ўқиш, билим ва ҳикмати онадан туғма бўлиб, буларни кейин ўқиб қўлга киритмагани учун (Мустафони) саводсиз дейишади Аслида, дунёда у билмаган нима бор? Ҳамма ундан ўрганади. Жузъий ақлнинг куллий ақлда бўлмаган нимаси бор? У кўрмаган нарсасини ўздан топмоқ, яратмоқ қобилиятдан узоқ. Одамлар ёзган китоблар — улар барпо қилган бинолар эмасдир. Одамлар бунга ҳеч нарса илова қилганлари йўқ. Ўзлигида янги нарса топганлар куллий ақлдир. Чунки жузъий ақл ўрганишга — куллий ақлнинг ўргатишига муҳтож. Ақл-и кулл муаллимдир. Унинг ўрганишга эҳтиёжи йўқ.

Худди шундай, энг аввал пайдо булган барча нарсаларни тадқиқ қилсак, асл ва интиҳо ваҳийдир. Пайғамбарлардан ўрганилгандир. Набийлар ақл-и куллдир. Ҳикоя: Қобил Хобилни ўлдириб қўйиб, мурдани нима қилишни билмай боши қотиб турганда, шеригини ўлдириб қўйган бир қарғага кўзи тушибди. Қарға ўликни тупроқ қавлаб кўмибди. (Шу тарзда) Қобил қарғадан жасад кўмишни ўрганиб олди. Мозор шу тарзда вужудга келди. Худди шундай, барча санъатларда ҳам жузъий ақл эгаси ўрганишга муҳтож. Ақл-и кулл эса ҳамма нарсани ўртага қўйган, топган ва майдонга келтиргандир. Ақл-и куллни ақл-и жузъийга боғлаган валийлар ва набийлардир. Масалан, қўл, оёқ, кўз, кулоқ ва инсоннинг барча туйғулари қалбу ақлдан ўрганиш қобилиятига эгадирлар. Ақл ва қалбсиз инсон туйғуларининг ҳеч бири ҳаракатга келмасди. Сенинг жисминг ақлинг ва қалбингга нисбатан қўпол ва қалиндир. Ақл ва қалбинг эса — латиф. Қўпол жисминг латиф бўлганлар (қалб ва ақл) билан қоимдир. Унинг тозалиги ва латофати ҳам қалб ва ақлнинг шарофати билан. Латиф бўлганларсиз жисминг танбал, ишёқмас, ифлос ва кирдир. Жузъий ақл ҳам куллий ақлнинг олати. Ундан ўрганади ва куллий ақлнинг қаршисида жуда қўполдир.

Бири дедик: «Бизни ҳиммат билан эсла! Асл бўлган нарса ҳимматдир У сўзсиз ҳам мавжуд, чунки ҳиммат — нур». Мавлоно буюрдик: ҳиммат жисмлар оламидан аввал-руҳлар оламида ҳам бор эди. Демак, бизни жисмлар оламига қуруқ келтирмадилар. Бунга имкон йўқ. Шундай экан, сўзнинг ҳам муайян ўрни бўлиши керак. Ахир данакнинг фақат мағизини ажратиб эксанг,

кўкармайди. Ҳолбуки, қобиғи билан ерга ташласанг, ўсиб чиқади. Шу нуқтаи назардан қаралганда, суратнинг ҳам аҳамияти борлиги аён бўлмоқда.

«Қалб ҳузурисиз қилинган намоз намоз бўлмайди» (Ҳадис) — дея буюрилганидек, намоз ҳам ичдадир. Бироқ сен уни шаклларга ўрайсан. Кўринишда руку (эгилмоқ) ва сажда билан намозга сурат бериш лозим. Буларни бажариб, ундан ўз насибангин олурсан, муродингга етурсан.

«Улар намозларида доим — барқарор бўлгувчи зотлардир»[66] — деган оятдаги намоз руҳлар намозидир. Суратан, шаклан қилинган намоз муваққатдир, доимий эмас. Чунки руҳ денгиз олаmidир, сўнгсиздир. Жисм эса денгиз соҳилидир, чекли — ўлчовлидир. Шунга кўра, ҳамишалик намоз руҳнингдир. Руҳ ҳам руку ва саждалардан ҳоли эмас. Бироқ буларни очик шакллар билан кўрсатмоқ керак. Чунки маънони сурат билан боғлиқлиги бор. Иккаласи бирлашмагунча фойда ҳам бўлмайди. Сурат маъно нуридир. Сурат — фуқаро, кўнгил — подшоҳ деганингда, бу исмлар изофадир. «Бу унинг нуридир», дединг. Нури булмаса, у қандай қилиб асл бўлиши мумкин? Модомики, «Аёл» дер экансан, иложсиз «Эркак» ҳам дейишинг керак ёки «Оллоҳ» дегандан кейин «Кул»ни ҳам эсдан чиқармаслик зарур.

ФАСЛ. Ҳусомиддин Эрзинжоний дарвешлар мажлисига кирмасдан аввал жуда мунозарачи эди. Қаерга борса, ўша ерда муноқаша-ю, мунозарани бошлаб юборар, ўзи ҳам нотик бўлганидан, узоқ ва чиройли гапирарди. Фақат дарвешларга яқин юриши билан баҳс-мунозара қилиш одатини тарк этди.

МИСРА: (Ишқни ишқдан бошқа нарса сўндиролмас).

«Оллоҳга яқинлашмоқчи бўлган зот тасаввуф аҳли билан бирга ўтиради» (Ҳадис).

Бу билимлар фақирлар (дарвешлар) ҳузурда кўлга киригиладиган фойдаларга нисбатан «Албатта бу ҳаёти-дунё фақат (бир нафаслик) ўйин-кулгдир!»! дея буюрилганидек, ўйин ўйнамоқ ва умрни беҳуда ўтказмоқдан иборатдир. Инсон вояга етиб, ақл-фаросатли бўлгач, вақтини ўйинга сарфламайди ёки баъзан ўйнаса ҳам буни яширишга тиришади. Зоҳирий илмлар ва дунё ҳавасларининг ҳаммаси ел, инсон эса тупроқдир. Шамолга аралашиб учган тупроқ кўзни очирмайди, унга азоб беради. Фақат улар пайғамбарга юборилган Қуръонни эшитишлари билан «Ҳақни таниганлари учун кўзлари ёшларга тўлиб-тошади» (Қуръондан) —дея амр этилганидек, тупроқ бўлишларига қарамай, йиғлайдилар. Энди шамол ва тупроққа сув қўшилгани учун унда гулу гулзорлар ўсади

Бу — фақир йўли шундай бир йўлдирки, унда барча орзуларингга эришасан. Душманни енгмоқ, қўшинларни тор-мор этиб, мамлакатлар олмоқ, одамларни асир қилмоқ, ўз тенгдошларингдан устун бўлмоқ ва яна қандай истакларинг бўлса, агар сен фақир йўлини танлаган эсанг, уларнинг барчаси амалга ошгай. Бошқа йўллар йўловчисидан фарқли ўлароқ, бу йўлни тутган зот ҳеч қачон шикоят қилмайди. Ўзга йўллардаги одамларнинг юз мингидан ақалли биттасининг истаги руёбга чиққан ва бу ҳам унинг юрагини қувонтирадиган даражада эмас. Чунки мақсаднинг ҳосил бўлиши учун ҳар йўлнинг бир қанча усул ва воситалари мавжуд. Орзулар йўллар воситасида амалга ошади. Бу йўл узундир, офат ва тўсиқлар билан тўладир. Воситаларни

ҳам, эҳтимол, исталган нарсага мувофиқ келмас. Агар сен чинакамига фақир олами билан машғул бўлсанг, Улуғ Оллоҳ сенга ҳаёлингга ҳам келмаган мулклар, оламлар бағишлар. Ва сен: «Оҳ, бундай нарсалар ҳам бор экан! Авваллари аҳамиятсиз ва арзимас нарсаларни истаб юрган эканман. Нега?» — дея ўз-ўзингдан уяласан? Улуғ Тангри: «Гарчи сен булардан бездинг, энди уларни истамайсан ҳам. Бироқ илгари талабгор бўлгандинг ва ниҳоят, Биз учун улардан воз кечдинг. Карамимиз кенгдир. Сенга, албатта, уни ҳам муяссар айлаймиз» — дея буюради. Чунончи, Мустафо ҳам ҳақиқатга восил бўлмасдан ва шуҳрат қозонмасдан олдин Арабнинг фасоҳат ва балоғатини кўриб: «Кошки, мен ҳам шундай фасоҳат ва балоғат соҳиби бўлсам» — дерди. Лекин қачонки, унга олами кашф бўлиб, Оллоҳ учун ўзидан кечгандан кейин ичидаги ана шу орзу совуди ва ҳеч бўлди. Улуғ Тангри дедики: «Тилагинг-фасоҳату балоғатни сенга бердим». Муҳаммад: «Эй Тангрим, бу менинг нима ишимга ярайди? Истамайман, воз кечдим» — деди. Улуғ Тангри: «Хафа бўлма, бу ҳам бўлсин. Фароғатинг ўрнида қолсин. Зиёни йўқ» — деди ва Муҳаммадга шундай сўз бердики, бутун олам ўшандан бугунгача унинг шарҳида жилд-жилд китоблар ёздилар, ёзмоқдалар ва ҳануз у сўзни тушунмоқдан, қамрамоқдан ожиздирлар. Улуғ Тангри яна буюрдики: Асҳоб заиф бўлгани учун ҳамда жонларини аяб ва қизғанчиқларнинг ёмонлигидан кўрқиб сенинг исмингни халқ қулоғига шивирлаб айтадилар. Мен сенинг улуғлигингни шундай юксакларга кўтараманки, дунёдаги жамики иқлим ўлкаларида ва ҳар тарафдаги баланд минораларда кунда беш маҳал номинг гўзал ва баралла овозда зикр этилажак ва шу тарзда сен машриқ ва мағрибда машҳур бўлажаксан.

Ким шу йўлда ўзини фидо қилса, дин ва дунё билан боғли барча орзулари рўёбга чиқгай. Бизнинг сўзимиз — нақд, бошқаларники эса нақл. Нақл нақднинг нуридир. Нақд инсоннинг ҳақиқий оёғи бўлса, нақл ёғоч оёққа ўхшайди. Чунки ёғоч оёқ ҳақиқий оёққа тақлидан, ундан илҳом олиниб ясалади. Агар дунёда оёқ бўлмаса, қандай қилиб унга тақлидан ясама оёқ тайёрланади? Шунинг учун баъзи сўзлар нақд ва баъзиси нақлдир. Бироқ улар бир-бирига жуда ўхшайдилар. Уларни фарқлаш учун тамизли киши лозим. Тамиз — иймон. Куфр эса тамиздан маҳрумликдир.

Чунончи, Фиръавн замонида Мусонинг асоси илон ва сеҳргарларнинг таёқлари-ю иплари аждарҳо бўлганда бетамизлар буларнинг ҳаммасини бир рангда кўриб, ҳеч нарсани фарқлай олмадилар. Бироқ тамизли (фарқлаш хусусиятига эга — тарж.) кишилар тамиз воситасида сеҳрни ҳақиқатдан ажрата билдилар. Демак, иймон тамиздир.

Фикҳнинг асли ваҳий эмасми? Бироқ халқнинг туйғулари, тушунчалари ва тасарруфлари билан қоришгандан кейин унинг гўзаллиги ва хушлиги йўқолган. Тоғдан шаҳарга қараб оқаётган сув нақадар тоза ва нақадар софдир. Фақат шаҳардан оқиб ўтаркан, у ифлосланади. Бу ифлос ва кир сувнинг аввал, яъни бошланғичда — манбада покиза бўлиб, бўтаналик унга кейин ҳамроҳ бўлганини тушунмоқ ва фарқламоқ учун киши тамизли бўлмоғи керак. «Мўмин закийдир, тамизлидир, ақллидир» (Ҳадис). Қари бир одамнинг ёши юзда бўлса ҳам, агар ўйин билан вақтини ўтказса, ақли ҳисобланмайди, балки ҳануз боладир, хомдир. Худди шундай, ўйин

ўйнамаган бола ҳам кексадир. Бу ерда ёшнинг аҳамияти йўқ. «Айнимаган сув»[67] дунёнинг барча ифлосликларини тозалагани ҳолда, барибир мусаффордир, тиникдир, чучукдир. Чунки у хаёт сувдадир.

Агар одам намозда фарёд чекиб йиғласа, қилган намози беҳудами ёки йўқми? Жавоб узун ва батафсилдир. Агар у намозга тегишли ва намозни мукамал этадиган нарсани кўриб, шунга йиғлаган бўлса, тўккан кўз ёши беҳуда эмас. Агар дунё учун ёхуд ўч олиш туйғусига берилиб фарёд қилган бўлса, намози нуқсондир, бенафдир. Демак, иймон тўғри билан хатони, нақд билан нақлни фарқлай оладиган тамиздир. Агар киши бундан маҳрум эса, бу сўз унинг наздида зиён-заҳматдир. Тамизли зотлар айтилганлардан ўз улушини олурлар.

Масалан, икки ақлли шаҳарлик бир қишлоқликнинг фойдаси учун гувоҳлик берсалару, қишлоқлик соддалиги ва софлигига бориб ўз ҳимоячиларининг гапларига терс гапни айтса, шаҳарликларнинг барча меҳнатлари зое кетади. Шунинг учун ҳам «Қишлоқликнинг гувоҳи ўзи билан биргадир» (яъни ўзидир) дейишади.

Сархушлик мияга уриши билан киши оғзига келганини қайтармай, ҳеч кимга қарамай валдирайди. Масалан, хотиннинг кўкраклари сутга тўлиб, оғрий бошлаши билан маҳалланинг кучукларини тўплар ва сутини уларга (соғиб) беради.

Қимматбаҳо гавҳарни болага берсанг, сен кетгач, унинг қўлига бир олма тутқазиб, инжуни олиб кетадилар. Чунки болада тамиз хусусияти йўқ. Яъни олма билан гавҳарни фарқига бормайди у. Шунинг учун ҳам тамиз буюк неъматдир, Худди шундай, бизнинг сўзимиз ҳам тамиз соҳиби бўлмаган кишининг қўлига тушди.

Абоязидни отаси фикҳ ўргансин, дея мактабга олиб борди. Мударриснинг хузурига келиши билан Абоязид: «Бу — фикҳуллоҳми?» — деди. Унга «Йўқ, бу Ханифанинг фикҳи» — дедилар. Шунда Абоязид: «Мен фикҳуллоҳни ўрганмоқчиман» — деди. Отаси уни наҳв (грамматика — тарж.) муаллимини олдига олиб борди. Абоязид: «Бу — наҳвуллоҳми?» — дея сўради. Муаллим: «Йўқ, бу Сибавайҳ навҳидир» — дегач, у: «Мен буни истамайман» — дея жавоб берди. Шу тарзда, отаси Абоязидни қайси ўқитувчи қошига бошлаб борса, у бир хил нарсани айтди. Ниҳоят, отаси Абоязидни ўз ҳолига ташлаб қуйди. У шу орзу билан Боғдодга келди ва Жунайдни кўриши билан: «Ана Фикҳуллоҳ!» — дея бақирди. (кўзи қандай қилиб ўз онасини танимайди?) Чунки у ақл ва тамиздан дунёга келган. Сен суратни ташлаб юбор!

Бир шайх бор эди. Муридларини доимо ўз ҳузурда тик туришларини талаб қиларди. Унга: «Эй шайх, уларни нега ўтиртирмаяпсан? Ҳолбуки, бу дарвешларнинг эмас, балки подшоҳларни одатидир» — дедилар. Шайх: «Асло! Гапирманг. Мен муридларимнинг файз топишлари ва тариқатга фавқуллоҳда ҳурмат кўрсатишларини истайман. Ҳурмат ҳар нақадар қалбда бўлса ҳам «таш ичнинг ойнасидир» (унвонидир) дейилган.

Унвоннинг маъноси надир? Масалан, мактубнинг унвонидан унинг ичидаги, кимга ёзилгани маълум бўлади. Худди шундай, китобнинг унвонида (мундарижасида — тарж) унинг бўлимлари, парчалари ва мавзулари

ошкордир. Хурматнинг ташқи кўринишидан, яъни бош эгмок, оёқда турмок каби ҳаракатларидан инсоннинг ичидаги (кўнглидаги — тарж.) хурматнинг қандайлиги ва Тангрига бўлган таъзимнинг даражаси англашилади. Зоҳиран кўрсатилмаган ҳурмат шуни билдирадики, бу одамнинг ичида Оллоҳ кўркуви йўқ ва у Оллоҳ одамларини менсимайди.

ФАСЛ. Жавҳар Ходим-и Султон: «Бу кишига кунда беш маҳал талкин қилинса-да, ҳеч нарсани тушунмайди ва эслаб қолмайди. Агар ўлса, ундан нимани сўрашади, ахир, у ҳамма нарсани унутди-ку?» — дея сўради. Дедимки: Ўрганган нарсасини унутаётган бўлса, демак, унинг ичи ва мияси соф, тоза ҳамда ўрганмаган, билмаган бошқа бир саволнинг сўралишига тайёрдир. Сен ўша соатда ҳозиргача менинг сўзларимни эшитяпсан ва уларнинг баъзиларини қабул этаяпсан. Чунки аввал ҳам шу хил фикрларини эшитган ва қабул қилгансан. Энди улардан қай бирлари устида тўхтаб қолаяпсан? Сенинг ичингдаги тортишмани ким эшитяпти? Ўртада ҳеч қандай восита йўқ. Гарчи қулоғинг бўлса ҳам, ичингдаги сўзни эшита олмади. Сенинг бу зиёратга келишинг тилсиз ҳолда айтилган саволдир ва бизга бир ойдин йўл кўрсатингиз, демакдир. Бизнинг сиз билан гаплашмай ё гаплашиб ўтиришимиз ҳам сизнинг ниҳон саволлариингизга жавобдир. Подшоҳ ҳеч сўз айтмай ҳам «Қандай турибсан, не еяпсан, нимага қараяпсан?» дея ўз қулларидан сўрайди. Кишининг қарши (нуқтаи назари) агар эгри бўлса, шубҳасиз, унинг жавоби ҳам эгридир. Чунки тўғри жавоб бермок учун ўзига ҳоким бўлолмайди у. Масалан, дудуқ одам тўғри гапирмокчи бўлиб қанча уринса ҳам бефойдадир. Заргарнинг олтинни маҳсус тошга уриб кўриши олтинга берилган саволдир ва у: «Мен софман ёки қоришиққан! — дея жавоб беради.

Очлик — бир савол. Вужуд уйида бир бузуклик бўлиши билан: «Ғишт бер, лой бер» — дейди. Овқат емаслик эса: «Бунга ҳали эҳтиёж йўқ!» — дейилган бир жавобдир. Ҳакимнинг қўлни ушлаши савол бўлса, томирнинг уриши жавобдир. Одамнинг юзига боқиш—савол, унинг ранг-руйи сўзсиз жавоб. Уруғ сочмок, савол, дарахт битиши — тилсиз айтилган жавоб. Жавоблар сассиз бўлгани учун саволлар ҳам сассиз бўлиши керак. Уруғ чириб, ҳеч нарса ўсиб чнқмаслик ҳам жавобдир. Чунки жавоб бермаслик ҳам ўзига хос жавобдир. Бир подшоҳ бир одамдан учта мактуб олди, бироқ жавоб бермади. Одам яна: «Уч дафъадир хат ёзаман, ё қабул қилинг ё қабул қилмайман, деб айтинг!» — деб ёзди. Шоҳ хатнинг орқасига «Жавоб бермаслик ҳам жавобдир, фақат аҳмокқа берилажак жавоб — индамаслик» деб ёзди-да, чиқартирди.

Инсоннинг ҳар бир қилган ҳаракати саволдир ва севинч ёки қайғуси жавоб бўлади. Гўзал жавоб учун Оллоҳга шукрона келтириш, ёмон жавоб учун эса Оллоҳга тавба қилиш лозим. Шукр ва тавба саволларнинг хилидан бўлиши ҳамда тавбадан кейин унинг (ўша саволнинг) хилидан бошқа савол бермаслик зарур.

«Бизнинг балойимиз етганда ҳам тазарру қилмадиларми?! (Албатта тавба-тазарру қилишлари лозим эди,) лекин уларнинг диллари қотиб қолган»[68] — дея буюрилганидек, улар жавобнинг саволга мувофиқ эканлигини тушунмадилар. «Ва шайтон қилиб юрган ишларини ўзларига

чиройли кўрсатиб қўйганлар»[69]. Яъни улар ўз саволларига берилган жавобларга қараб: «Бу хунук жавоб саволга лойиқ эмасдир» дедилар. Улар тутун оловдан эмас, балки ўтиндан эканлигини билмадилар. Ўтин қанча куруқ бўлса, тутун ҳам шунча оз бўлади. Гул боғидан ёмон ҳид келса, айб гулдами? Йўқ, асло! Бу ерда айбдор боғбондир.

Дедики: «Онангни нечун ўлдирдинг?». Деди: «Унга ярашмаган бир иш кўрдим». Дедики: «Яхши, аммо онангни эмас, етти ёт бегонани ўлдирсанг бўлмасмиди?». Деди: «Ҳар куни биттадан ўлдираинми?». Худди шундай, сенинг бошингга келган барча балолар — нафсингдан. Сен уни тузат ва тарбия қилки, ҳар ким билан калтаклашишга ўрин қолмасин.

«Ҳамма нарса Оллоҳдандир»[70] дейишса, бунга жавоб сифатида айтамикки: Ўз нафсини айбламоқ ва оламини қутқармоқ ҳам Оллоҳдандир. Масалан, бир одам боққа ўғрилиққа кирди ва боғбоннинг қўлига тушди. Боғбон: Оллоҳдан кўркмайсанми? Ўғри: Нега кўрқай. Ахир мева ҳам Оллоҳники, мен ҳам Унинг қулиман. Демак, Оллоҳнинг қули Оллоҳнинг мевасидан еяпти, деди. Боғбон арқон келтирди ва ўғрини ушлаб, бир дарахтга боғлади-да, таёқ билан калтаклай бошлади. Шунда ўғри бақирди: «Оллоҳдан кўркмайсанми? Боғбон жавоб берди: Ахир сен Оллоҳнинг қули, бу эса Оллоҳнинг таёғидир. Оллоҳнинг таёғи Оллоҳнинг қулини уряпти. Мен нега кўрқай?

Натижа шуки, олам бир тоққа ўхшайди. Яхши ёки ёмон сўзингни акси ўзингга, фақат ўзингга қайтади. Мен яхши гап эшитган эдим, тоғ ёмон жавоб қайтарди, дея олмайсан. Бу — имконсиз! Чунки тоғда булбул сайраса, аксадо бўлиб ҳеч қачон эшак ёки қарғанинг овози қайтмайди. Акс садо эшак овози эса, демак, билгилки, бу ёқда ҳанграган ҳам эшакдир.

ФАСЛ. Биз сув узра турган косага ўхшаймиз. Косанинг сув устида оқиши ўз ихтиёри билан эмас, балки сувнинг иродаси ва ҳукми иладир. Бу умуман шундоқдир. Бироқ баъзилар сув устида эканлигини билади, баъзилар билмайди.

Ҳеч шубҳа йўқки, барча косалар Оллоҳнинг қудрати ва суви узрадир. Бироқ Унга чиркин нарсаларни изофа этишлари — тарбиясизликдир. Масалан, Унга «Эй ифлосликларнинг яратувчиси» демаслик лозим. Аксинча, «Эй кўкларнинг яратувчиси, эй ақлларнинг яратувчиси!» дейиш — умумий бўлиш билан бирга, бундай таҳсиснинг фойдаси ҳам бор. Шунинг учун бирон нарсанинг таҳсиси унинг афзаллигига далолатдир

Хулоса шуки, косани сув шундай бир тарзда оқизадики, бошқа косалар томоша қиладилар. Бироздан кейин сув косани шундай оқизадики, томошабин косалар энди қоча бошлайдилар. Сув буларга қочмоқ илҳомини ва қудратини беради. Шу туфайли улар: «Оллоҳим бизни ундан узоқлаштир» дейишади. Ва бу айтганлари яхшидир. Нарсаларга умумий назар билан қарайдиган киши: «Буларнинг ҳар иккиси (қочган ва қочишга мажбур бўлган коса — тарж.) ҳам сув томонидан сеҳрлангандир», — дейди. Бу фикрда бўлмаган зот эса: «Агар сен сувнинг косани қандай кездирганини ва бундаги латофату гузалликни кўрсайдинг, унга бу умумий сифатни беришга жасоратинг етмасди»,— деган жавобни қилади. Масалан, бир кишининг севгилисига борлиқ нуқтаи назаридан турли ифлосликлар каби умумий

сифатлардан холи эмаслиги ошиқнинг хаёлига ҳам келмайди. Агар бундай фикрлар унинг хаёлига келсайди, у ўз маъшуқасига шайтонга қарагандай қарарди. Худди шундай, сен ҳам бор-йўғи бу қадарини билдинг ва унинг умумий ва муштарак сифатларига боқдинг. Бизнинг ўзимизга хос гўзаллигимизни кўра оладиган одам бўлмаганинг учун сен билан мунақашаю мунозара қилишимиз тўғри эмас. Чунки бизнинг мунозарамиз гўзаллик билан қоришган. Шу эътиборла, гўзаллик ақлидан бўлмаганга гўзаллик кўрсатиш унга қилинган зулм бўлур. Нарсани унинг аҳлига кўрсатмоқ лозим.

ФАСЛ. Зоҳирий илмлар ўрганиб юрганлар агар бизга кўшилсалар, аввалги илмларини унутдик, деб ҳисоблайдилар. Ҳолбуки, бу ерда уларнинг барча илмлари жонланади. Илмларнинг ҳаммаси шаклдир. Уларнинг жонланишлари ўлик баданга жон киришига ўхшайди. «Бутун илмларнинг асли у ердандир. У ҳарфсиз ва сассиздир. Чунки «Мусо билан Оллоҳнинг Ўзи (бевосита) гаплашди»[71] дея буюрилгани каби Улуғ Тангри Мусо билан гаплашди. Бироқ у ҳарфлар ва овоз билан сўз айтмади, тил — томоқ билан гапирмади, Улуғ ва Бахтли бўлган Оллоҳ оғиз, лаб ва томоқдан муназаҳдир. Сассиз оламда набийларнинг ҳам сўзлашувлари бор. Шундайки, жузъий ақлларнинг ваҳми буни англай олмайди. Шунинг учун набийлар ҳарфсиз оламдан ҳарф оламига келадилар ва бола бўладилар. Пайғамбар: «Болалар учун муаллим бўлиб юборилдим» (Ҳадис) дея буюрган. Одамлар у оламнинг аҳволини олурлар, тинчлик за хузурга қовушурлар. Чунончи, гўдак онасини танимаса ҳам, унинг кучоғида овунади, роҳатланади. Мева ҳам шохда етишади, пишади, аммо дарахтнинг нима эканлигидан хабарсиздир. Худди шундай, инсонлар ҳам у буюқдан, унинг сўзидан, ҳарфидан (куч-қувват олиб, уни етарлича билмасаларда, уларнинг (одамларнинг — тарж.) барчасида ҳарф ва саснинг нариги томонидаги (оламдан — тарж.) бир нарса бор ҳамда ҳар бир инсон жуда улкан оламдир. Халқнинг телбаларга нисбатан тамойили борлигини кўрмаяпсанми? Улар телбаларни зиёрат қилиб «Бунинг улуғ одам бўлиш эҳтимоли бор», дейди. Ҳа, бу — тўғри. Чунки бундай нарса бор. Бироқ бир янглишлик мавжуд. У нарса ақлга сиғмайди, аммо ақлга сиғмаган ҳамма нарса у эмас. Ҳар ёнғоқ юмалоқ, лекин барча юмалоқ нарсалар ёнғоқ бўлмаганидек. Биз унинг аломатларини айтдик. Унинг холи ҳар нақадар сўзга ва забт этилишига келмаса ҳам, ақл ва жон ундан қувват олади, унинг соясида ўсиб-улғаяди. Халқнинг атрофида айланиб юрган телбаларда эса бундай аломат (маъно) йўқ. Улар соясида халқнинг аҳволи ўзгармайди, хузур-ҳаловат топмайди. Агар улар хузур-ҳаловат топдик десалар, биз бунга хузур-ҳаловат демаймиз. Масалан, бир бола ўз онасидан айрилиб, қисқа бир муддат ичида бошқа (она) билан овунса, буни ҳалокат деймизми? Йўқ, албатта. Аҳли тиб айтдики: «Инсоннинг мижозига ёққан ва унинг иштаҳасини очган ҳамма нарса унга қувват беради, қонини тозалайди! Бироқ бу — ўша инсоннинг бир касаллиги бўлмаган пайтда шундай. Масалан, тупроқ еювчи одам ҳақида «Тупроқ унга фойдали, қанча еса ҳам мижозини яхшилайди» дея оламизми? Йўқ, чунки унинг бир дарди (касаллиги) борки, тупроқ ейди. Демак, хасталик ва иллатдан холи ўлароқ, инсонга ёққан нарса хушдир. Чунончи, бир одамнинг кўлини синдирсалар ва эгри холида боғлаб бўйнига оссалар ҳамда бу ҳол унга ёқса, демак, у носоғломдир. Унга ёқаётган

бу ердаги хушлик ёлғончидир. Худди шундай рухлар оламида муқаддас малаклар Тангрининг раҳматига ғарқ бўлишдан хушланарди. Агар улар жисмлар билан қаршилашишдан кейин роҳатсиз ва қайғули бўлиб қолсалар ҳам лой ёйишдан хушланадиган бўлсалар, уларнинг ҳақимлари — анбиё ва авлиёлар: «Сенинг хуш деганинг хуш эмасдир. Хушлик бошқа нарсадир. Яъни сен аввал хушланган ва асл мижозингга уйғун келганидир. Энди эса сен тупроқ ёйишдан хузур топаяпсан, буни касаллик эканини айтишганда, ишонмаяпсан», дейди.

Ривоят қиладиларки, Ҳасан ва Ҳусан болалик чоғларида бир одамнинг шариатга номувофиқ тарзда таҳорат олганини кўришиб, унга назокат билан тўғриси янги ўргатмоқчи бўлдилар. Одамнинг ёнига келишиб «Бу менга нотўғри таҳорат олаяпсан, деяпти. Ҳар иккимиз таҳорат олайлик, сен қайси биримизники тўғри эканлигини айт», дейишибди. Улар таҳорат олишиб бўлгандан кейин ҳалиги одам «Сизники тўғри, хатосиз ва шариатга мувофиқдир. Аммо мен заволлиники янглиш экан!» дебди.

ФАСЛ. Сайфул — Баҳорий Мисрга кетди. Ҳамма кўзгуни севади, чунки унда ўз сифатларини кўришга ошиқдир. У (Сайфул-Баҳорий — тарж.) юзининг ҳақиқатидан хабардор эмас. Рўмол (парда)ни юзим, дея ўйлайди. Рўмолнинг ойнаси унинг юзининг ойнасидир. У: «Анбиё ва авлиёлар бузук ва янглиш тушунча ичидадилар. Уларда қуруқ даъводан бошқа нарса йўқ» дейиши билан Мавлоно: «Сен буни бир латифа сифатида айтаяпсанми ёки сенинг ўзинг ҳам шу фикрдамисан? Агар шундай ўйлаётган бўлсанг, демак, бу сен учун ҳақиқатга айланибди. Кўрмоқ ва ҳақиқат вужуддаги нарсаларнинг энг азизи ва шарафлисидир. Бу билан набийларни ҳам тавсиф этган бўлаяпмиз. Чунки улар ҳам кўрмоқдан ўзга нарсани даъво қилмадилар. Сен-да буни эътироф этасан. Кўрмоқ кўрилган нарсасиз мумкин эмас. Чунки кўрилган воситали феълдир. Кўрмоқ учун мутлақо унинг ёнида кўрилган бир нарса бўлиши лозим. Бу ерда кўрилган матлуб, кўрган толибдир. Ёки аксинча. Сенинг инкоринг билан вужуддаги толиб матлуб ва кўрмак, собит бўлди, демакдир. Бу билан оллоҳлик ва қуллик инкорида исботи бўлган бир таклиф бўлади. Бунинг собит бўлмоғи, албатта, вожибдир. «Мазкур гуруҳ шу ғофил шайхга мурид бўпти, унга таъзим қилмоқда!», дейдилар. Мен: «Жуда яхши! Ғофил шайх тошдан ясалган бутдан тубан эмас-ку! Ахир, одамлар бутга сиғинмоқда, ундан бир нарсалар сўрашмоқда. Бут эса ҳеч нарса тушунмайди. Муридларнинг ишқи баттол шайхнинг хаёли биландир. Хаёл эса муридларнинг ҳеч бир ҳолларидан хабардор эмас. Шу алдоқчи хаёлнинг ишқи инсонни шундай жўштиради, ҳақиқий, ҳамма нарсдан бохабар, ҳамма нарсани кўрган севгилининг ишқида инсон нималар бўлмайди? Масалан, ошиқ ёрнинг хаёли билан бир устунни кучоқлаб йиғласа, дардини айтса, шикоятлар этса-да, бундан ҳақиқий севгилининг вуслат лаззатини ололмайди.

ФАСЛ. Ҳар бир одам бир жойга бормоқчи ёки саёҳатга чиқмоқчи бўлганда, ақлида ўзича режалар тузади. Бироқ Оллоҳнинг истаги тамоман бошқача бўлади. Одамнинг шунча олган тадбирлари-ю режаларидан биронтаси ҳам амалга ошмаслиги мумкин. Шунга қарамай, у яна ўз ихтиёри ва тадбирларига ишонади.

БАЙТ: (Қул тадбир олади, бироқ тақдирнинг қайси марказда бўлишини билмайди. Тадбир эса Оллоҳнинг тақдири қаршисида қолмайди (йўқ бўлади).

Бу шунга ўхшайди: Бир одам туш кўрди. Тушида бир бегона шаҳарда ҳеч кимсиз, танишсиз нима қиларини билмай, боши гаранг бўлиб турган экан. У ёққа чопибди, бу ёққа чопибди — бўлмабди. Охири: «Нега бу шаҳарга келдим» дея ўксиниб турганда, бирдан уйғониб кетиб, буларнинг ҳаммаси рўё эканлигини билиб, ўксингани учун пушаймон бўпти. Бироқ бироздан кейин яна ухлабди ва яна ўзини ўша шаҳарда кўриб аввалги тушидагидек ўкинмоққа бошлабди. Чунки унинг хаёлига «Қайғуришнинг хожати йўқ, чунки уйғоқлик пайтимда ўксиганим учун пушаймон бўлгандим» деган ўй келмайди. Худди шундай, одамлар ҳам олган тадбирлари юз минг марта пучга чиқса ҳам, Оллоҳ томонидан берилган паришонлик туфайли барчасини унутадилар ва яна тадбир оладилар, уларга ишонадилар. «Оллоҳ ҳар бир киши билан унинг қалби ўртасини эгаллаб турур»[72].

Иброҳим Адҳам подшоҳлик вақтида овга чиқди. Ёлғиз бир жайроннинг орқасидан қувди. Бироқ ҳадеганда жайронга етавермади. От чарчади. Бироқк подшоҳ тўхтамади. Ниҳоят, жайрон тилга кирди: «Сен бу (иш) учун яратилмадинг. Оллоҳ сени мени овламоғинг учун бор этмади. Мени овладинг ҳам дейлик, хўш, нима бўлади?» Иброҳим буни эшитиши билан фарёд солиб, ўзини отдан ташлади. Ўша атрофда бир чўпондан бошқа ҳеч ким йўқ эди. Подшоҳ унга бутун кийим-кечагини, жавҳарларини, отини бериб, чўпоннинг кийимини ўзи кийди ва йўлга равона бўлди. Энди айт-чи, унинг истаги нимаиди-ю Оллоҳнинг истаги нима эди? Иброҳим жайрон овламоқчи бўлди, бироқ Улуғ Тангри уни жайрон воситасида овлади. Билгилки, бу дунёда фақат ва фақат Оллоҳнинг истаги бўлур. Мурод — Унинг мулки, мақсадлар мулозимларидир.

Умар мусулмон (бўлмасдан олдин синглисини уйига келди. Синглиси Қуръон ўқиётганди: «Тоҳа мо анзално»[73]. Акасини кўриши билан Қуръонни яширди, Умар қиличини қинидан чиқариб: «Айт, нима ўқиётган эдинг? Йўкса, ўлдираман»,—деди. Синглиси кўрққанидан эътироф этди: «Улуғ Оллоҳнинг Муҳаммадга юборган Каломидан ўқиётгандим». Умар: «Ўқи, эштай» — дегач, синглиси «Тоҳо» сурасини ўқиди. Умар янада ғазабланди ва: Агар ҳозир сени ўлдирсам, ожиз кишини ўлдирган бўламан. Аввал бориб, унинг бошини олай-да, кейин сенинг масалангни кўрай» — деди-да, Мустафонинг масжидига йўналди. Йўлда уни Қурайшга мансуб одамлар кўришиб: «Умар Муҳаммаднинг жонини олишга кетяпти. Бўлса бўлмаса, бу иш ёлғиз Умарнинг қўлидан келади» — дейишиб қолди. Чунки Умар жуда бақувват ва ўта мард киши эди. Шу қадар эдики, Мустафо ҳам: «Эй Тангрим, менинг динимни Умар ёки Абу Жаҳл ёрдамида қўлла», — дерди. Ниҳоят, Умар мусулмон бўлгандан кейин йиғлаб: «Эй Оллоҳнинг элчиси! Агар Абу Жаҳлнинг исмини менинг исмимдан олдин айгганинда, менинг ҳолим нима кечарди», — дерди.

Хуллас, Умар яланғоч қилич билан масжидга яқинлашди. Шу аснода Жаброил Мустафога: «Эй Расулulloҳ! Умар келяпти. Мусулмон бўлиши билан уни қучоқла!» дея ваҳий келтирди. Умар масжидга кирар-кирмас,

Мустафодан учган бир зиё ўз қалбини забт этганини аниқ кўрди. Фарёд этиб, хушсиз ҳолда йиқилди. Рухида бир ишқ ва севги ҳосил бўлди, уларнинг жўшқинлигидан Умар шу лаҳза Мустафода эриб, йўқ бўлмоқни истади: «Эй Оллоҳнинг элчиси! Менга иймон таклиф эт ва у қутлуғ калимани айтки, эшитай» — деди. Умар мусулмон бўлиши билан: «Мен қилич яланғочлаб, сени ўлдиришга келгандим. Бу гуноҳимнинг каффорати ўлароқ энди то тирик эканман сенинг душманларингга қарши курашаман. Шу қиличим билан уларнинг бошларини танларидан жудо қиламан», дея қасам ичди. Масжиддан чиқар чиқмас отасига дуч келди. Отаси ундан: «Динингдан қайтдинг, шундоқ эмасми?» — дея сўради. Умар унинг бошини олди. Йўлда унинг қонли қиличини кўрган Қурайшнинг улуғлари: «Душманнинг боши қани?» дедилар. Умар: «Мана!» деди. Улар: «Йўқ, бу унинг боши эмас. Бу бош шу ерга тегишли», — дедилар. Энди қара, Умарнинг қасди не эди-ю Улуғ Оллоҳнинг ундан муроди не бўлди?

БАЙТ: (Умарнинг қўлида қилич. Оллоҳнинг элчисини ўлдирмоқ учун келади. (Бироқ). Оллоҳнинг тузоғига илиниб бахтидан Пайғамбарнинг назарига тушади).

Худди шундай сиздан ҳам: «Нима келтирдинг?» — деб сўрасалар, «Бош келтирдим!» денг. Агар «Биз бу бошни кўрган эдик» дейишса, айтилган, «Бу сиз кўрган бош эмас, бошқасидир. Сири бўлган бош — бошдир, сири бўлмаган мингта бош эса бир пулга қимматдир».

«Байтуллоҳни одамлар учун зиёратгоҳ ва тинч жой қилдик ва Иброҳимнинг (Каъбатуллоҳни бино қилаётган вақтида) турган ўрнини намозгоҳ қилиб олинг (деди)»[74]. Иброҳим: «Эй Тангрим, мени Ўз ризо хилатинг-ла шарафлантирдинг ва азиз қилдинг. Энди менинг зурриётимга ҳам шундай шараф ва кароматингни насиб эт»-деди. Улуғ Оллоҳ: «Менинг бу ақлим (сенинг зурриётинг борасидаги) золим кимсаларга етмайди»[75] дея буюрди. Яъни золимлар менинг хилатим (бу ерда: эҳсон — тарж.) ва кароматимга лойиқ эмасдирлар, демакдир. Иброҳим бунга амин бўлгач, яна: «Эй Тангрим, иймон келтирганларни ва золим бўлмаганларни ўз ризқинг билан насиблантир, улардан буни аяма», — деди. Улуғ Оллоҳ буюрдики: «Ризқ умумийдир. Ҳар бир кишининг ундан ўз насибаси бор. Ва бу мусофирхонадан барча махлуқлар фойдаланиб, ўз ҳиссаларини олурлар». Фақат Оллоҳнинг ризо, хилат ва каромати хос ҳамда устун (афзал, азиз) қулларига насиб бўлмай. Ташга боқиб, ташни кўрганлар (аҳли зоҳир) дерки: «Бу оятдаги Байтдан (уйдан) мақсад Каъбадирки, ким унга сиғинса, офатлардан узоқ бўлади ва у ерда овламоқ харомдир. Яъни кишига азият бермоқ тўғри эмас. Улуғ Оллоҳ тўғрилиқ ва гузалликни танланган». Бу Қуръоннинг зоҳирий маъносидир. Муҳаққиқлар айтишадики: «Байт (уй) инсоннинг ичидир. Яъни эй Тангрим, ичимни нафснинг даҳмазалари ва васвасаларидан покиза қил. Бузук ва янглиш тушунчалардан тозалаки, ундан ҳеч қандай кўркув қолмасин. Шу тарзда, у ер ишончли ва Сенинг ваҳий еринг бўлсин. Шайтон ораламасин. Масалан, Улуғ Оллоҳ фаришталар сиридан шайтонларнинг бохабар бўлмаслиги учун кўк юзида шохобларни (оқувчи юлдузларни) қоровул этиб тайинлаган. Эй Тангрим, бизнинг ичимизга ҳам иноят соқчиларини қўйки, улар «бизни шайтон ва нафс

балоларидан кўрисин». Мана бизга ботил аҳли (янглиш тушунувчилар) ва муҳаққиқлар изоҳлари. Ҳар ким ўз ўрнидан туради (кўзгалади). Кироннинг (пулнинг) икки юзи (тарафи) бор. Кимдир унинг бу юзидан, кимдир эса нариги юзидан фойдаланади ва ҳар иккиси ҳам тўғридир. Чунки Улуғ Оллоҳ ҳар икки қавмнинг ҳам ундан фойдаланишини истайди. Масалан, бир аёлнинг эри ва гўдаги бўлса, у буларнинг иккисидан бошқа-бошққа завқ олади. Боланинг завқи онанинг кўкси ва сутидан бўлса, эрники унинг ўз хотини эканлигидан. Инсонлар йўлнинг болаларидир. Ҳар бир киши Қуръондан зоҳирий тот олади ва сути билан озикланади. Фақат етук зотлар учун Қуръоннинг маъносида ўзгача бир завқ бор ва улар (Қуръонни) бошқача англайдилар.

Иброҳимнинг мақоми ва мусолласи (намоз қилишга яроқли очик жой — тарж.) Каъбага яқин бир ер эди. Зоҳир аҳли: «У ерда икки ракат намоз қилиш керак» — дейди. Бу — яхши! Бироқ муҳаққиқлар наздида Иброҳимнинг ери шундай бир жойки, у ерда Сен Ҳақ учун ўзингни оловга отасан ва ғайрату жаҳд ила (юксак) мақомга эришасан. Иброҳим ўзини Оллоҳ йўлида фидо қилди. Унинг назарида нафс таҳликаси қолмаган ва ўзидан ҳечда кўркмайди.

Иброҳимнинг мақомида икки ракат намоз ўқимоқ яхшидир. Фақат бу шундай намозки, унинг қиёми бу дунёда бўлса, рукуси у дунёдадир.

Каъбадан мақсад анбиё ва авлиёнинг кўнгилларидир ва бу ер (кўнгиллар — тарж.) ваҳийсининг жойидир. Каъба — унинг нури. Ахир, кўнгилсиз Каъба нима ишга ярайди? Валийлар ва набийлар ўз муродларини тамоман тарк этиб, Тангрининг муродига шундай риоя қилилмишларки, Унинг амрларини дарҳол бажарар ва Унинг инояти бўлмаган кимсалардан, агар булар ҳатто ота-оналари бўлса ҳам, нафрат этадилар.

Сен нима айтсанг, бари мисол, масал эмас. Мисол — бошқа, масал бошқадир.

Улуғ Оллоҳ ўз нурини қандилга, валийларнинг вужудини эса шишага ўхшатган. Булар — мисол. Йўкса, қавну маконга (вужуд оламига — тарж.) сиғмаган Оллоҳнинг нури қандилга ва шишага қандай сиғсин, Жалоли улуғ бўлган Оллоҳ нурлари туғилган ерлар кўнгилга ҳам сиғмайди, бироқ истаган пайтингда уни қалбингдан топасан. Яъни унинг аксини ойнада кўрганинг каби кўрасан. Шу билан бирга, сенинг расминг ойнада эмас, балки кўзгуга қараганинг учун у ерда ўзингни кўрасан. Масалан, ақлга номувофик нарсаларни мисол билан тушунтирса, ақлга мувофик келади. Ақлий бўлган нарса махсус бўлади. «Бир одам бор, кўзини юмиши билан ғалати — ғалати воқеаларни кўради. Кўзини очганда эса ҳеч нарса кўрмайди» десанг, ҳеч ким ҳам ишонмайди. Аммо «Бир одам бор, тушида турли-туман нарсаларни кўради. Уғониши билан эса улардан биронтасини ҳам кўрмайди» — дея мисол билан гапирсангчи, ҳаммаси англашилади. Худди шундай, бир киши бир уйни тасаввур этса, буни ҳеч ким ақлга сиғдиролмайди, бироқ меъмор ана шу уйнинг режасини қоғозга тушир-са, қолганлар ҳам уни англай бошлайдилар. Маъкул бўлган режа қоғоздан амалга кўчса, яъни уй булиб қурилса, хаёл махсус бир шаклга кўчади. Кўринадики, дастлаб ақлга ноўрин келган нарсалар мисол воситасида маъкул ва махсус бўлади. Бу шунга ўхшайди: «Нариги дунёда ҳар кишининг савоб ва гуноҳ дафтарлари

тарқатилади ва бировнинг ўнг, бировнинг сўл қўлига берилади» ёки «Нариги дунёда фаришта, арш, олов ва жаннат бор. Яна мезон (тарози) ва ҳисоб-китоб бўлади» — дейишади. Бироқ бунинг (ҳар нақадар ўхшаши бўлмаса ҳам) бир мисол берилмагунча, аҳвол аёнлашмайди. Мисол: Подшоҳ, қози, тикувчи, этикдўз ва ҳоказо ҳамма одамлар кечаси ухлайдилар. Киши ухлаши билан ҳуши (фикри) бошидан учади ва ҳеч кимда бирон тушунча қолмайди. Аммо Исрофилнинг нафаси янглиғ бўлган тонг ойдинлиги одамлар жисмларидаги барча зарраларни тирилтиргани онда тушунчалар ҳам қайтади. Ва ҳар бир кишининг ақлу ҳуши ўзгага эмас, балки айнан ўзига қайтади. Яъни ҳеч ким кечаси тикувчи бўлиб ётиб, эрталаб этикдўз бўлиб турмайди. Инсоннинг иши ва кучи нима эса, у яна ўша билан машғул бўлади ҳамда нариги дунёда ҳам шундай бўлажagini (сен) уқмоғинг керак. Бу — чўпчак эмас. Бу — ҳатто шу дунёда ҳам ҳақиқат бўлган (руёбга чикқан). Демак, ким бу мисолнинг изидан тушса ва унга хизмат қилса, муҳаққақ равишда нариги дунёнинг бутун аҳволини кўради, бўйини олади, мушоҳада этади ва кашф қилади. Шунда буларнинг барчаси Оллоҳ қудрати доирасида эканини билади.

Мана, ниҳоят, номаъқулнинг мисол орқали маъқул бўлгани ва мисолнинг масалга ўхшамаслиги англашилди. Масалан, ориф фараҳлик (шодлик, хуррамлик — тарж.) ва завқни баҳор, қайғу ва аламни эса куз, дейди. Чунки бу мисолдир (ташбехдир) ва бусиз маъно тушунилмайди, тасаввур ва идрок этилмайди. Улуғ Оллоҳ буюрадики: «Кўр кимса (кофир) билан кўргувчи зот (мўмин), зулмат (куфр) билан — нур (иймон), соя (жаннат) билан — жазирама (дўзах) баробар эмасдир»[76]. Бу ерда Тангри иймонни нурга, куфрни зулматга ёки иймонни ёқимли соя — салқинга, куфрни эса одамни беҳузур этадиган жазирамага ўхшатади. Иймоннинг латофати ва нури у оламнинг нурига, куфрнинг эса бу оламнинг зулматига қандай ўхшашлиги бор?

Агар киши биз гаплашаётган вақтда ухласа, бу унинг бўш (бекор) қолганидан эмас, балки ишончдандир. Масалан, карвонга хатар хавф солиб турган пайтда, ҳеч нарсага қарамай, туялар чоптирилади. Қачонки, хатар ўтиб кетгандагина одамларнинг уйқуси кела бошлайди. Бизнинг сўзимиз ҳам атрофга ишонч ва маъмурлик уфурапти. Рухлар танишлар сўзини эшитишлари билан бўйи келади. «Эй Муҳаммад, сен: «Ўқи» — де» (Ҳадис). Яъни сенинг зотинг шу қадар латифдирки, назарлар унга етолмайди. Бироқ сен гапирган онда руҳлар таскин ва ҳузур топади. Шунинг учун сен гапир Эй Муҳаммад!

ШЕЪР: (Жисминг шу қадар заифки, бор-йўғи бир инсон эканинг англашилмоқда. Сен билан юзма-юз туриб сўзлашмасам софликдан мени кўра олмайсан).

Далада шундай бир ҳашорат борки, миттилигидан кўзга кўринмайди. Фақат овоз чиқарганда уни пайқаш мумкин. Сенинг зотинг ҳам жуда латиф бўлганидан кўз илғамайди. Шунга кўра сенинг танишлар учун сўз айтмоғинг лозимдир. Бир ерга бормоқчи бўлсанг, аавало, сенинг кўнглинг ўша ерга жунайди. У ернинг шарт-шароитларини, аҳволини ўрганиб келиб, кейин гавданн судрайди. Барча хилқатлар (инсонлар) набийлар ва валийларга нисбатан гавдалар кабидир. Пайғамбарлар ва авлиёлар эса — олам қалби.

Дастлаб, улар ўша дунёда яшадилар ва башарийликдан, (гўшт) ва теридан халос бўлгандан кейин ҳам у дунё, ҳам бу дунёнинг паст-баландлигини ўргандилар, манзиллар ошдилар. Ниҳоят, асл йўлни қандай билиш мумкинлигини топдилар ва келиб одамларга: «Аслий оламга келинглар. Чунки бу ер харобазордир, фонийлик (йўқлик) саройидир. Биз жуда ажойиб бир ер топдик ва сизга бундан хабар бермакка келдик» — дея даъват этдилар. Шунинг учун ҳам руҳ ҳамиша ер билан биргадир ҳамда унинг манзиллар ошишга эҳтиёжи бўлмагани каби турли хил йўлтўсарлардан ва ҳоказо хавф-хатардан ҳам қўрқишига сабаб йўқ. Буларга мубтало бўлган нарса заволли гавдадир.

ШЕЪР: (Қалбимга: «Эй қалбим, билимсизлигингдан кимнинг хизматидан маҳрум бўлганингни биласанми? — дедим. Қалбим ҳам менга: «Мени нотўғри тушунибсан. Мен доимо хизматдаман, боши гаранг бўлиб қолган — сен» деди).

Қаерда ва қай аҳволда бўлсанг -бўл, фақат дўст ва ошиқ бўлмакка тириш. Муҳаббат сенинг мулкинг эса, хоҳ мазорда бўлгин, хоҳ қиёмату хоҳ жаннатда, сўнггига қадар дўст бўлурсан. Мадомики, сен буғдой экдинг, муҳаққақки, буғдой битади ва омборда ҳам, тандирда ҳам (буғдой) бўлади.

Мажнун Лайлига мактуб битмоқчи бўлди. Қаламини қўлига олиб ёзди: Хаёлинг кўзимда, исминг тилимда, ёдинг дилимда... Шундай экан, мен кимга ва қаерга ёзай? Ахир, сенинг ўзинг шу ердасан-ку! У шартта қаламни синдириб, мактубни парча-парча қилди.

Қанча-қанча одамларнинг қалблари мана шундай ҳислар билан тўла бўлиши мумкин. Фақат буларни сўз ҳолига келтиролмайдилар. Улар ҳаракат қилишса-ю бўлмаса, бунга хайрон бўлишнинг ҳожати йўқ ва бундай кишиларнинг аҳволлари ишққа қасида эмас. Балки асос бўлган нарса қалбнинг тилагидир. Ва бу ишқ ҳамда севгидир. Масалан, гўдак сутнинг ошиғи, у сутдан озуқа олади. Бироқ у сутга таъриф беролмайди, (тушунчасини) сўз ҳолига келтиролмайди. Балоғатга етган кап-катта одам эса сут ҳақида юз турли тушунтиришлар, таърифлар бергани билан буларнинг ҳеч биридан у сутнинг таъмини ололмайди.

ФАСЛ. Анави ёшнинг исми нима? (деб сўради). (Бирини) : «Сайфиддин» деди. Жавобан буюрдики: Сайф (қилич) қиндадир, уни кўриб бўлмайди. Сайфиддин дин уун курашган, бутун куч-қувватини тамоман Оллоҳ учун йўналтирган, тўғрини хатодан фарқлаган, ҳақни ботилдан айирган кишидир. Фақат курашни, аввало, ўзи билан жанг қилишдан, яъни ўз ахлоқини тузатишдан бошлайди. «Аввало нафсингдан бошла» (Ҳадис) дейилганидек, ўз-ўзига насиҳат қилади: «Мен қанақа одамман ўзи! Қўл-оёғим, кўз-қулоғим, ақлу фаросатим бўлса. Мурод-мақсадларига етиб, давлатлар топган анбиё-ю авлиёлар ҳам одам бўлиб, уларнинг ҳам икки оёғи ва икки қўли бор эди. Улардан қандай маъно мавжуд эдики, юрган йўлларида эшиклар очиларди. Менда бу неъмат йўқ. Мен нималар қилиб қўйдим? Ахир ҳеч ким мени ёқтирмапти ҳам?!» У мана шу тарзда ҳаракат этса, Сайфуллоҳ ва лисонул Ҳақ бўлгуси. Чунончи, ўн кишидан тўққизтаси уйга кириб, биттаси ташқарида қолса ва уни киритмасалар, бу одам мутлақо ўз-ўзига «Қизиқ, мен нима ёмонлик қилдимки, улар мени уйга киргизмаяптилар?» дея йиғлайди.

Худди шундай, инсон ҳам гуноҳини ўз бўйнига олиб, ўзини одобсиз ва нуқсонли кўрмоғи лозимдир ҳамда: «Буни Ҳақ қилди. У шуни истаса, мен нима қилай. Агар истасайди, менга ҳам йўл берарди, демаслиги керак. Бу Оллоҳга куфр этмоқ ва қилич тортмоқдир. Бу ҳолда у Сайфуллоҳ эмас, Сайфулла-л Ҳақ (Оллоҳга қарши кўтарилган қилич) бўлади. Улуғ Тангри қариндош уруғ ва яқинлардан покизадир: «У туғмаган ва туғилмагандир»[77]. Ҳеч ким унга йўл топмади. Фақат қулликда йўл топдилар. «Оллоҳ (сизларнинг хайр-эҳсонларингиздан) бой-беҳожат, сизлар эса (У зотнинг ажр-савобига) фақир-муҳтождирсизлар»[78]. Ҳаққа йўл топган зот тўғрисида: «У мендан яқинроқ, қадрлироқ эди» дейишинг — янглиш. Чунки Унга яқинлик фақат ва фақат етарли даражада Унга қуллик қилиш билан бўлади. У денгизни қирғоғини инжуларга тўлдиради. Тиконга гул хилатини (кийимини, тўнини-тарж.) кийдиради. Бир ҳовуч тупроққа ҳаёт, ризқ бағишлайди. Ҳеч қандай ғаразсиз, ҳеч қандай алоқасиз ҳолда бутун оламнинг жузълари Ундан насиба оладилар. Одамларга «Фалон шаҳарда бир саҳий зот эҳсон қилаяпти» десанг, чопиб кетишади. Бироқ Оллоҳнинг беназир лутфидан хабарлари бўлгани ҳолда, нечун Ундан тилашмайди? Сен ҳам ҳеч нарса умид қилмайсан-да, танбал бўлиб ўтирган кўйинг: «Оллоҳ истаса, менга ўзи беради» — дейсан. Итнинг ақли ва идроки йўқ. Шундай бўлса ҳам очиқиши билан одамнинг олдига келиб, нон бер дегандек ҳаракат қилади. Сен итдан ҳам тубанмисан? Ахир у ерда ётволиб: «Агар истаса, менга ўзи беради», дейишга рози бўлмай, одамга ёлборяпти. Думини ўйнатиб сўраяпти. Сен ҳам шундоқ қил. Оллоҳдан иста ва тиланки, бундай ато соҳибининг ҳузурида тиланчилик қилиш айни муддаодир. Мадомики, сенинг омадинг бўлмаса, у ҳолда, саҳий ва давлатманддан омад иста. Оллоҳ сенга жуда яқиндир ва сен ўйлаган, тасаввур этган ҳар бир нарса билан биргадир. Чунки тасаввур тушунчанинг яратувчиси Удир. Бироқ сенга жуда яқин бўлгани учун Уни кўролмайсан. Нақадар ғариб бўлса ҳам сен қилган барча ишда ақлинг сен билан баробар. Сени ишга бошловчи ҳам у (ақл-тарж.), фақат сен буни ҳам кўрмайсан. Гарчи асарлари орқали кўрсанг-да, асосини, яъни зотини — ўзини кўролмайсан, Масалан, ҳаммомга кирган одам унинг қайси бурчагига борса ҳам иссиқ у билан бирга бўлади. Лекин иссиқликни вужудга келтираётган оловни кўролмайди. Қачонки, у ташқарига чиқади, оловни кўради ва шунинг таъсирида исинганини билади. Инсоннинг вужуди ҳам мисоли бир ғалати ҳаммом. Унда рухнинг, ақл ва нафснинг иссиқлиги бор. Фақат сен қачонки, бу ҳаммомдан чиқиб у оламга кетасан шундагина ақлинг зотини рўйирост кўрасан, рух ва нафснинг зотини мушоҳада этасан. Ақллилик ақл ҳароратидан бўлса, зако, шайтонлик ва хаёл нафсандир. Ҳаёт рухнинг асари эди. Шу тарзда сен уларнинг ҳар бири моҳиятини ўз кўзинг билан очик-равшан кўрасан. Ҳозирчи? Мадомики, ҳозир ҳаммомни қиздираётган оловни унинг (ҳаммомнинг-тарж.) ичида туриб кўриш мумкин бўлмас экан, у ҳолда, буни асари орқали кўрамиз. Масалан, ҳеч қачон оқар сув кўрмаган одамни кўзи боғли ҳолда сувга отсалар, у вужудига теккан юмшоқ, хўл нарсани нима эканини билмайди. Фақат кўзини ечганларидагина сувни рўйи-рост кўради. Олдин (сувнинг) таъсиридан оз нарса англаган бўлса, энди сувнинг ўзини кўради. Шунинг учун ҳам сенинг нима тилагинг

бўлса, Оллоҳдан сўраки, Куръонда: «Менга дуо-илтижо қилинглари, Мен сизларга (қилган дуоларингизни) мустажоб қилурман»[79] буюрилгани каби дуоларингиз беҳуда кетмагай.

Самарқандда эдик. Шаҳарда тенги йўқ гўзал бир қиз ҳам истиқомат қиларди. Хоразмшоҳ Самарқандни олиш учун бостириб келиб қамал қилганда, қизнинг: «Оллоҳим, мени золим душманларнинг қўлига ташлама. Мен биламанки, сен буни менга ҳеч қачон раво кўрмайсан», — деганини эшитиб қолдим. Шаҳарни ўққа тутдилар. Халқни ва гўзал қизнинг жорияларигача асир олдилар. Бироқ шунча гўзал бўлишига қарамай, қизга биров тегмади, ҳатто қайрилиб ҳам қарамади. Кимда-ким ўзини Оллоҳга таслим этса, бутун офату фалокатлардан омон қолгусидир. (Чунки) Унинг ҳузурида ҳеч кимнинг тилаги беҳуда кетмас.

Бир дарвеш ўғлига шундай ўргатганди: Бола отасидан нима сўраса, ота: «Оллоҳдан тила!» — дер ва бола йиғлаб Оллоҳга ёлборарди. Шунда унинг истагини (ота-онаси-тарж.) бажо келтиришарди. Йиллар шу аҳволда ўтди. Бир кун бола уйда ёлғиз қолди ва хариса (шўрваннинг бир хили-тарж.) ичгиси келди. Одатича: «Хариса истайман!» — деди. Бирдан ғойибдан коса тўла хариса пайдо бўлди ва бола тўйгунча ичди. Ота-онаси уйга келиб ўғлидан: «Нима истайсан?» дея сўрадилар. Бола: «Хариса истадим ва едим» — деб жавоб бергач, ота: «Худога шукур, бу мақомга эришдинг. Оллоҳга ишон, таваққулинг қувватланди» — деди.

Марямнинг онаси уни (Марямни — тарж.) туғиши билан Оллоҳнинг уйига (мабадга) вақф этажagini ва унга ҳеч қандай иш буюрмаслигини ваъда қилган. (Туғилиши билан — тарж.) Марямни мабаднинг бир бурчагида қолдирди. Закариё унга қарамоқчи (парвариш қилмоқчи — тарж.) бўлди. Ўртада келишмовчилик чиқди. Ўша замоннинг одатича, бундай пайтларда сувга чўп отилар ва кимники сув юзида қолса, шу киши ғолиб ҳисобланарди. Тасодифан Закариёнинг омади чопди. Ва у ҳар куни Марямга егулик келтирадиган бўлди. Бироқ у ҳар сафар қўлида овқат билан келганда, Марямнинг олдида ўша таомдан турганини кўрарди. Ниҳоят сўради: «Сенга қаровчи менман, буларни қаердан олдинг?» Марям: «Очиққанимда Улуғ Тангридан сўрайман ва У менга юборади. Унинг қарами ва раҳмати сўнгсиздир. Унга ишонганнинг ишончи зое кетмас», деб жавоб берди. Закариё илтижо қилди: «Эй Оллоҳим, модомики, ҳамманинг эҳтиёжини қондираётган экансан, менинг ҳам бир тилагим бор. Менга фарзанд бер ва у менинг ташвиқимсиз Сенинг дўстинг бўлиб, Сенинг ибодатинг билан машғул бўлсин». Улуғ Тангри Яхёни дунёга келтирди. У туғилганда, отаси (Закариё-тарж.) мункайган чол, ёшлигида ҳомиладор бўлмаган онаси кексайиб икки букилиб қолган кампир эди. Бу эса бунинг каби кўплаб воқеалар Оллоҳнинг қудрати олдида баҳона эканини билдиради. Ва ҳамма нарса Ундан, ҳамма нарса узра мутлақ ҳоким ҳам У эканлигини инсон билиши керак. Мўмин ким? Мўмин: «Деворнинг ортида кимдир бор ва у бизнинг барча ҳолимизни кўриб кузатиб билиб туради, фақат биз уни кўролмаимиз. Унга барча нарса аёндыр», — деган одамдир. Масалан, сен биласанки, мен деворнинг орқасидаман ва сен рубоб чалайсан. Сен ҳеч қачон қарамай, кетини узмай чалишда давом этаясан. Чунки сен рубобчисан!

Намоз — кун бўйи қиём, руку ва сажда қилиш, дегани эмас. Ундан мақсад (намоз қиларкан) кишида ҳосил бўлган ҳолдир. Худди мана шу ҳол ҳамиша сен билан баробар бўлиши керак. Уйқуда, бедорликда, ёзаркан, ўқиркан, барча-барча ҳолларда Оллоҳнинг зикридан ҳоли қолмагайсан. Ахир шундай намоз қилганлар тўғрисида «Улар намозларида доим барқарор бўлгувчи зотлардир»[80] ояти нозил бўлган-да! Шу ҳолда инсондаги гапириш, сукут, емоқ, ухламоқ, аччиқланмоқ, авф этмоқ ва ҳоказо барча васфлар тегирмоннинг айланишига ўхшайди. Айланиш мутлақо сув воситасида бўлади. Чунки тегирмон ўзини сувсиз синаб кўрган ва бу ҳолда айланолмаслигини билади. Шунга қарамай у айланишни ўзидан деб билса, бу ўта билимсизлик ва ғафлатдир. Тегирмоннинг айланиш майдони тор ва бу мазкур оламнинг аҳволини эслатади. Сен Оллоҳга ёлбор ва деки: «Оллоҳим, менга ушбу айланишдан бошқа — руҳоний бир сайр насиб эт! Чунки барча тилаклар Сендан ҳосил бўлади ва Сенинг караминг, раҳматинг бутун борлиқни қамровчидир. Шундай экан, ўз эҳтиёжингни ора-сира билдириб тур ва Уни хотирлашдан, ёд этишдан чарчамаки, Унинг ёди руҳ кушига қувват, кўл ва қанотдир. Агар мақсадларинг рўёбга чиқса, нур устига нур. Ҳақнинг ёди билан секин-аста ичинг ёришади ва сенда дунёдан бир узилиш ҳосил бўлади. Масалан, кўкка парвоз қилган қуш осмонга етолмаса ҳам, ердан узоклашади, ўзга қушлардан анча юксакларга учади. Ёҳуд оғзи тор идишдаги мушкни олмоқ учун кўлини сукқан киши мақсадига етолмаса-да, бармоғи хушбўй таратиб чиқади. Бурни ҳам ундан баҳра олади. Оллоҳни хотирламоқ ҳам шунга ўхшайди. Ҳар нақадар Унинг зотига етишолмасанг-да, ёд этиш билан Жалоли юксак бўлган Тангрининг сенда майдонга келтирган асарини сезасан. Унинг зикридан буюк фойдалар ҳосил бўлур.

ФАСЛ. Шайх Иброҳим азиз бир дарвешдир. Уни кўришим билан дўстларни эслайман. Мавлоно Шамсиддиннинг унга жуда кўп инояти бор эди ва доимо: «Бизнинг Шайх Иброҳим» дея, ўзига изофа (яқин олиш, ўзига кўшиш- тарж.) этарди.

Иноят — бошқа, ичтиҳот (англаш, қамраш — тарж.) бошқадир. Набийлар пайғамбарлик даражасига ичтиҳот орқали эришмадилар, балки иноят-ла мушарраф бўлдилар. Бироқ одат бундай: Иноят ҳосил бўлган зотнинг табиат ва яшаш тарзи ичтиҳот ва салоҳга (гўзаллик, яхшиланишга-тарж.) уйғун бўлмоғи керак. Бу — авом учун. Чунки авом шу ҳолда уларга ва сўзларига инонади. Авомнинг кўзлари ични кўрмай, фақат ташни кўради. Шунинг учун ҳам зоҳирийлик воситаси ва баракоти билан ботинга йўл топадилар. Фиръавн ҳам эҳсон ва хайрлар қилиш учун кўп ҳаракат этди. Аммо Оллоҳ инояти бўлмагани учун унинг тоат, ичтиҳот ва эҳсони бекор кетди. Фиръавнда ҳеч қандай нур йўқ эди ва бу унинг барча ишларини беркитди. Масалан, бир амир қалбадагиларга хайр ва эҳсон берди. Бироқ одамларнинг мақсади шоҳга қарши исён бўлса, бу хайр ва эҳсондан наф йўқ. Фиръавн ҳам Тангри иноятидан бутунлай маҳрум эмасди. Чунки подшоҳ учун қаҳр ва меҳр, зиндон ва зарбоф тўн баробар ҳам кераклидир. Буни кўнгил аҳли бўлганлар тасдиқлайдилар, зоҳир аҳли эса Фиръавнни Оллоҳ иноятидан тамомила маҳрум қилинган, дея билади. Ҳолбуки, кўринишни жойига кўймоқ учун шундай дейиш лозим. Чунончи, подшоҳ ҳаммининг кўзи

ўнгида бир айбдорни дорга осади. Аслида, буни ҳеч кимга кўрсатмай, дабдабасиз ҳолда ҳам бажо келтирса бўларди. Аммо халқнинг кўриб ибрат олиши учун шундай қилади. Дор оғочларига боқ, ўтиндан иборат эмасми? Аслида, дунёнинг мақоми, давлати ва ҳашамати ҳам жуда юксак бир дор оғочидир. Улуғ Оллоҳ бирон кишини тутмоқчи (жазоламоқчи-тарж.) бўлса, дунёда унга юксак мавқе, мақом, шоҳлик ато этади. Худди Фиръавн, Намруд ва ҳоказолар каби. Дунё — дор оғочи. Улуғ Оллоҳ хабардор қилиш учун барча мавжудотларни майдонга чиқаради. Чунки У (оллоҳ-тарж.) «Мен яширин хазина эдим, билинмоқ истадим» (Қудсий ҳадис) — дея буюради. Яъни мен бутун дунёни яратдим ва бундан мурод баъзан меҳр (лутф), баъзан эса қаҳр билан кўриниш. Оллоҳ мулкани атрофлича англамоқ учун бир шарҳловчи нима деган гап, ҳатто оламнинг барча зарралари Уни таъриф этсалар ҳам яна хатога йўл қўядилар, ожизликларини сезадилар. Демак, барча хилқатлар кеча-ю кундуз Ҳақни кўрсатмоқдалар. Фақат уларнинг баъзилари буни ҳам биладилар, ҳам кўрсатадилар, баъзилари эса бундан беҳабар ва ғофилдирлар. Фақат нима бўлганда ҳам изҳор-и Ҳақ собитдир. Чунончи амирнинг буйруғи билан калтакланаётган фуқаро бақириб-чақиради. Шу ўринда урган ҳам, урилган ҳам амирнинг буйруғини адо этаётганлари кўринади. Буни ҳамма билади. Тангрининг борлигини исбот қилган зот ҳамиша Ҳақни изҳор этади. Шу билан бирга Унинг вужудини инкор қилган ҳам аслида Уни исбот этган бўлади. Чунки инкор қилинмаган нарсани исбот этиш — тасаввурга сиғмайди ва бунинг ҳеч қандай завқи бўлмайди. Масалан, бир мунозарачи мажлисда ўртага маълум бир масалани ташласа ва унга ҳеч ким қаршилиқ билдирмаса, у нимани исбот қилади. Зеро, исбот инкорга қарши қилинсагина хуш бўлур. Олам-Оллоҳ вужудини кўрсатмоқ учун чақирилган мажлис. Оллоҳнинг борлигини қабул ва исбот қилган ёки қилмаган бўлса, гўзаллик ҳам бўлмайди. Айни замонда, уларнинг ҳар иккиси-да (исботчи ва инкорчи — тарж.) исботловчидир.

Ёрон Амир-и Иғдишоннинг ҳузурига келганда, у сўради: «Ҳаммангизнинг бу ерда нима ишингиз бор?» Ёрон (дўстлар — тарж.) жавоб берди: «Кўпчилик бўлиб юришимиздан мурод бировга ёмонлик қилиш эмас, балки ўз-ўзимизга далда, сабр-тоқат беришдир. Чунончи, таъзияда ҳам халқ тўпланади. Бу — ўлимни узоқлаштирмак эмас. Мақсад — бошига мусибат тушган одамга тасалли бермоқ ва ичидаги даҳшатни бироз бўлса-да кетгизмоқ. «Мўминлар бир нафс-и воҳид кабидирлар» (Ҳадис). Дарвешлар бир вужуд ҳукмидадирлар. Агар аъзоларидан биронтаси оғриси, қолганлари ҳам оғрийди, музтариб бўлади. Яъни кўз кўришни, кулоқ эшитишни, тил гапиришни ташлаб, оғриган жойда бирлашадилар. Дўстликнинг шарти унинг учун ўзни фидо қилмоқ ва мужодалага отилмоқдир. Чунки ҳамманинг юзи бир нарсага қаратилган ва бир денгизда ғарқ бўлгандир. Иймоннинг асари ҳамда Исломнинг шарти ҳам — шу. Вужуд ташиган юк жон ташиган юкка қандай ўхшасин? «Зарари йўқ. Зеро, бизлар Парвардигоримизга қайтгувчидирмиз». Модомики, мўмин ўзини Ҳаққа фидо этади, у ҳолда, балогоа гирифтор бўлган чоғида қўл-оёғини нечун қўйиб юбормайди? Модомики, у Ҳаққа томон кетаётган экан, қўлу оёққа нима ҳожат бор? Ваҳоланки, қўл-оёқ сенга Ундан (Ўзидан) бу ёнга келишинг учун берилди.

Энди уларни берганнинг томонига қўл-оёқсиз, худди Фиръавннинг сеҳргарларидек кетсанг нима бўлади? Кумуш танли ёрнинг қўлидан захар ичиш мумкин. Унинг аччиқ сўзини ҳам шакар янглиғ еса бўлади. Чунки ёр тотли, ҳатто жуда тотлидир. Туз бўлган жойда ҳатто жигар ҳам ейишли. Янада яхшисини (эса) Оллоҳ билади.

ФАСЛ. — Улуғ Тангри яхшилик ва ёмонликни ирода (истак (тарж.) этувчидир. Бироқ У хайрдан бошқа нарсага рози бўлмайди. Чунки «Мен яширин хазина эдим, билинмоқ истадим», (Қудсий ҳадис) — дея буюрилгандир. Ҳеч шубҳа йўқки, Тангри амр этади ва ман қилади. Ходимнинг таъби берилган амрни истамаса, демак, бу ерда бир янглишлик бор. Масалан: «Эй оч, ширинлик ва шакар е!» дея амр қилинмайди. Бу амр эмас, балки икромдир. Ман этиш ҳам инсон ёқтирмайдиган нарсага нисбатан бўлмайди. Чунончи, тош ёки тикон ейишни ман қилиб бўлмайди. (Чунки тош ва тиконни ҳеч ким емайди-да). Бир хайрнинг майдонга келиши ёхуд ёмонликдан сақланмоқ учун худди мана шу ёмонликка майл қилган бир нафс бўлиши лозим. Бундай нафсни иташлик ёмонликни хоҳлашлик, демакдир. Бироқ У ёмонликка рози бўлмайди, бўлсайди яхшиликни амр этмасди. Масалан, дарс бермоқчи бўлган мударрис толибларнинг билимсиз бўлишини ҳам хоҳлайди. Чунки билимсизлик бўлмаса, ўқитиш — ўргатиш ҳам бўлмайди. Бир нарса истамоқ, айти пайтда, унинг зарурларини ҳам истамоқдир. Ўқувчиларнинг билимсизлигини хоҳламаган ўқитувчи уларга ҳеч нарса ўргатмайди. Худди шундай, табиб ҳам ўз ҳунарини ишга солиш учун ҳамманинг касал бўлишини истади. Чунки унинг ҳақимлиги халқнинг хасталиги билан вужуд топа олади (яъни унинг ҳақимлиги халқнинг хасталиги билан тирикдир — тарж.). Лекин халқнинг бемор бўлишига ҳам рози бўлмайди. Агар бунга рози бўлсайди, касалларни даволамасди. Пул топиш учун новвой ҳам халқнинг оч бўлишини истади. Шу билан бирга, халқнинг очлигига унинг кўнгли рози эмас. Йўқса, нон сотмасди.

Амирлар ўз подшоҳларининг душманлари ва муҳолифлари бўлишини истади. Чунки бусиз уларнинг мардлиги ва султонга бўлган садоқатлари юзага чиқмасди. Султон ҳам муҳтож бўлмаса, амирларни бошига тўпламасди. Айти пайтда, булар муҳолифатга рози эмаслар, йўқса, уларга қарши курашишмасди. Инсон ҳам худди шундоқдир. Унинг нафсида ёмонлик омилларининг бўлишини Тангри истади. Чунки инсон шукр ва тоат қилганни севади. Бу — инсон нафсида шундай омилларнинг мавжудлигига далолат. Бир нарсани истамак унинг зарурларини (у билан бирга бўлган нарсаларни ҳам) хоҳламакдир. Бироқ у (инсон — тарж.) бунга рози бўлмайди. Чунки у мужоҳада билан бу нарсаларни ўз нафсидан кува олади.

Англашиладики, инсон бир томондан яхшиликни, иккинчи томондан эса ёмонликни истамоқда. Кимдир эътироз билдириши мумкин: «Инсон ҳеч қачон ёмонликни истамайди». Бу — имконсиз. Ахир, бир нарсани истамак унинг зарурларини истамаслик билан мумкин эмас. Табиатан ёмонликка майл билдирмоқ-ла хайрдан нафрат этган саркаш бир нафс ҳам амр ва ман қилишнинг зарурларидир. Дунёдаги барча ёмонликлар худди шу нафснинг зарурлари ҳисобланади. Ёмонлик ва нафсни ирода этмаган (хоҳламаган —

тарж.) нафсининг зарури бўлган амр ва ман қилишни ҳам истамайди. Агар инсон яхшилик ва ёмонликка рози бўлсайди, уларни амр этмасди, ман қилмасди. Хулоса шуки, ёмонлик ўзга биров учун исталади. Агар инсон ҳар яхшиликни истовчилар, дейилса, ёмонликни даф қилиш ҳам бир яхшилик ҳисобланади. Модомики, ёмонлик бартараф қилинмоқчи экан, бу фақат унинг (ёмонликнинг — тарж.) мавжудлиги билан бўлади. Ёхуд иймон талабгорларидан бири дейдики: «Иймон фақат куфрдан кейингина мумкиндир». Шунга кўра, куфр иймоннинг заруридир. Тўғридан-тўғрига ёмонликни иташ хунук, аммо хайр учун исталса-чи, хунук бўлолмайди. «Сизлар учун қасосда ҳаёт бор»[81] дея буюрилади. Ҳеч шубҳасиз, қасос ёмонликдир. (Бироқ) халқни қотилдан қутқариш — куллий бир хайр. Жузъий бир ёмонликни куллий бир хайр учун иташлик чиркин эмас. Оллоҳнинг жузъий иродасини тарк этиб, куллий ёмонликка рози бўлмоқ эса — чиркин. Она боласининг койилишини истамайди, бироқ буни ота хоҳлайди. Чунки она жузъий, ота эса куллий ёмонликни кўради. Оллоҳ кўп ёрлақувчи ва азоби шиддатлидир. У гуноҳларни вужуди билан ёрлақайди. Бир нарсани ирода этмак (истамак — тарж.) унинг зарурларини ҳам ирода этмакдир. Масалан, бизга эҳсон, тинчлик ва ислоҳ ила амр қилади. Агар душманлик бўлмаса, бундай амрнинг нафи йўқ. Садр-и Ислом дейдики: «Оллоҳ йўлида (кураш учун молларингизни) сарфланглар»[82] дея буюради. Бу билан У бизга мол топишни ҳам амр этади. Чунки мол уни топиш билан бўлади. Ахир киши бировга: «Тур, намоз қил!» деса, бу билан у : «Сув топ, таҳорат ол!» деган, яъни намознинг зарурларини ҳам бажо келтиришни амр қилган бўлади.

ФАСЛ. Шукр — бир боғ бўлса, неъматлар шикордир. Оллоҳ севган кулини балога дучор қилади: сабр этса, Ўзи учун сайлайди, шукр этса, кучлироқ суяди, бошқалардан айиради. Инсонларнинг баъзилари Оллоҳ қаҳри учун, баъзилари эса меҳри (лутфи) учун шукр қиладилар. Буларнинг ҳар иккаласи ҳам хайрлидир. Чунки шукр қаҳрни лутфга айлантирган бир зидди заҳардир. Камолатга эришган ақлли инсон ошкор ёки гизли равишда жафоларига шукр қилган зотдир. Агар унинг мақсади оловга бормоқ эса, шукрла муродига сал аввалроқ етгуси. Чунки зоҳирий шикоят ботиндагини озайтиради. Пайғамбар: «Мен кўп кулгувчи ва кўп ўлдиргувчи одамман» (Ҳадис) дея буюрган. Яъни менинг жафоқаш юзига қараб кулишим — унинг учун ўлим. Кулишдан мақсад шикоят ўрнига шукрдир. Ҳикоя: Асҳобдан бирининг уйида бир яҳудий яшарди. Кир ва қўл-оёғини ювганда , мағзавасини уй соҳибининг турар жойига оқизарди. Асҳобдан бўлган зот эса шикоят ўрнига шукр этар, оиласини ҳам шунга буюрарди. Орадан саккиз йил ўтди. Уй эгаси вафот қилди. Ҳол сўраш учун кирган яҳудий ўз мағзавасининг нималар қилганини кўрди ва шунча вақт ичида бу ерда не-не кўнгилсизликлар бўлганини англади. Ва: «Оллоҳ тақдирласин! Нега буни шу пайтгача айтмадингиз? Яна ташаккур ҳам билдириб турардингиз» деди. Марҳумнинг оиласи жавоб берди: «Раҳматли отамиз бизга шукр қилишни амр этар ва шукрни ташламанг, дея бизни кўрқитарди». Буларни ашитиб яҳудий тулқинланди ва мусулмон бўлди.

Байт: (Инсонга мутриб қандай севинч ва завқ берса, яхши одамларни эсламоқ ҳам кишини ҳайратга етаклайди).

Шунинг учун ҳам Оллоҳ Қуръонда Пайғамбарлар ва солиҳ қулларини зикр этади. Улар амалга оширган ишларга қодир бўлгани ҳолда, гуноҳни мағфират этганларга шукрона келтиради.

Шукр неъмат сийнасини соғмоқдир. Кўкрак сут билан қанча тўла бўлсада, соғмагунингча сут келмас. «Шукр этмаслик ва шукрга тўсқинлик қилаётган нарса нима ўзи?» — дея сўрашди. Шайх буюрди: Ношукрликнинг боиси очкўзликдир. Очкўз кимса ҳар доим қўлига киргандан кўпроғини истайди. Уни бу кўйга солган бало — суқлик. Кутганидан кам келиши — шукр йўлидаги бир тўсикдир. Шунинг учун ҳам у ўз нуқсонидан хабардор бўлмаганидек, бермоқчи бўлган нарсасининг қусуридан ҳам ғофилдир. Муҳаққақки, очкўзлик пишмаган, хом мева ёки гўштни еган билан тенг ва ношукрлик мутлақо бир касалликнинг чиқишига сабабдир. Зарарли емиш еб кўйганини билган одам ундан кутилиши зарур. Улуғ Оллоҳ ўз ҳикмати билан уни ношукрлик хасталигига гирифтор этмиш. Шунинг учун ҳам ушбу ёмон иллатдан ҳалос бўлиш чорасини кўрмаган зотнинг бир касаллиги юз бўлур. «Уларни (куфр ва исёндан) қайтишлари учун кўп яхшилик (неъматлар) ва ёмонликлар (балолар) билан синаб кўрдик»[83]. Яъни биз уларга кутилмаган ердан зирҳ кийдирамизки, бу ғайб оламидир. Уларнинг нуқтаи назарлари (қарашлари) Оллоҳга яқин бўлган сабабларни кўришдан нафрат қиладилар.

Боязид дедик: «Ё Роббий! Мен сенга ҳеч шерик қўшмадим!» Оллоҳ буюрди: «Эй Боязид, сут кечаси ҳам ўртоқ қўшмадингми ва бу сут менга даҳл қилди, демадингми? Ҳолбуки, зарар ва фойда берган Менман!» Боязид сабабга боққани учун Оллоҳ уни мушрик ҳисоблади ва унга сутдан аввал ҳамда сутдан кейин зарар берди. Фақат сутни бир гуноҳ, берган зарарини эса муаллимнинг ўғити каби айлади. Агар ўқитувчи Мева ейишни ман қилса-ю, ўқувчи қулоқ солмаса, унинг оёғига уришади. Шунда ўқувчининг: «Мен мева едим, зарар оёғимга тегди» дейиши — нотўғри. Худди шундай, кимда-ким тилини Оллоҳга шерик қўшишдан сақласа, Оллоҳ унинг руҳини ширкдан тозалайди. Оллоҳ наздида оз кўпдир.

Ҳамд ва шукр ўртасидаги фарқ оддий: Шукр неъматларга жавобан бўлади, яъни «Мен унинг гўзаллигига ёки йигитлигига шукр қилдим» дейилмайди. Ҳамд эса умумийдир.

ФАСЛ. Бир одам жамоатга имомлик қиларкан, «Аъробийлар куфру нифоқда қаттиқроқ»[84] деган оятни ўқиди. У ерда араблар раҳнамоларидан бири бор эди ва у имомга яхшилаб бир тарсаки туширди. Имом навбатдаги ракатга «Аъробийлар орасида Оллоҳга ва охират кунига иймон келтирадиган... зотлар ҳам бор»[85] оятини ўқиди. Жавобан араб «Шапалок ақлингни киргизди» деди. Аслида, биз ғайб оламидан ҳар куни бир шапалок еймиз. Бу эса қилган ёмонликларимиздан бизни узоқлаштиради. Бироқ биз яна бир ўзга нарсага қизиқамиз ва аҳвол бояги ҳолига қайтади. Шунинг учун ҳам «Бизда тарсаки йўқдир» дея буюрилган. Бу ҳасиф ва казиф демақдир. Масалаларни тўхтатмак дўстан айрилмакдан осонроқдир. Ҳасифдан мақсад — дунёга берилиш, унинг аҳлига

айланиш. Масалан, бир одам овқат еса-ю, егани ошқозонида ҳазм бўлмаса— чиқаради (қайт қилади). Ҳазм бўлган овқат эса инсоннинг бир парчасига айланажак. Шайхи қалбидан жой топмоқ учун лаганбардорлик қилган муриднинг иши орқага кетиши ҳеч гапмас. Бу — ейилган овқатни қайт қилишга ўшайди. Агар овқат чиқарилмаганда, албатта кишининг бир парчасига дўнарди. Ҳолбуки, ҳазм бўлмагани ва ачигани учун ундан воз кечилди. Худди шундай, вақти келиб шайх бўлишни орзу этган мурид ўзининг номаъқул хатти-ҳаракатлари туфайли шайхи кўнглидан жой топиш ўрнига унинг қалбидан қувилди.

Рубойи: (Сенинг ишқинг оламга даллол чақиртирди ва қалбларни ҳаяжонга солди. Барчасини куйдирди, кулга айлантирди. Ниҳоят, эса (куйган дилларни — тарж.) келтирди-да, истиғно (эътиборсизлик, бепарволик— тарж.) елига берди).

Истиғно ҳавосида қалбнинг кул зарралари севиниб-севиниб ўйнайди, бақириб-чақиради. Агар бу бўлмаса, уларга хабарни ким келтиради ва ким (уларни) тозалайди. Агар кўнгиллар ўз ҳаётларини ўйин ва сафо ичра кўрмасалар, у ҳолда, нечун хануз ёнишга рағбат кўрсатмоқдалар?

Шундай бўлгани ҳолда, дунё шаҳватларининг оловида ёнган ва кулга айланган кўнгиллар сасларини ҳеч эшитаяпсанми, улар гўзаллигини кўраяпсанми?

Шеър: (Исроф менинг табиатимда йўқдир. Менга тақдир этилган ризқнинг бир кун албатта келишини билдим. (Аммо) ризқни кўлга киритиш учун ишламоқ менга заҳмат берапти. Ҳолбуки, ўтиришим билан заҳмат чекмасимдан аввал у оёғимга келаяпти).

Мен ризқ борасида бир яхши тажрибага эга кўринаман. Яъни эҳтиёж бўлмаса, у ёқдан бу ёққа чопиб қийналиш — одатим эмас. Олтин, кийим-кечак, озиқ-овқат ва шаҳват оловидан бўлган ризқим ўтирган ҳолимда ҳузуримга ташриф буюради. Агар уларнинг ортидан қувсам, бу иш мени чарчатади, азоблайди, қадру қийматимни туширади. Агар сабр билан ўрнимда ўтирсам, ризқимнинг ўзи мени топади. Чунки у ҳам мени қидирмоқда. Мен ризқимни ўзимга тортмасдан у томонга қандай борсам, ризқим ҳам худди шундай — мени ўзига тортмай мен томонга келади.

Хулоса шу: Дин иши билан машғул бўлки, дунё сенинг ортингдан чопсин. Ўтирмоқдан мурод ҳам дин ишларининг бошида турмоқдир. Бунда инсон ҳар қанча елиб-югурсада, дин учун бўлганидан ўтирган ҳисобланади. Агар дунё учун бўлса, ўтирган ҳолида ҳам киши югурган ҳисобланади. «Агар инсон-барча ғамларини бир ғам қилса, Оллоҳ унинг қолган қайғусини бартараф этади» (Ҳадис). Яъни кишининг ўнта қайғуси бўлса ва у дин қайғусини танласа, қолган тўққизини Оллоҳнинг ўзи унинг бошидан соқит айлар. Чунончи, анбиё-ю авлиё ном ва нон ғамини қўйиб, Оллоҳ ризоси йўлида яшаганлари учун нонни ҳам, номни ҳам топдилар. Кимда ким Оллоҳ ризолигини олмоқ нияти билан яшаса, иккала дунёда ҳам Оллоҳ неъматларига ноил бўлган «Пайғамбарлар, ҳақ рост иймон эгалари, шаҳидлар ва фақат яхши амаллар билан ўтган кишилар билан бирга бўлурлар»[86]. Буларнинг ери борми, ҳатто Оллоҳ ила баробар бўлади. Ахир «Мен мени зикр этганнинг ҳамнишиниман» (Қудсий ҳадис) дея буюрилган. Агар Оллоҳ

хамнишин (сухбатдош — тарж.) бўлмасайди, унинг қалбида Оллоҳ шавқи яшамасди. Гул бўйи гулсиз, мушк ҳиди мушксиз бўлмайди. Бу фикрнинг ниҳояси йўқ, бўлса ҳам бошқа сўзларга (фикрларга) сира ўхшамайди.

Мисра: Кеча (тун — тарж.) кечиб кетди, бироқ бизнинг сўзимиз хануз битмади).

Бу дунёнинг зулмати ва туни ўтади. Унда қолажак нарса — сўзнинг нури. Чунончи, пайғамбарларнинг умрлари кечди, бироқ сўзларининг зиёси хануз барҳаёт ва мангу тирикдир.

Мажнун тўғрисида «Агар Мажнун Лайлини севса, бунинг ҳеч ҳайрон бўладиган жойи йўқ. Ахир уларнинг ҳар иккиси ҳам ёш ва бир мактабда таҳсил кўришарди-да» дедилар. Мажнун: «Бу одамлар ғирт аҳмоқ! Қайси бир гўзал севилмайди?» — деди. Гўзал аёлга мойиллик билдирмаган эркак борми? Аёл ҳам худди шундай. Ишқ шундай нарсаки, ошиқ у билан тўяди, ота-она, ака-ука севгисини, бола-чақа муҳаббатини, шахват завқини ва ҳоказо ҳар турли лаззатни ундан (ишқдан) олади. Зайд ила Амир тил илмида қандай бир мисол ҳолига келган бўлса, Мажнун ҳам ошиқлар учун ана шундай мисолдир.

Рубоий: (Кабоб ва бошқа ҳарорат берувчи (кучли овқатлар — тарж.) нарсалар еб, устидан тоза шароб ичасан. Бу — рўёнда тўхтовсиз разишда сув ичишингга ўхшайди. (Аmmo) уйғонишинг билан чанқоганингни сезасан. Ахир тушда ичган сувнинг сенга фойдаси йўқда!).

«Дунё уйқудаги кишининг кўрган рўёси кабидир» (Ҳадис). Дунё ва унинг неъматлари тушда ейилган емишга ўхшайди. Демак, инсоннинг дунёвий нарсаларни исташи уйқудаги кишининг рўёсидаги истаги янглиф бенафдир. Чунки уйғонгач, киши ҳеч нарса емаганини билади. Лутф ва эҳсон исталгани қадардир.

ФАСЛ. Биз инсоннинг барча ҳолларини бир-бир эсладик ва унинг вужуди-ю феъл-атворидан, қизиққонлиги-ю совуққонлигидан қилча ҳам нарса назаримиздан четда қолмади. Бироқ ундан боқий қолажак нарсанинг нима эканлиги очиқ-ойдин бўлмади, дедим. Мавлоно буюрдики: Агар уни билмак фақатгина сўз билан мумкин бўлсайди, инсоннинг бунчалар ишлашга ва турли-туман мужодалаларга эҳтиёжи қолмасди. Ҳеч ким ўзини қийнамас ва фидо этмасди. Чунончи, денгизга келган одам тузли сув, балиқ ва тимсоҳдан бошқа нарса кўрмаса: «Дур қаерда экан ёки мутлақо йўқмикан?» дейди. Ҳолбуки, денгизни кўриш инжунинг ҳосил бўлиши эмас-ку! Агар денгиз сувини челақлаб юз минг марта ўлчаган-да ҳам дурни тополмайди. Уни топиш ва унга бориш учун ғоввос лозим. Лекин бу ҳар ғоввоснинг ҳам қўлидан келавермайди. У омадли ва маҳоратли бўлмоғи даркор. Бу хусусда ўрганилган билимлар ва хунарлар денгиз сувини челақла ўлчамакка ўхшайди. Инжуни топиш эса — тамомила бошқа бир нарса. Етмиш хунарли, мол— дунё ва гўзаллик соҳиби бўлган зотда биз назарда тутган маъно бўлмаслиги мумкин. Шу билан бирга, кўримсиз .ва хунуккина кишилар ҳам бордирки, улар ана шу маъно эгалари бўлиши эҳтимолдан узоқ эмас. Мазкур одамларнинг қолган барча хилқатлардан устун қилган нарса маънодир. Қоплон, тимсоҳ, арслон ва ҳоказо мавжудотларнинг юз хунарлари-ю фазилатлари бўлгани ҳолда, ўлмас маънодан маҳрумдирлар. Агар инсон шу

маънога йўл топган эса, у ўз устунлигини қўлга киритгандир. Йўкса, на устунлик ва на фазилатдан бир насибаси бор. Барча ҳунарлар ва безаклар инжуларни кўзгу орқасига жойлаштирмақ кабидир. Ҳолбуки, кўзгунинг юзи бундан беҳабар. Унга тозалик ва порлоқлик зарур. Хунук юзли одам ойна орқасидагини таъма қилади. Гўзал юзликлар эса кўзгуга жон-жон деб карашади. Чунки унда ўз гўзалликларини кўришади.

Юсуф-и Мисрий сафардан қайтган дўстига «Менга қандай совға олиб келдинг?» деди. Дўсти «Сенда бўлмаган нарсанинг ўзи борми? Ахир сенинг ҳеч нимага этиёжинг йўқ-ку! Шунга қарамай, сендан гўзалроқ зот бўлмагани сабабли ўз жамолингни кўриб туришинг учун бир ойна келтирдим», деб жавоб берди. Оллоҳнинг нимаси йўқ ва Унинг қандай эҳтиёжи бор? Оллоҳнинг ҳузурига ўзини тамоша қилиши учун порлоқ бир кўзгу элтмоқ даркор. «Оллоҳ сизнинг суратларингиз ва амалларингизга эмас, балки қалбларингизга ва ниятларингизга боқар» (Ҳадис).

Шеър: (У жойлар шундай мамлакатлардирки, нимани истасанг — топилур. Фақат карим (асл, жўмард — тарж.) одамлар топилмас).

У ер шундай бир шаҳарки, гўзал юзликлар ва кўнгишларнинг бошқа барча истаклари муҳайёдир. Бироқ бир дона ҳам ақлли одам тополмайсан. Кошки, бунинг акси бўлса! Бу шаҳар — инсоннинг вужуди. Агар унда сон-саноксиз ҳунар қайнаб ётса-да, ўша маъно бўлмаса — беҳуда. Бундан кўра унинг йўқ бўлиши дурустроқдир. Агар маъно бўлса-ю зоҳирий безаклар топилмаса — хатарли эмас. Муҳими — руҳ маъмурлиги.

Ҳамма ҳолларда ҳам инсоннинг руҳи Ҳақ ила банд. Зоҳирий машғуллик ботиний машулликка монета бўлолмайди. Чунончи, ҳомиладор аёл иш билан ҳар қанча банд бўлса-да, бағридаги боласи ўсиб-ривожланиб бораверади. Ҳолбуки, онанинг бундан хабари йўқ. Инсон руҳни ўз зиммасига олди. «Инсон уни ўз зиммасига олди. Дарҳақиқат у (ўзига) зулм қилувчи ва нодон эди»[87]. (Бироқ) Улуғ Оллоҳ уни зулмат ва билимсизлик чоҳига ташламайди. Инсон шаклида юрган бир аёлга дўсту ошнолар келмоқда. Ахир, инсонни етаклаб юрувчи рурдан келаётган ёр-биродарларга нега хайрон бўлиш керак? Ўлимдан кейин ҳам унда ҳадсиз-ҳисобсиз нарсалар маъмур ҳолда зухур этаверади. Чунки руҳ дарахт илдизига ўхшайди. Ва у гарчи тупроқ ичида бўлса-да, асари — шохларида намоён. Агар дарахтнинг бирон шохи синса, илдизи бақувват бўлгани учун янгилари ўсиб чиқаверади. Агар илдиз чириган бўлса-чи, унда на шох ва на япроқ қолади. Улуғ Оллоҳ «Эй Пайғамбар, сенга салом бўлсин!» дея буюрди. Бу демақдирки: Сенга ва сенинг жинсингдан бўлганларга салом бўлсин! Агар Оллоҳнинг мақсади бундай бўлмасайди, Мустафо «Салом бизга ва солиҳ бандаларга бўлсин» демасди. Салом унинг ўзигагина тегишли бўлганда эди, пайғамбар солиҳ бандаларни илова қилмасди. Чунончи, пайғамбар таҳорат оларкан: «Намознинг ўзи саҳиҳ эмас, балки таҳорат-ла соҳиҳдир» — деди. Бундан мақсад муайян бир таҳорат эсайди, ҳеч кимнинг намози тўғри бўлмасди. Чунки бу ерда фақат Мустафонинг таҳорати ва намознинг сиҳати ҳақида гап кетяпти. У ҳолда, мақсад кимнинг таҳорати шу хилда бўлмаскан, унинг намози ҳам саҳиҳ эмас, демақдир. Масалан, «Бу гўё анор гулига ўхшайди»

дейишди. Бу — нима дегани? Анор гули шудир, деганими? Йўқ, асло! Балки бу анор гуллилар туридан, демакдир.

Бир қишлоқлик шаҳарлик оғайнисининг уйида меҳмон бўлди. Мезбон унинг олдига ҳолва қўйди. Иштаҳа билан еб бўлган қишлоқлик деди: «Мен сабзи еб ўргангандим. Ҳолвани егач, унинг (сабзининг) мазаси назаримдан қолди. Бироқ ҳар доим ҳам топа олмаслигим учун ҳолвадан-да совудим. Энди мен нима қилай, қай нажотга бош урай?» деди. Шу тарзда қишлоқлик шаҳарни орзулади. Чунки у ҳолвадан татиб кўрди, шаҳарлик унинг кўнглини ўғирлади. Энди у чорасиздир ва кўнглининг ортидан кетажакдир. Одам борки, саломидан ис ҳиди келади, одам борки, саломидан мушк бўйи таралади. Буни ҳид билиш хусусияти бўлган кишилар тушунишади. Кейин пушаймон бўлмаслик учун дўстликдан аввал кишини синаб билмак лозим. Бу — Ҳақнинг суннати. «Нафсингдан бошла» (Ҳадис) дея буюрилган. Агар нафс куллик даъвосида бўлса, уни синамасдан қабул этма. Ахир, таҳорат олишдан олдин сувни кўриш билан қаноатланмай, ҳидлаб, тотиб ҳам текширадилар. Фақат шундан кейингина юзларини ювадилар. Қалбингдаги яхши ёки ёмон ниятни Оллоҳу акбар сенсиз (сендан ташқарида) ҳам намоён қилаверади. Дарахт илдизининг тупроқ остида гизли сақлагани шоҳу баргларида зуҳур этади. «Уларнинг юзларида сажда изидан (қолган) белги аломатлари бордир»[88] дея амр қилинганидек, киши сенинг ичингдагини билмагани билан ранги рўйинг ошкор этмайдими?

ФАСЛ. Қидирмагунингча ҳеч нарсани тополмайсан. Бироқ дўст бундан мустасно! Чунки уни топмагунча қидирмайсан. Инсоннинг талаби тополмаган нарсасини кечаю кундуз изламак-ла вақт кечирмоқдир. Топилганни, яъни ҳосил бўлганни тилаш эса ажабланарли ҳол. Баъзи одам буни тасаввур этолмайди. Чунки инсоннинг талаби ҳали топмаган янги нарсасига кўра бўлади. Топилгандан кейин ҳам истамак эса Ҳақнинг талабидир. Чунки Улуғ Оллоҳ ҳар нарсани топгандир ва ҳамма нарса Унинг қудратида мавжуддир. «Унинг иши фақатгина «Бўл» демоклигидир. Бас, у (нарса) бўлур — вужудга келур»[89]. У шарафли топғучидир. Вожид — (вужудга келтирган — тарж.) — ҳамма нарса топган зот. (Чунки у толиб ва ғолибдир) — дея буюрилганидек. Улуғ Оллоҳ толибдир. Шунинг учун ҳам: «Эй инсон! Сен шу қадар ҳодис ва одамнинг сифати мавжуд бўлган талабда қанча қатъий эсанг, мақсадингдан шунча узоқлашасан. Сенинг истагинг Ҳақнинг истагида йўқ бўлгуси. Ҳақнинг талаби ила толиб бўлурсан», дедилар. Битгаси: Ҳақнинг авлиёси қайси бири? Ҳаққа восил бўлган қайсиси? Билолмаяпмиз. Билиш учун тузукроқ далилимиз ҳам йўқ. Сўз ҳам, иш ҳам, ҳатто каромат ҳам оғиримизни енгил қилмаяпти. Чунки сўз ўрганилган бўлиши мумкин. Иш ва каромат эса насронийларда ҳам бор. Чунки улар ҳам инсоннинг қалбидан кечган асрорни биладилар ва сеҳр ёрдамида ғалати нарсалар кўрсата оладилар» — деди. Мавлоно: Сенинг бирон кишига иймон-ишончинг борми? — деб сўради. У «Албатта, ишонаман, ошиқман» деб жавоб берди. Мавлоно яна: Сенинг ул кишига бўлган иймон-ишончинг бир далилу аломатга асосланадими, йўқми, буларсиз ҳам (уни) севаверасанми? — деб сўрагач, у: «Худо сақласин! Мен уни далил

ва аломатсиз севаман» деди. Шунда Мавлоно буюрди: Ундай бўлса, нега сен бир-бирига зид гапларни айтаяпсан?

Ҳар бир валий ва Улуғ зотлар: Ҳеч ким менчалик Ҳаққа яқин эмас ва Ҳақнинг ҳеч кимга менга бўлганчалик инояти йўқ, дея ўйлайди. Мавлоно буюрдики: Бу гапни ким айтди: валийми, йўқса, валий бўлмаган бошқа кишими? Агар валий сўйлаган бўлса, демак у ҳар бир авлиёнинг ўзи тўғрисидаги ишончини билганига кўра иноятга муяссар бўлмаган ҳисобланади. Агар валий бўлмаган зот айтган бўлса, ҳақиқатан ҳам у Ҳақнинг авлиёси ва хос қулидир. Чунки Улуғ Оллоҳ ушбу сирни барча авлиёлардан пинҳон тутгани ҳолда, ундан яширмагандир. Ул зот менга шу мисолни берди: Подшоҳнинг ўнта жорияси бор эди. Улар шоҳ ҳузурда «Қай биримиз энг азиз эканлигимизни билмоқчимиз» дедилар. Шоҳ: «Бу узук эртага кимнинг уйида бўлса, ўша мен учун энг азиздир», деди. Эртаси куни ўша узукдан ўн дона тайёрлатди ва жорияларнинг ҳар бирига биттадан берди. Буюрдики: Муаммо ҳал бўлмади. Айтганингиз жавоб эмас, бошқа нарсадир. Бу гапни ўн жориядан бири айтди йўқса, ўзга бировми? Агар ўн жориядан бири айтган бўлса, демак у кўлидаги узукдан қолган жорияларда ҳам борлигини билади. У ҳолда, бу жориянинг бошқалардан афзаллиги йўқ, яъни шоҳ тарафидан кўпроқ севилган эмас. Агар бу гапни ўн жориядан бошқа биров айтган бўлса, демак, у подшоҳнинг севгани ва кўнглидагисидир.

Биттаси «Ошиқ тушкун, қийматсиз ва сабрли бўлиши керак» деди. Мавлоно буюрдики: Тўғри, аммо қачонки, буни севилган (ёр, маъшуқа) истаса. Агар буни ёр истамаган бўлса, у ҳолда у — ошиқ эмас. Чунки «Ошиқ» ўз истаги ва ўз мақсади сари кетмоқда, демакдир. Агар у ёрнинг истагига риоя қилса ва ёр ошиқнинг тушкун-да қийматсиз бўлишини хоҳламаса, унда бу қандай қилиб тушкун ва қийматсиз бўла олади? Англашиладики, ошиқнинг ҳоли маълум эмас, яъни маъшукнинг истаги қандай эса у ўшандай бўлишга маҳкум.

Исо буюрган эди «Қандай қилиб ҳайвоннинг ҳайвон ейишига ҳайрон бўлай?» Зоҳирни кўрганлар дейишадики: Модомики инсон ҳам ҳайвон гўштини ер экан, демак у ҳайвондир. Бу — хато. Сабаб? Чунки инсон ҳайвонни эмас, жамодни (жисми — тарж.) ейди. Яъни жонсиз нарса жисмдир. Ҳайвон ўлиши билан унинг ҳайвонлиги қолмайди. Мақсад шуки, шайх муридни беназир тарзда ютмоқда. Мен асл ва нодир бўлган шу ишга лолман.

Биттаси сўради: Иброҳим Намрудга «Менинг Оллоҳим ўликни тирилтиради ва тирикни ўлдиради» дея буюрди. Намруд: «Мен ҳам бировни ишидан ҳайдасам, уни ўлдирган ва бировга иш берсам, уни тирилтирган бўламан», — деб жавоб берди. Шунда Иброҳим гапидан қайтди ва бошқа далил келтирди: «Менинг Оллоҳим куёшни машриқдан чиқариб мағрибда ботиради. Сен бунинг аксини қил», — деди. Кўринишдан бу фикр Иброҳимга зиддир. Мавлоно буюрдики: Худо сақласин! Иброҳимнинг Намрудга жавоб тополмай гангиб қолиши — мумкин эмас. Иброҳим ўз фикри билан Улуғ Оллоҳ болани раҳим (она қорни — тарж.) машриқдан чиқариб, қабристон мағрибида кўмади, демоқчидир. Демак, Иброҳимнинг ҳар иккала далили ҳам бирдир. Улуғ Оллоҳ инсонни ҳар лаҳза янгидан яратади ва унинг ичига янги-

янги нарсаларни йўллайди. Уларнинг бири иккинчисига, иккинчиси учинчисига сира ўхшамайди. Фақат инсон бундан — ўзидан ғофилдир (яъни ўзини танймайди).

Султон Маҳмудга жуда чиройли бир от келтирдилар. Байрам куни у отни миниб юрт айланди. Халқ том-бошиларга чиқиб уни томоша қила бошлади. Фақат бир сархуш одамгина ҳамма нарсдан беҳабар қолганди. Ниҳоят, уни ҳам судрашди. Бироқ сархуш: «Мен ўзим билан машғулман. Уни кўришни, унга эътибор беришни истамайман», — деди. Шунга қарамасдан, Султон кўчадан ўтаётганда, бир кўз ташлаб: «Менинг олдимда бу отнинг қандай қиймати бор? Агар от меники бўлсайди, уни битта қўшиқ айтиб берган кишига ҳадя сифатида бериб юборардим» — деди. Султон эшитди ва ғазабланиб, сархушни зиндонбанд қилдирди. Орадан бир ҳафта ўтгандан кейин маҳбус ўзининг нима гуноҳи борлигини сўраттирди. Султон уни хузурига олиб келишларини буюрди. Келгач: «Эй одобсиз довдир! У гапни айтишга қандай журъат этдинг?» деб сўради. Маҳбус: «Эй оламнинг шоҳи! У гапни мен айтмадим, балки бошқа бир одам айтди. Энди мен у эмасман. Мен ақлли ва закий одамман» деди. Султон унинг фикрларидан мамнун бўлди ва зарбоф тўн бериб озод қилди. Кимда-ким биз билан муносабатда бўлиб, бу шаробдан ичса ва у кейин қаерга бориб, ким билан бирга бўлса ҳам, ҳақиқатда биздан айрилмаяжакдир. Чунки бегоналар гурунги дўстлар суҳбатининг ойнасидир. Ойна зидди билан маълум бўлади.

Абу Бакр Сиддиқ шакарни умумий деганди. Бу онадан туғма ширин, демакдир. Шунинг учун ҳам қолган мевалар: «Биз аччиқликни тота-тота ниҳоят, ширинлик мартабасига эришдик. Сен ширинлик лаззатини қаердан ҳам билардинг? Ахир, аччиқни, унинг азобини тотиб кўрмадинг-да» дея шакарнинг олдида мақтанадилар.

ФАСЛ. (Инсон майли ўз чегарасидан чиққанда, дўстлик душманликка дўнади).

Байтнинг маъносини сўрадилар. Мавлоно буюрдики: Душманлик олами дўстлик оламига нисбатан — тор. Чунки одамлар дўстлик оламига етмоқ учун душманлик оламидан қочадилар. Ўз навбатида дўстлик олами ҳам дўстлик ва душманликни вужудга келтирган оламга қиёсан — тор. Дўстлик ва душманлик, инкор ва иймон иккиликка сабабдир. Чунки куфр — инкор. Инкорчи учун инкор қилиши керак бўлган киши лозим бўлганидек, қабул этувчига ҳам қабул этиши шарт бўлган бир зот зарур. Шундан ҳам кўринадики, бирлик ва бегоналик иккилиги мавжуд. У одам эса куфр ва иймоннинг, дўстлик ва душманликнинг ташқарисидир. Модомики, дўстлик иккиликни пайдо қилар экан, демак, иккиликсиз, фақат бирликдан иборат бўлган олам бордир. Инсон унга эришиши билан дўстлик ва душманликдан чиқади. Чунки бу сифатлар у оламга сиғмайди. Демак, у ерга етишган инсон иккиликдан халос бўлган зотдир. Иккилик, ишқ ва дўстлик мавжуд бўлган дастлабки олам мазкур олам қаршисида ғарибу бечорадир. Шунинг учун ҳам энди (иккиликли олам — тарж.) исталмайди. Энди киши қийматсиз оламни ўзига душман ҳисоблайди. Чунончи, Мансур ўз-ўзига душман бўлди ва ўзини йўқ қилди. Чунки унда Ҳақнинг дўстлиги ҳаддидан ошганди. Мансур «Ана-л Ҳақ» деди, яъни мен фано топдим, йўқ бўлдим. Ёлғиз қолган Зот Ҳақдир,

демоқчи бўлди. Бу камтаринликдир. Бандаликнинг охирги нуқтасидир. Ҳолбуки, кимда-ким: «Сен ёлғиз Оллоҳсан ва мен сенинг қулингман» деса, бу улкан даъво ва манманликдир. Чунки бундай қилинган кимса ўз борлиғини ҳам исботламоқчи бўлган ҳисобланади. Шу тарзда, иккилик юзага келмоқда. Ҳатто «У Оллоҳдир!» дейиш-да иккиликдир. Чунки «Мен бўлмагунча «У» ҳам бўлмайди. Демак, «Ана-л-Ҳақ»ни Ҳақ сўйлагандир. Зеро, Ундан ғайри бир борлиқ номавжуд эди. Худди шундай, Мансур ҳам йўқ бўлганди ва айтилган сўз Ҳақнинг сўзи эди. Хаёл олами тасаввурлар оламига қараганда янада кенгдир. Чунки бутун тасаввурлар хаёлдан туғилади. Ўз навбатида хаёл олами ҳам уни бор этган оламнинг қаршисида йўқсилдир. Сўз-ла фақат шу қадари англашилади, холос. Йўқса, ҳақиқий маънонинг калима ва жумлаларда ошкор бўлмоғи имконсиздир. Биттаси: «У ҳолда жумла ва сўзнинг фойдаси нимадир?» — деб сўради. Мавлоно буюрдики: Сўзнинг фойдаси шуки, сени истамакка йўллайди, илҳом беради. Йўқса, исталган (талаб қилинган) сўз-ла ҳосил бўлмайди. Агар ҳосил бўлсайди, мужоҳада-ю фидокорликнинг нима ҳожати бор эди? Чунончи, узоқда қимиллаган бирон нарсани пайқаган киши уни яхшироқ кўрмоқ учун орқасидан чопади. Ҳеч маҳал қимилламаган нарсанинг ҳаракати воситасида (уни) кўрмоқчи бўлмайди.

Инсоннинг нутқ қобиляти ҳам унинг ичида худди шундайдир. Сен уни кўрмайсан, у эса маъно талаби йўлида (сени — тарж.) гижгижлайди. Биттаси «Мен жуда кўп илмлар ўргандим ва бисёр маъноларга эга бўлдим. Бирок инсонда боқий қолажак маънони аниқ-равшан билолмадим, унга йўл тополмадим» деди. Мавлоно буюрдики: Агар у фақатгина сўз-ла маълум бўлсайди, вужуднинг ўлишига ва бу қадар заҳматларга ҳожат қолмасди. Унинг учун шунчалик ишламоқ керакки... Йўқ бўлиб битгунгача чолишмоғинг шарт. Биттаси «Мен Каъба ҳақида эшитган эдим. Лекин қанча тикилмайин Каъба кўринмаётир. Энди томбошига чиқай-да, қарай» дер ва яна кўролмагач, тоқати тоқ бўлади-да «Каъба йўқ!» дея уни инкор этади. Каъбани бу тарзда кўриб бўлмайди. Агар муҳтож бўлмасанг, Каъбанинг ёнида туриб ҳам уни кўролмайсан. Чунончи қишда пўстинни жон-жон дея қиясан. Чунки сен совуқ маҳали иссиққа талпинасан. Ҳолбуки, ёз келиши билан уни чиқариб отасан. Пўстин истамак исиниш учундир. Ўртадаги монелик (эхтиёж) кўтарилиши ҳамон сен ундан воз кечасан.

«Осмон ёрилган»и[90] ва «Ер ўзининг (энг даҳшатли) зилзиласи билан ларзага тушгани»[91] сенга ишорадир. Яъни сен қовушиш мазасини тотиб кўрдинг. Энди шундай бир кун келадик, унда сен парчаларнинг айрилиқ мазасини тотасан, у оламнинг кенглигини мушоҳада этасан ва бу торликдан қутуласан. Чунончи, чормихга қоқилган одам шу ер яхши дея ўйлаб, қутулиш завқини унутади. Чормихдан халос этилиши билан эса даҳшатли азоб ичра бўлганини англайди. Худди шундай, бешикда қўл-оёғи боғланган болакай ҳам роҳатланиб ётади, ўсиб-ривожланади. Агар кап-катта одамни бешикка беласалар, бу ер унинг учун зиндон ва азобга айланади. Баъзилар ғунчани севса, бошқалар тўла-тўқис очилиб яйраб турган, яъни аслларига қовушган гулни афзал кўрадилар. Худди шундай, инсонлар борки, улар ҳеч қандай дўст-душманлик, ишқ, куфр ва иймон бўлмай, аслларига етишмоқни

орзу этадилар. Чунки айтилганларнинг барчаси мисоли девор. Улар торликка, азоб-укубатга ва иккиликка сабаб бўладилар. У олам эса кенг ва роҳатдир, иккиликсиздир. Сўз унчалик юксак нарса эмас, унинг куч-кудрати чекланган. Қандай ҳам юксак бўлсин, ахир, унинг бор-йўғи — сўз-ку! Муассир (таъсир қилувчи — тарж.) ва илҳом берувчи Ҳакдир. У (сўз — тарж.) эса — ўртадаги парда. Ажаб, икки-уч ҳарфнинг тўпланиши қандай қилиб ҳаёт ва ҳаяжонга сабаб бўлади? Чунончи, бировга чин дилдан яхши сўзлар айтсанг, у севилади. Агар кўрс гапирсанг-чи, хафа бўлади, аччиқланади. Аслида, икки-учта калиманинг муҳаббат ва нафрат билан қандай алоқаси бор? Ҳамма гап шундаки, инсоннинг кўзи Оллоҳ Жамоли ва Камолини кўра оладиган даражада бўлмагани туфайли Яратганнинг Ўзи сўзни сабаб ва парда айлади. Нозик пардалар тийрак кўзлар учундир. Пардалар орқасидан ҳукмлар берилади, сабаблар яратилади. Ҳаётнинг сабаби — нон эмас. Улуғ Оллоҳ уни бор-йўғи ҳаёт ва қувватнинг воситаси ўларок бор этди. Ниҳоят, у (нон) жонсиз бир жисмдир ва инсон ҳаётига эга эмас. (Чунки — тарж.) унда бир тириклик бўлсайди, ҳамма нарсадан олдин ўзига ҳаёт бағишларди.

ФАСЛ. («Эй қардош! Сен тушунчасан. Сенда бундан бошқа нима бўлса, суяк ва асабдир!). Мазкур байтнинг маъносини сўрадилар. Буюрдики: Сен маънога эътибор бер, у — шахсий бир тушунчага ишора. Биз уни кенгайтириш мақсадида тушунча (андиша) деб атадик. (Бироқ — тарж.) бу — одамлар наздидаги тушунча эмас. Бизнинг «андиша» сўзидан тушунганимиз ҳам шудир. Ушбу маънони яна ҳам содда ва умумий тарзда тушунтирмоқчи бўлсак, «Инсон гапирувчи ҳайвондир» деймиз. Бу ерда нутқ (сўз) хоҳ яширин, хоҳ ошкор бўлсин, тушунча демак ва ундан ташқариси ҳайвондир. Демак, инсон фикр ва тушунчадан ташкил топган. Қолгани (айтилганидек — тарж.) суяк ва асабдир. Бу сўз — тўғри ва у қуёшга ўхшайди. Қуёш ҳамиша барҳаётдир ва ҳамма нарса унинг шарофати билан ўсиб улғаяди. Бироқ қуёш кўзга сиғмайди ва одамлар у туфайли тирик эканларини, исинаётганларини билмайдилар. Шунга қарамасдан, хоҳ шукр, хоҳ куфр билан айтилишидан қатъи назар, қуёш кўзга кўринади. Бу шунга ўхшайди: Қуёш ҳар замон кўкда порлаб турган бўлса-да, нури (масалан — тарж.) деворни ёритмагунча, кўзга кўринмайди. Худди шундай, ҳарф ва сас воситаси бўлмагунча, сўз қуёшининг порлаши ҳам юзага чиқмайди. Ҳар доим мавжуд бўлса ҳам «Латиф ва кўринмас» (Қуръон) дея буюралганидек, Унинг кўриниши учун қуюқлик зарур. Биттаси «Оллоҳнинг ҳеч бир маъноси унга кўринмайди ва илоҳий калом ҳам унинг учун ҳеч қандай маъно ифода қилмайди. Ҳатто (унинг) ўзи ҳам бундан ажабланарди. Қачонки, унга Оллоҳ бундай қилди, уни амр этди ва буни ман қилди» дейишганидан кейингина ўзига келди ва Оллоҳ каломининг маъносини тушунди. Демак, Оллоҳнинг латофати ҳар нақадар мавжуд бўлиб инсон узра Ўз нурини сочса-да, Унинг амр ва таъқиқлар яратиш кудратини шарҳ қилмасалар, кўриш — англаш имконсиздир. Чунончи, асалнинг бир ўзини еёлмаган кишилар уни бошқа егуликларга аралаштириб ейди. Бора-бора кўникилиб, улар қуввати ортаркан, асални ҳеч қандай воситасиз ея бошлайдилар. Биз ундан нутқнинг ҳамиша порловчи, латиф ва ҳеч қачон сўнмовчи бир қуёш эканини билиб олдик.

Фақат сен қуёш зиёсини кўришинг ва ундан завқ олишинг учун моддий ҳамда қуюқ (яъни кўз кўра оладиган даражада аниқ — равшан — тарж.) бир воситага муҳтожсан. Ниҳоят, шундай бир ерга (мақомга — тарж.) эришасанки, унда сен ҳеч қандай воситасиз ҳам ўша нур ва латофатни кўрурсан ҳамда унга кўникиб, ҳеч тортинмасдан томоша қила бошлайсан. Қувват оласан ва латофат денгизида ажойиб турфа ранглар ила ғаройиб муносабатларга киришасан. Хоҳ гапир, хоҳ гапирма, бу ажойиб нутқ ҳамма вақт сен билан бирга бўлади. Ҳатто ўйлаган пайтингда ҳам сени тарк этмайди. Тушунчангда жон йўқлигига қарамай, нутқ мавжуд ва инсон гапирувчи ҳайвондир. Ҳайвонлик сенда ҳам бор. Жумладан, қанча яшасанг, нутқ ҳам шунча фурсат сен-ла баробардир. Чунончи, ҳайвоннинг кавш қайтариши унинг ҳайвонлиги намоён бўлишига бир сабаб. Бироқ доимо кавш қайтаришга ҳожат йўқ. Худди шундай, нутқнинг ҳам сўз айтиши ва гапириши лозим бўлса-да, бу ҳамиша ҳам шарт эмас.

Инсоннинг уч ҳоли мавжуд. Биринчиси: У Оллоҳнинг атрофида парвона бўлмайди. Хотин, эркак, бола-чақа, мол-дунёга ва тошу тупроқдан бўлган (нарсаларга) хизмат қилади, уларга топинади. Иккинчиси: Инсонда билим ва маърифат ҳосил бўлади-да, Оллоҳдан бошқага сиғинмайди. Учинчиси: Инсон иккинчи ҳолда яна-да илгарилайди ва сукут сақлайди. На Оллоҳ хизматини қилаётганини ва на қилмаётганини тасдиқлайди. У ҳар икки мартабанинг ҳам ташқарисига чиққан ҳисобланади. Ундан бу дунёда бирон сас эшитиш — имконсиз. Унинг учун Оллоҳ на ҳозирдир ва на ғойиб, балки буларнинг ҳар иккаласини ҳам Яратгандир. Демак, Оллоҳ ҳузур (кўриниш, мавжудлик — тарж.) ва ғайбдан муназзахдир (покизадир — тарж.). Чунки агар ҳузур бўлса, ғайб бўлмаслиги, ғайб бўлса, ҳузур бўлмаслиги лозим. Ҳузурнинг ёнида ғайб бордир. Шунинг учун У ҳузур ва ғайб ила тавсиф этилмас. Бироқ зиддан зид майдонга келади. Зид зидни туғиши даркор. Чунки у ғайб ҳолида ҳузурни яратган бўлиши керак ва ҳузур ғайбнинг зиддидир. Ғайб учун ҳам изох шундоқ. У ҳолда зиддан зиднинг пайдо бўлиши тўғри эмас ва Оллоҳнинг ўзига ўхшаганни яратиши номувофиқликдир. Чунки Унинг жуфти йўқ, дейилган. Зеро, мумкин бўлса, ўхшашлик ўхшашини яратади. Ўшанда афзаллик ноафзаллик бўлади. Айни замонда, ҳар бир нарса ўз нафсини яратиши талаб қилинади. Ҳолбуки, буларнинг ҳар иккаласи ҳам мумкин эмас. Модомики, шу ергача келдинг, тўхта ва тасарруф этма. Ақлнинг тасарруфи шу ерда тугайди. Денгиз соҳилга урилиб тўхтайтиди. Чунки бундан буён тўхтамак ҳам қолмас.

Барча сўзлар, билимлар, ҳунарлар ва санъатлар бу сўздан лаззат оладилар. Усиз на ишда ва на санъатда маза бор. Аммо бундан ғоя не? Билмайдилар ва билиш шарт ҳам эмас. Масалан, бир одам бой-бадавлат, сурув-сурув от-қўйларга, ер-сувларга эга аёлга уйланмоқ ниятида унинг подасини боқиб, ерини парвариш қилса-да, завқни аёлнинг борлигидан олади. Чунки аёлсиз у буларнинг барчасидан совийди. Худди шундай, дунёнинг бутун ҳунарлари, илмлари ва ҳоказо ҳамма нарсалари ҳаётни, завқни ҳамда ҳароратни орифнинг нуридан оладилар. Завқсиз улар учун ҳамма ёқ ўликка айланади.

ФАСЛ. Буюрдики: Авваллари шеър айтган пайтимизда бизни бунга ташвиқ ва тарғиб этиб турган бир ички туйғуни ҳис қилардик. Энди бу туйғуларнинг таъсири сусайди, шунга қарамай, унинг асарлари хануз мавжуд. Оллоҳнинг одати шундоқдир. Ҳар нимаки туғилди, уни тарбия қилади ва бундан улуғ асарлар, ҳикматлар майдонга чиқади. Ботиш вақтида ҳам ўша тарбия ўшадир, қоимдир. У «Машриқ ва мағрибнинг ҳамда уларнинг ўртасидаги бор нарсаларнинг Парвардигоридир»[92]. Маъноси: Оллоҳ туғилган ва ботган омилларни тарбия этади, демакдир.

Мутазила[93] дейдики: Амални яратган қул бўлганидек, ундан майдонга келган ҳар бир ишнинг яратувчиси ҳам яна қулдир. Ҳолбуки, бундай бўлмаслиги лозим. Чунки ундан майдонга келган ҳар амал ғолиб ақл, рух, қувват ва жисм каби олатлар воситаси иладир. Ёхуд воситасиз равишда юзага чиқади. Унинг воситалар билан амалларни яратувчиси бўлиши — нотўғри. Чунки у заифдир. Демак, олат кўмагида амаллар яратувчиси ҳам бўлмайди. Сабаб — олат унинг ҳукми остида эмас ва унингсиз амаллар яратганининг бўлиши имконсиздир.

Олат йўқ экан, ундан бир иш ҳосил бўлиши ҳам мумкин эмас. Ниҳоят, очик-ойдин маълум бўлаяптики, амаллар яратувчиси Ҳақдир, қул эмасдир. Ўзидан майдонга келган яхши ёки ёмон ишни қул муайян ниятда ва режа асосида амалга оширади. Бироқ ишнинг ҳикмати қул ўйлаганидек эмас. Балки шундайдир: Ишда ҳосил бўлган маъно, ҳикмат ва фойданинг нафи бор-йўғи ундан майдонга келган иш қадардир. Умумий фойдаларни ёлғиз Оллоҳ билади. Чунончи, сен охират ва дунёда яхши ном қозонмоқ ҳамда тинч бўлмоқ нияти билан намоз ўқийсан. Бироқ намознинг фойдаси сен ўйлаганчалик, яъни шу қадаргина эмас. Балки унинг ҳадсиз-ҳисобсиз фойдалари ҳам борки, булар сенинг тасаввурингга ҳам сиғмайди. Улардан фақат Оллоҳгина бохабардир. Қулни ишга йўллаган ҳам Удир. Кўринадики, инсон Оллоҳнинг қудрат қабзаси қўлида бир ёй кабидир. Оллоҳ уни истаган ишида қўллайди. Шунга кўра, ишларнинг муаллифи ёй эмас, балки Ҳақдир. Ёй эса бор-йўғи олатдир, воситадир. Лекин дунёнинг ўзи қарор беришда Ҳақдан ғофилдир. «Мен кимнинг қўлидаман?» дея ўзидан хабар олган ёй нақадар буюк ва мукаддасдир. Қарори ва устунни ғафлат бўлган бу дунёга нима дейин?

Биронтасини уйқудан уйғотганларида унинг ҳаракатларида дунёдан зерикиб совугани сезилади. Сен буни пайқамаяпсанми? Инсоннинг болалигидан шу вақтгача ўсиб-улғайишининг боиси ғафлат-ку! Йўқса, ҳеч ким ҳеч бир замон ўсмасди. Ғафлат соясида ўсиб улғайгандан кейин эса Улуғ Оллоҳ истар-истамас уни захмат ва мужоҳадалар бағрига ташлайди. Мақсад — инсонни ғафлатдан ювиб тозаламоқ. Шундан кейингина киши у оламга ошно бўла боради. Инсоннинг вужуди гўнг йиғинига ўхшайди. Бироқ бу гўнг йиғини азиздир. Чунки унда подшоҳнинг узуги бор. Инсоннинг вужуди — гўё буғдой қопи. Шоҳ унга «Буғдойни қаерга олиб кетаяпсан, ахир унинг ичида менинг ҳиссам бор?» дея бақиряпти. Одам эса ҳиссадан ғофил ва буғдойга ғарқ бўлган. Агар ундан хабардор бўлса, қандай қилиб буғдойга илтифот кўрсатади? Шунинг учун ҳам сени суфлий (тубан, паст — тарж.) оламдан улвий (юксак, юқори — тарж.) оламга тортган ҳар бир фикр ўша

ҳиссанинг ташқарига урган аксидир. Агар инсон суфлий оламга майл билдирса, демакки, ундаги ҳисса пардалидир.

ФАСЛ. Биттаси: «Қози Иззадин сизга салом йўллади ва ҳар доим сизнинг яхшилигингиздан, хайрингиздан гапиради, сизни мақтайди» — деди. Мавлоно буюрдики: Кимки бизни хайр-ла ёд этса, унинг ҳам ёди дунёда хайрли бўлсин! Кимки, бошқа биров ҳақида яхши гап айтса, бу аслида, унинг ўзига тегишли ва у ўзини мадҳ этган бўлади. Масалан, уйи-атрофини бўстонга айлантирган зот гулларга ҳар боққанда, ўзини ризвондагидек ҳис қилади. Яхшилиқни сўйлашга одатланган кишилар хайр ишлар қилувчиларни ҳар хотирлаганда, гўё ёрини эсга олганидек севинадилар. Бировнинг ёмонлигидан гап очилиши билан уларнинг кўз олдига гўё илон ва чаён пайдо бўлади. Модомики, сен ҳам кеча-ю кундуз гулу бўстонни, Эрам боғларини кўра оларкансан, нечун тикон ва илонлар маконида дайдиб юрибсан? Барча одамларни севки, гулу гулзор аро бўлгайсан. Агар уларга душман кўзи билан қарасанг. ўзингни илону тиконлар қароргоҳига ташлаган бўлурсан. Ҳар кимни севган ва ҳар нимани хуш қабул этган авлиё буни ўзгалар учун эмас, балки ўз кўзларига чиркин, ёқимсиз ва жирканч хаёллар (Худо сақласин) келмасин, дея қиладилар. Модомики, бу дунёда одамларни тахайюл ва ёд этмак мутлақо зарурий ҳамда қочинилмас экан, у ҳолда, жирканчу чиркин хаёллардан сақланмоқ учун инсонларни яхши васфлар-ла эсла. Чунки халқ тўғрисида қилган ҳар бир ишинг, уни яхшилиқ ё ёмонлик билан ёд этишинг сенга доирдир. Шунинг учун Улуғ Оллоҳ буюрдики: «Ким бирон яхши амал қилса, ўзи учундир. Ким ёмонлик қилса, ўз зиёнига қилур»[94]. «Бас, ким (ҳаёти-дунёлик пайтида зарра мисқоличалик яхшилиқ қилса). Қиёмат кунда ўшани кўрур. Ким зарра мисқоличалик ёмонлик қилса, уни ҳам кўрур»[95].

Биттаси: Улуғ Оллоҳ «Мен Ерда (Одамни) халифа (ёрдамчи) қилмоқчиман»[96] — дея амр этади. Фаришталар: «Ерда бузунчилик қиладиган, қонлар тўкадиган кимсани (халифа) қиласанми? Ҳолбуки, биз ҳамду сано айтиш билан Сени улуғлаймиз ва Сенинг номингни мудом пок тутамиз»[97] — дедилар. (Улар) Одам ҳали келмасдан (яратилмасдан — тарж.) олдин унинг фасодчи ва қон тўкувчи эканлигини қандай билдилар? — дея сўради. Мавлоно буюрдики: Бу ерда иккита нарса бор: бири — нақлий, иккинчиси- ақлий. Нақлийда: фаришталар лавҳ-и маҳфузда (ривоятга кўра: Оллоҳ оламларни яратишдан аввал бир лавҳа ва бир қалам бор этди. Сўнгра қалам билан лавҳага ёзди — тарж.) бир қавм майдонга чиқади, уларнинг бунақа сифатлари бор, дея ўқидилар ҳамда бохабар бўлдилар. Ақлий: Фаришталар ақллари орқали (яратилаётган — тарж.) қавмнинг ердан (тупроқдан — тарж.) бўлишини англадилар. Демак, улар (одамлар) шубҳасиз, ҳайвон бўлади ва албатта ҳайвон каби ҳаракат этади. Ҳатто улардаги маъно ва нутқдан қатъи назар, ҳайвонликлари туфайли чор-ночор фасод чиқарадилар, қон тўкадилар. Чунки бу инсоннинг зарурдир. Ўзга бир қавм ҳам бу борада дейдики: Малаклар нуқул ақл ва хайрлидир. Уларнинг ҳеч қандай ишда ихтиёрлари йўқ. Худди инсон уйқуда экан, куфр ёки тавҳидга муносабат билдирилмаганидек, уйғоқ экан, фаришталар шундайдилар. Инсонларнинг эса ихтиёрлари бор. Улар нарсаларни истай оладилар. Ва

хаммасини ўзлариники бўлиши учун қон тўкадилар. Бу ҳайвон васфидир. Шунга кўра уларнинг (малакларнинг — тарж.) ҳоли инсонлар ҳолига зиддир. Демак, ўртада тил бўлмаса-да, «Улар шундай дедилар» дея хабар бердилар. Чунки масалан, шоир ёзадики: «Ҳовуз мен тўлдим, деди». Аслида, ҳовуз гапирмайди. Лекин унинг тили бўлсайди, шу ҳолда экан (сув тўлганда — тарж.) «Мен тўлдим!» дерди.

Ҳар маслакда бир лавҳа бордир. Фаришта дунёнинг ҳолини ва нима бўлажагини ўша лавҳадан ўқиб баҳоли кудрат билади. Ўқигани амалга ошиши билан Улуғ Оллоҳга бўлган инончи, ишқи ва Унда кечиши (мастлиги) яна-да ортади. Оллоҳ ғайбининг билувчилиги ва буюкликига ҳайратланади. Ҳайрат эса сўзсиз ва жумласиз равишда Унинг зикри, тасбеҳи бўлади. Чунончи бир дурадгор шогирдига «Ушбу иморат учун шунча ғишт, бунча ёғоч ва шу миқдорда тош, сомон кетади» дейди. Иморат битгандан кейин шогирд устозининг нақадар тўғри айтганини кўради — билади. Ва унга бўлган ишончи янада кучаяди. Худди шундай улар ҳам мана шу даражададир.

Биттаси шайхдан: «Мустафо шунчалик буюк бўлганига ва у ҳақида «Сен бўлмасайдинг, фалакларни яратмасдим» (Ҳадис) дейилганига қарамай, Оллоҳга: «Эй Муҳаммаднинг Робби! Кошки, Муҳаммад бўлмасайди!» деди. Бу — қандай гап?» — дея сўради. Шайх буюрди: «Сўз (фикр — тарж.) мисол билан аёнлашади. Мен ҳам бир мисол келтирай-да, сен тушунгин. Эшит: Фалон қишлоқда бир киши бир аёлга ошиқ бўлди. Уларнинг чодирлари бири-бирига жуда яқин эди ва ҳар доим биробар вақт ўтказишар, бир-бирларидан қувват олиб яшашарди. Узоқ йиллардан кейин Улуғ Оллоҳ уларни бойитди. Мол-қўй, ҳўкиз, от, олтин, турли-туман ашёлар, хизматчи ва қуллар бағишлади. Бойликлари хаддан ошганда, қишлоққа сиғмай, шаҳар бордилар. Ва ҳар бири биттадан данғиллама сарой сотиб олиб яшай бошладилар. Бироқ ҳар қанча ҳаракат қилишмасин, илгариги биргаликни, ширин дамларни қайтаролмадилар. Бир-бирининг ишқида пинҳона оҳ чекишарди. Ниҳоят, бу азоб ҳам ҳаддидан ошганда, фарёдлари Оллоҳга етиб борди ва секин-аста бойликлари озайишга бошлади. Кунлардан бир кун эса тамоман эски ҳолларига дўндилар. Шундан кейингина қишлоққа қайтишиб, яна ўша баробарлик ва завқ аро яшаб ўтдилар. Хўш, пайғамбаримиз нечун «Эй Муҳаммаднинг Робби! Кошки, Муҳаммад яратилмасайди!» деди? Чунки у Улуғ Оллоҳнинг вуслати ичра яшаётган эди. Худди балиқдек, раҳмат денгизига кириб чиқаётганди. Бу дунёда ҳар қанча шуҳратга, буюкликка, шоҳликка, пайғамбарлик мақомига эришган ва шунча саҳобаларга бош бўлишига қарамай эски ҳолини эслаши билан дерки: Кошки пайғамбар бўлмасайди, бу оламга келмасайдим! Чунки бу дунё... у мутлоқ висолнинг қаршисида бошдан оёқ юк, азоб ва заҳматдир. Барча билимлар, меҳнатлар ва қуликлар Оллоҳнинг буюклиги ва инояти қаршисида гўё бош эгиб ҳурмат билан кетаётган (одамга) ўхшайди. Оллоҳга ҳурмат кўрсатишда бошингни ерга қўймоқчи бўлсанг, уни атиги бир мартагина қўясан. Оллоҳнинг ҳақи ва лутфи сенинг борлигиндан ва ҳурматингда муқаддамдир. Чунки У сени майдонга келтирди, бор этди ва бандаликка, ҳурмат кўрсатишга истеъдодли қилди. Жумладан, сен ҳам Унга қуликдан гап очаяпсан, лоф этаяпсан.

Куллик ва хизмат гўё ёғоч ёки матодан кўғирчоқ ясаб, Оллоҳдан: «Бу кўғирчоқлар менга ёқди, фақат уларга жон бағишламоқ — Сенинг ишинг. Агар бағишласанг, тирилтирган бўласан, бағишламасанг — фармон Сенингдир!» дейишга ўхшайди.

Иброҳим буюрдики: «Парвардигорим тирилтириб ўлдирадиган зотдир»[98]. Намруд ҳам деди: «Мен (ҳам) тирилтираман ва ўлдираман»[99]. Улуғ Оллоҳ унга мол-мулк бергани учун ўзини қудратли ҳисоблаб, ишини Ҳаққа ҳавола этмади. Балки: «Мен (ҳам) тирилтираман ва ўлдираман» деди. Мулкдан мақсад — билим. Улуғ Оллоҳ инсонга мен иш ва амал-ла ҳаёт бағишлайман, завқ пайдо қиламан, дея ишларини ўзига боғлаши учун ақл ва назокат берди. Бу — У тирилтиради ва ўлдиради, дегани эмас.

Биттаси буюк Мавлонодан сўради: «Иброҳим Намрудга «Албатта, Оллоҳ қуёшни Машриқдан чиқаради»[100]. Агар сен худолик даъвосида бўлсанг, бунинг аксини кўрсат, деди. Бу — не ҳолки, Намруд Иброҳимни гап билан мот қилди. Чунки у (Иброҳим — тарж.) аввал айтган сўзини кўйиб, ўзга бир далил келтирди?».

Буюк Мавлоно буюрдики: Анавиларга ўхшаб сен ҳам валдираяпсан. Ахир, ҳар иккала мисол ҳам бирку! Уларнинг бир қанча маъноси бор. Бири: Улуғ Оллоҳ сени йўқликдан она қорнида бор этди. Сенинг машриқинг — онанг қорни. У ерда туғилдинг — чиқдинг, юксалдинг. Ва мозор мағрибида ботдинг. Бу дегани «Тирилтиради ва ўлдиради» демакдир. Агар сен қудрат соҳиби бўлсанг, болани мозор-мағрибидан чиқар-да, раҳим мағрибига элт, кўрамиз! Бошқа маъноси шу: тоат, мушоҳада ва юксак илмлар воситасида орифда ойдинлик (зиёлилик — тарж.), ўздан кечиш, завқ ва ҳузур ҳосил бўлади. Буларни тарк этса-чи, завқ ҳам йўқолади. Демак, тоат ҳоли билан тарк этиш ҳоли унинг машриқ ва мағриби ҳисобланади. Агар сен яратишга қодир бўлсанг, гуноҳ мағрибида пайдо бўлган фасод ва ёмонликни ҳамда тоатдан туғилган ойдинлик ва роҳатни ҳозир, шу онда кўрсат. Кўрсатолмайсан! Чунки бу қулнинг иши эмас ва ҳеч қачон ҳеч бир қул бу ишнинг уддасидан чиқолмаган ва чиқолмайди. Сабаб: бу — Оллоҳнинг иши ва У қуёшни истаса ғарбдан, истаса шарқдан чиқаради. «У тирилтирадиган ва ўлдирадиган зотдир»[101].

Кофир ҳам мўмин ҳам уни тасбеҳ этади. Чунки Улуғ Оллоҳ кимда ким тўғри йўлдан юрса, тўғри яшаса, шариат ва вали-ю набийлар тариқатларига кўра ҳаракатланса, унда ойдинлик, ҳаёт ва завқ ҳосил бўлажигидан хабар берган. Агар киши аксинча яшаса-чи, ҳар турли балоларга гирифтор бўлиши ҳам билдирилган. Кимдир йўлларнинг бунисидан кетса, бошқаси унисини танлайди ва шу тарзда Оллоҳнинг ваъдаси қандай бўлса, ўшандай юзага чиқади. Демак, уларнинг ҳар иккиси ҳам Оллоҳни тасбеҳ этган ҳисобланади. Фақат иккаласи икки хил тил билан. Улар орасидаги фарқ нимадан иборат? Чунончи, ўғрилик учун ўғрини дорга осишса, у (ўғри) мусулмонларга воиздир. Яъни бу демакдирки, кимда-ким ўғрилик қилса, унинг ҳоли шудир. Тўғри ва ишончли бўлгани учун подшоҳ бошқа бир одамга зарбоф тўн ҳадя қилди. У ҳам мусулмонларнинг воизидир. Фақат ўғри ва зарбоф тўн соҳиби ўз тиллари билан ваъз этадилар. Сен улар орасидаги фарққа бок!

ФАСЛ. Буюрдки: қалайсан, хотиринг жамми? Чунки хотир жуда азиз нарсадир. У тузоққа ўхшайди. Тутиш учун тузоқ мустаҳкам бўлиши керак. Йўкса, ҳеч ишга ярамайди. Шунинг учун ҳам одамларга қаратилган дўстлик ва душманлик ҳаддидан ошмаслиги зарур. Чунки улар тузоғининг синиши ҳам муқаррар. Мўътадиллик лозим. Дўстлик ҳам ҳаддан ошмаса дуруст деганда, албатта, Ҳақдан бошқага дўстлик назарда тугилади. Улуғ Оллоҳ тўғрисида ҳеч қандай ифрот (чуқур кетиш, ҳаддан ошиш — тарж.) тасаввурга сифмайди. Севги қанча қувватли бўлса, шунча яхшидир. Аммо ифрот нечун Ҳақдан бошқаси (яъни халқ — тарж.) учун мумкин эмас. Чунки халқ кўк қуббасининг асиридир. Кўк қуббаси дўнади. Жумладан, халқнинг аҳволи ҳам дўнади, ўзгаради. Дўстлик ифротга борганда (ҳаддидан ошганда — тарж.) ҳамиша буюклик ва саодатни истайди. Бу эса — имконсиз. Шунинг учун хотир паришон бўлади. Душманлик ҳам ифротга борганда, доимо ёмонлик ва бахтсизликни хоҳлайди. Кўк қуббаси айланмоқда. Шунга кўра унинг (одамнинг — тарж.) ҳоли ҳам ўзгаради ва у баъзан кулса, баъзан йиғлайди. Инсоннинг ҳамма вақт бадбахт бўлиши мумкин бўлмагани учун уни хушламаган кишининг тинчи йўқолади. Фақат Оллоҳ севгиси одамларнинг барчасида (ҳатто) кофирда, яҳудию будпарастда ҳам яшириндир. Ахир инсон ўзини яратганни қандай қилиб севмасин? (У севади) фақат севгиси унда гизлидир. Чунки айрим тўсиқлар борки, ишқнинг ошқор бўлиши -имконсиз. Қачонки, тўсиқлар ўртани бўшатади, севги юзага чиқади. Фақат борлиқлар эмас, ҳатто йўқлиқлар ҳам ўзларини бор этишини (Оллоҳдан — тарж.) умид қилиб яшайдилар. Йўқлик подшоҳ қаршисида саф тортган тўртта одамга ўхшайди. Уларнинг ҳар бири шоҳ менга бир мавқе беради, дея кутади. Шу билан бирга, улар бир-бирларидан уяладилар. Чунки, бирининг умиди бошқасиникига мувофиқ эмас. Шунинг учун ҳам йўқлик Оллоҳ ҳузурида тизилиб тураркан, уларнинг ҳар бири «Мени бор эт!» дея, қолганлардан аввалроқ яратилишни истайди. Йўқлиқлар шундай экан, борлиқлар қандай бўлиши керак. «Мавжуд бўлган барча нарса ҳамду сано айтиш билан У зотни поклар. Лекин сизлар (эй инсонлар), уларнинг тасбеҳ айтишларини — поклашларини англамасизлар»[102]. Бу сўзга ҳайрат этилмайди. (Чунки) йўқ бўлмаган ҳеч нарса йўқдирки, Унинг ҳамдини тасбеҳ этмасин. Ғариб бўлган нарса шудир.

ШЕЪР: (Куфр ҳам, иймон ҳам сенинг йўлингда: «У бирдир. Унинг шериғи йўқдир» — деб югуриб елишади).

Бу уйнинг таъмали ғафлатдан. Чунки оламдаги барча жисмларнинг ўсиши — ғафлат меваси. Жумладан, сенинг вояга етган шу жуссанг ҳам ундан. Ғафлат — куфр. Куфр бўлмаса, дин бўлмайди. Чунки дин куфрни тарк этмақдир. Демак, куфр бўлсинки, инсон ундан воз кеча олсин. Шунга кўра, буларнинг ҳар иккиси ҳам бир нарса. Чунки улар бир-бирисиз йўқдир. Улар қисмларга айрилмайди. Яратганлари (ҳолиқлари) ҳам бирдир. Агар Ҳолиқлари бир бўлмасайди, айрилардилар, парчаланардилар. Чунки ҳар бири бир бўлакни яратган ҳисобланарди. Шунга кўра, Яратган бир бўлгани учун Оллоҳ Бирдир. Унинг ўртоғи бўлолмайди.

Дедиларки: «Сайид Бурҳониддиннинг гўзал нутқи бор, лекин гап орасида Санойи шеърини кўп такрорлайди». Сайид Буюрдки: Бу эътироз

«Қуёш яхши, аммо бир айби — нури бор» дейишга ўхшайди. Санойи шеъридан мисол сифатида истифода этмакдан мақсад — фикрни ечиш, кўрсатиш. Ҳамма нарсани кўрсатган қуёшдир ва ҳамма нарса унинг зиёси туфайли кўринадиди. Қуёш нуридан мурод — нарсаларни кўрсатиш. (Аммо)бу қуёш ишга яроқсиз нарсаларни кўрсатмоқда. Ишга яроқли нарсаларни кўрсатган қуёш ҳақиқийдир. Сиз ҳам жузъий ақлингиз нисбатида кўнгил қуёшидан билим зиёси олинг. Чунки бу ҳақиқат қуёшининг нури ва мажозидир. Сизга ошкор нарсалардан ўзга бири юз очса, билимингиз ортади. Ҳар бир устоздан ва дўстдан бирон нарса олишга интилинг. Кўринадидики, ҳақиқий қуёшдан бошқа яна бир қуёш бор. Унинг ёрдамида эса ҳақиқатлар ва маънолар кашф этилади. Сен мамнун бўлган жузъий билим буюк билимнинг нуридир. «Улар (гўё) узок бир жойдан чақирилаётган кишилар кабидирлар»[103] дея буюрилганидек, бу нур сени ўша буюк билим ва асос қуёши томон чорлайди.

Сен у илмни ўзингга томон тортқилаяпсан. У дейдики: Мен бу ерга сиғмайман, яхшиси, сен у ерга кел. Менинг бу ерга сиғишим — имконсиз, сенинг у ерга келишинг — мушкул. Имконсизни яратмоқ — имконсиз. Бироқ мушкулни яратмоқ имконсиз эмас. Демак, ёлғиз чора — сенинг ғайратинг ва меҳнатинг орқали буюк илмга қовуша олиш. Унинг бу ерга сиғишига эса мутлақо умид этма. Чунончи, бойлар Оллоҳ давлатидан мисқоллаб, тийинлаб тўплайдилар. Буни улар бадавлатлик нуридан бадавлатлик сифатини қозонмоқ учун қиладилар. Бадавлатлик нури дейдики: Мен у буюк бадавлатлик тарафидан сизни чорлаяпман. Сиз эса нега мени бу ерга тортасиз? Ахир мен сиғмайман-ку! Яхшиси, сиз келинг. Хулоса: Асл бўлган нарса натижадир. Натижа мақталсин! Бундай натижа илдизи руҳоний боғда, танаси, шохлари ва мевалари (яъни нури) ўзга жойда бўлган серҳосил дарахтга ўхшайди. Меваларни илдиз жойлашган боққа элтадилар. Чунки кўприк ўша ердадир. Агар аксинча бўлса-чи? Унда зоҳиран «Субҳоналлоҳ!» ва «Ла илаҳа иллаллоҳ!» дейилса-да, илдизи бу дунёда бўлгани учун меваларни ҳам шу ёққа олиб келишади. Агар ҳар иккиси ҳам у (руҳоний — тарж.) боғда бўлса, нур устига нурдир.

ФАСЛ. Акмалиддин: «Мавлонога ошиқман». Унинг юзини кўришни шу қадар истайманки, ҳатто охират ҳам хаёлимга келмайди. Мавлононинг нафсини бу тушунчалар ва тадбирлардан озода, мунис кўраман. Унинг гўзаллигидан ҳаловат топаман. Сурати ва хаёлидан эса менда лаззатлар ҳосил бўлади», — деди. Мавлоно буюрдики: Охират ва Ҳақ унинг хаёлига келмаса ҳам, булар дўстликда пинҳондир. Халифа ҳузурида бир раққоса соз чаларди. Халифа дедики: «Санъатинг кўлларингдами?» Раққоса: «Оёқларимда ҳам бор» — деб жавоб берди. Чунки унинг кўлларидаги завқ оёқларидагининг бармоқларида гизли бўлганлигидандир. Шунга кўра, мурид ҳар нақадар охиратни ўйламаса-да, шайхни кўриш ва ундан айрилиш ҳиссини туйиш замирида ўша завқ бор. Фақат яшириндир. Кўздан ниҳондир. Масалан, бир киши ўғлини севиб эркаларкан, оталик, оқибатлилик, вафо, марҳамат, шафқат каби туйуларни хаёлига келтирмаса-да, буларнинг барчаси унинг меҳрида пинҳондир. Худди шамолнинг дарахти яширин бўлганидек. Хоҳ ерда ва хоҳ сувда бўлсин, агар унда шамол бўлмасайди, олов (унга) таъсир

қилмасди. Чунки шамол — оловнинг еми, ҳаёти. Ахир, кўрмаяпсанми, пуфламоқ оловни жонлантирмоқда? Дарахт сувдами, тупроқда, қаерда бўлмасин, олов унда яшириндир. Йўқса, у (дарахт, ёғоч — тарж.) сувнинг бетига қалқиб чиқмасди. Чунончи, сен гапираётган бўлсанг, бунинг учун нафақат оғиз, томоқ, тил, ақл, бурун ва лаблар керак, балки жумладан, вужуднинг қолган аъзолари, қолаверса, табиатлар, фалаклар ва арконлар, оламини тутиб турган ҳадсиз-ҳисобсиз сабаблар ҳам зарурдир. Кейин сен Оллоҳнинг сифат ва зот оламига эришасан. Булардан қатъи назар, маъно сўзда кўринмайди ва майдонга чиқмайди. Фақат улар сўзда гизлидир. Инсон беихтиёр кунда беш-олти марта турли кўнгизсизликларга дуч келади. Ва бу инсоннинг эмас, балки бошқа (Оллоҳ)нинг ихтиёридаги иш ҳамда У инсонни назорат қилади. Чунки ёмон бир қилғилик натижаси азобдир. Агар назорат бўлмаса, бунинг жазосини ким беради? Инсон ожиз бўлишига қарамай, унинг табиати «Мен ўзга зотнинг ҳукми остидаман!» дея эътироф этишига монелик қилади. Ва инсон бунга қаноатланмайди. «Одамни ўз шаклу шамойилида яратди» (Ҳадис), Оллоҳ унда бандалик сифатига зид бўлган Улуҳийят (Оллоҳнинг) васфини қарз сифатида кўйгандир. Инсон бошига қанча муштласа ҳам, ориятга айланган саркашлиқдан воз кечмаяпти ва барча омадсизликларини тездагина унутяпти. Барибир, бу — фойдасиз. Қарзга берилган Улуҳийятни қайтариб бермасдан кетма-кет тушаётган тарсакидан қутулиш мумкин эмас.

ФАСЛ: Бир ориф дедик: «Бироз ёзилайин дея гўлаҳга бордим. У ерда бош ўтёқар янги хизматкорни мақтар, бу эса жон-жаҳди билан ишларди. Ориф бош ўтёқарнинг шу сўзларини эшитди: «Агар ҳар доим шундай чакқон ишласанг, бир кун ўрнимни сенга бераман». Орифнинг кулгиси қистади ва ичидаги бир муаммонинг ҳал бўлганини ҳис этди. (Чунки) дунёдаги барча хўжайинлар кулларига нисбатан шундоқдир.

ФАСЛ: Биттаси «Мунажжимлардан бири: Сиз кўриб турганингиз фалаклар ва ер шаридан бошқа яна нимадир бор, дея даъво қилаяпсиз. Менинг кўз олдимда эса ҳеч нарса йўқ. Агар бўлса, кўрсатинг, деяпти» деди. Мавлоно буюрдик: Бу саволнинг ўзи — янглиш. Чунки «Қаердалигини кўрсатинг ва унинг жойи йўқдир» деяпсиз. Хўп, айтинг-чи, сизнинг эътирозингиз қаерда ва қандай жойда? Тилда эмас, оғизда, кўкракда эмас. Жумлани таҳлил қил, уни қисмларга, зарраларга ажратиб боқ-чи, уларда эътироз ва тушунчани тополармикансан? Демак, тушунчангнинг турар жойи йўқлигини тушундинг. Модомики, ўз тушунчанг ерини билолмадинг, Яратганнинг қароргоҳини қандай биласан? Сенда минглаб тушунчалар ва ҳоллар намоён бўлмоқда, бироқ буларнинг ҳеч бири сенинг қўл ва ҳукминг остида эмас. Агар улар ҳосил бўлган ерни билсанг, сен ҳам илова қила олардинг. Сенда ўтиш йўли бўлгани ҳолда, уларнинг қаердан келиб қаерга кетаётганидан хабарсизсан. Ўз аволингни билишдан ожиз бўлганинг ҳолда, Ҳолиқингни (Яратганингни) қайдан биласан? Ахлоқсиз қайинсинглиси бўлган бир одам: «(У) кўкда эмас» деди. Эй кўппак, кўкда эмаслигини қаердан биласан? Тўғри, сен осмонни қаричлаб ўлчадинг, кездинг, текширдинг. Бироқ уйингдаги номуссиз хотинни билмаганинг ҳолда, кўкни қандай биласан! Кўк, юлдузлар ва фалаклар тўғрисида бир-иккита гап

эшитибок сен ҳам оғзингга келганини қайтармаяпсан. Агар чиндан ҳам сенинг билиминг бўлсайди ёки кўкка томон бир қаричгина кўтарилсайдинг, бу лофларни айтмасдинг. Бу «Тангри осмоннинг устида экан» деган хулосага олиб келмаслиги керак. Чунки у кўк ва коинотнинг ташқарисида бўлмаганидек, уларнинг ичида ҳам эмасдир. Яъни кўк ва коинот Уни эгаллаган бўлмай, У буларни қамрагандир.

Биттаси «Кўк, ер, арш ва курси бўлмасдан аввал У қаерда эди?» деб сўради. Биз дедикки: Бу савол (ҳам) нотўғри. Чунки Оллоҳ Удир ва Унинг ери йўқдир. Сен ўзингдаги нарсаларнинг жойини билдингмики, Унинг ерини сўроқлайсан? Модомики, Унинг ери йўқ, у ҳолда, сенинг тушунчаларинг ва аҳволингни жойи қандай қилиб тасаввур этилсин? Ниҳоят, тушунчани Яратган тушунчанинг ўзидан янада латифроқ бўлади. Масалан, меъмор ўзи солган иморатидан латифдир. Чунки у бунга ўхшаш ва ўхшамаган мингларча уйнинг тарихини чиза олади. Демак, уларни қуришга ҳам қодир. Шунга кўра, меъмор бинодан азиз ва латифдир. Фақат лутф кўзга кўринмайди. У гўзаллик оламида майдонга келажак ўйлар ва ишлар орқали юз кўрсатади. Нафас ҳам ёзда эмас, кишда кўринади. Чунки ёз ҳам нафас янглиғ латиф бўлгани учун (нафасни) кўз илғамайди. Йўқса, ёзда нафас олинмайдими? Худди шундай, сенинг ҳам барча маъно ва васфларинг латифдир, кўзга кўринмасдир. Фақат қандайдир иш воситасида юзага чиқади. Чунончи сендаги шафқат бир одамнинг гуноҳини кечирмагунингча пинҳондир. Худди шундай, инсондаги қаҳр ҳам қандайдир айбдорни ушлаб олиб қалтаклаганда ўзини танитади.

Улуғ Оллоҳ ҳам фавқуллоҳда лутфкор бўлгани учун ҳам кўзга кўринмасдир. Шунга кўра, У ер ва кўкни Ўз қудратини ва санъатини намоён қилиш билан яратди. «Ахир улар устларидаги осмонни — Биз уни қандай бино қилиб, (юлдузлар билан) безаб қўйганимизни ва унинг тешик-ёриқлари ҳам йўқ эканлигини кўрмадиларми?»[104].

Менинг сўзим менинг қўлимда (ихтиёримда — тарж.) эмас. Шундан хафаман. Чунки дўстларимга ваъз айтгим келади-ю сўзим менга бўйсунмайди. Хурсанд бўлган томоним шуки, сўзим мендан юксакда ва мен унинг маҳкумиман. Чунки сўзни Оллоҳ айтса, у борган жойида ҳаёт бахш этади. «Уни отган сен эмассан. Уни Оллоҳ отди» (Қуръондан) буюрилганидек, Оллоҳ қамонидан отилган ўққа ҳеч қандай зирҳ бардош беролмайди. Севинчим — шундан.

Агар инсонни билимсизлик тарк этсайди, у ёнарди, қолмасди. Шунга кўра, борлиқнинг баҳоси билимсизлик-ла мумкин бўлгани учун билимсизлик матлубдир (исталган, изланган — тарж.). Билим ҳам Оллоҳни билишга сабаб бўлганидан исталади. Демак, ҳар иккаласи бир-бирининг ёрдамчисидир ва барча зид нарсалар шундоқдир. Кеча кундузнинг ҳам зидди, ҳам ёрдамчиси ҳисобланади. Чунки кеча доимий бўлсайди, ҳеч қандай иш майдонга келмасди. Ҳар замон кундуз бўлиши ҳам ўз навбатида, инсон аъзоларини ишдан чиқаради. Чунки кечаси истироҳат қилмасдан, кундузи сарфлаш мумкин эмас. Бироқ буларнинг барчаси ҳокимга кўра битта ишни бажараяптилар ва бир-бирларига зид эмаслар. Йўқса, кўрсатгин-чи, дунёда қай бир нарса нуқул ёмондирки, унда яхшилик бўлмасин ва қайси нарса фақат яхшидирки, унда ёмонлик бўлмасин? Чунончи, бир одам қон тўқмоқчи

бўлди ва анчагина ёмон тадбирларни амалга оширди. Бироқ худди ана шу ёмон ишлар (тадбирлар) унинг одам ўлдиришига монелик қилса, хулоса шуки, улар яхшидир. Чунки ўлимнинг олдини олдилар. Шундай экан, яхшилик ва ёмонлик ажралмасдир, бир нарсадир. Биз мажусийлар билан мунозара қилганимизда, улар «Икки Тангри бор: бири яхшиликни, иккинчиси эса ёмонликни яратади» дедилар. Биз жавоб бердик: Сен ёмонликсиз бир яхшиликни кўрсатгинки, биз ёмонлик ва яхшиликни яратган икки худони эътироф этайлик. Бу — имконсиз. Чунки яхшилик ёмонликдан айро эмас. Модомики, бу — шундоқ, демак, улар орасида ҳеч қандай фарқ йўқ. Кўринадики, иккита яратувчи ҳақидаги гап лофлар. Биз сени «Шунга ишонмоғинг шарт!» дея мажбурламаймиз. Фақат: «Аҳволнинг бундай эмаслигига қандай амин бўлдинг?» — деймиз. Эй кофирча, Оллоҳ буюрадики, «Улар ўзларининг улуғ бир Кунда — барча оламлар бутун оламлар Парвардигори хузурида тик туриб (ҳисоб-китоб берадиган Қиёмат) Кунда қайта тирилгувчи эканликларини ўйламайдиларми?»[105]. Шундан кейин ҳам сенда биз айтганларни ўйлаб кўриш фикри туғилмадимми? Шунинг учун ҳам кофирларни: «Сенда биронта ҳам истак майдонга келмадимми? Нечун эҳтиёт бўлмадинг ва бизни истамадинг?» дея айблайдилар.

ФАСЛ. «Абу Бакр намози, рўзаси ва садақаси билан қолган Асҳобдан афзал кўрилгани йўқ, балки қалбидаги иймони туфайли муқаррам бўлди» (Ҳадис»).

Яъни Абу Бакрнинг устунлиги, унинг бошқаларга нисбатан кўп намоз ўқигани ёхуд рўза тутганидан эмас, балки унинг Оллоҳга бўлган муҳаббати ва Оллоҳнинг унга бўлган иноятидандир. Қиёматда намозни, рўзани, садақани... ҳамма-ҳаммасини тарозига қўярлар, фақат муаббат тарозига сиғмайди. Англашиладики, асл бўлган нарса — муҳаббат. Ўзингда муҳаббат ҳис этишининг ҳамона унинг қувватланиши пайдан бўл. Чунки ҳаракатда баракот бор. Йўқса, сармойадан айрилсан. Ер белкурак билан ағдарилади ва у ўз бағрида ўсимлик ўсишига тайёр ҳолга келади. Йўқса, у қотади, яроқсизга чиқади. Сен тупроқдан тубан, ундан қийматсиз эмассан. Агар ўзингда пайдо бўлган бирон истакни ҳис этсанг: «Бу келиб кетишинг ҳеч бир фойдаси йўқ» дема. Сен ҳаракат қил, фойда эса ўзидан ҳосил бўлғуси. Одамнинг дўконга боришининг фойдаси унинг эҳтиёжи қондирилишидир. Оллоҳ ризқ беради. Бироқ уйда ўтириб ризқни кутган киши ундан бенасиб қолажак. Бола йиғлайди, она сут беради. Агар: «Йиғлашнинг фойдаси йўқ» дея индамаса, боланинг оч қолиши — муқаррар. «Руку ва сажданинг қандай нафи бор?» дейишлик ҳам шунга ўхшайди. Агар сен амирнинг олдида тиз чўкиб, таъзим бажо келтирсанг, у ҳам сенга марҳамат қилади. Бироқ бу марҳамат амирнинг гўшти ёки терисида эмас. Чунки у ўлгандан кейин ҳам гўшт ва тери ўз ўрнида қолади. Демак, амирдаги мазкур туйғу кўринмасдир. Гўштсиз ва терисиз қилинган хизматнинг кўрилмаслиги эса жуда табиийдир. Агар у нарса гўшт ёки терида пинҳон бўлмасайди, Абу Жаҳл ва Мустафонинг ўртасида ҳеч қандай фарқ қолмасди. Зоҳиран, сағир ва соғнинг қулоғи бир хил. Аммо бири кар, иккинчиси эшитилади. Эшитиш қобилияти соғ одамда ниҳондир, кўзга кўринмасдир. Демак, асл бўлган нарса — иноят. Сен бир Амирсан, сенинг иккита хизматкоринг бор. Бири сен учун тинмай меҳнат

қилса, иккинчиси дангасалик этади. Бироқ меҳнатсевардан кўра ишёқмас хизматкорга муҳаббатинг кўпроқ эканини кўраяпмиз. Чунки иноятга ҳукм этилмас. Масалан, жума кунини ҳам қолган кунлардан устун қилди. Чунки «Оллоҳнинг шундай ризқлари бордирки, улар Лавҳ-и маҳфузда ёзилган руҳлардан бошқадир. Қул уни жума куни истасин» (Ҳадис). Ажабо, жума куни нима хизматлар қилдики, қолган кунлар буни уддалай олмадилар? Гап шундаки, унга иноят воқе бўлгандир. Агар бир кўр «Мени кўр яратдилар. Бунда менинг айбим йўқ» дегани билан захмати енгиллаб қолмайди. Кофирлар куфр азоби ичрадир, бироқ чуқурроқ ўйлаб қарасак, ушбу азоб ҳам айни иноятдир. Чунки у роҳат ичра кўмилган пайтида Оллоҳни унутади. Азобланаётганда эса хотирлайди. Жаҳаннам кофирларнинг масжидидир. Чунки улар ўша ерда Оллоҳни ёд этадилар. Уларнинг билимсизлик пардалари йиртилади ва Оллоҳнинг борлигини тасдиқлаб: «Ё Раб! Ё Раҳмон! Ё Ҳақ!» дея йиғлаб-сиқташади. Шунга қарамасдан тузалишлари билан яна ғафлат пардалари ҳосил бўлади. Оллоҳни эса йўқотадилар. Ҳолбуки, ғам-ғусса чекаркан, Оллоҳни зикр этардилар. Энди эса, қачонки, ҳузр-ҳаловат етганда, Оллоҳ уларнинг эсларидан чиқди. Шунинг учун ҳам Оллоҳ Ўзини доимо ёдлаб туришлари учун уларга азоб-укубатни раво кўради. Чунки Оллоҳ оламни, кўкни, ерни, қуёшни ва ойни, сайёраларни, яхшилик ва ёмонликни, Ўзини зикр (тасбеҳ) этишларини, Ўзига бандалик қилишларини кўзлаб инсонни яратгандир. Кофирлар ҳузурга қовушишлари билан ўз вазифаларидан ғофил қоладилар. Шунга кўра, жаҳаннам улар учун доимий ёдномадир. Мўминларнинг машаққат чекишларига эса ҳожат йўқ. Чунки улар роҳат ичида бўлганда ҳам азобни унутмайдилар. Масалан, ақлли бола товонига теккан бир калтак зарбини ҳеч қачон унутмайди. Фақат аҳмоқларгина жазони эсдан чиқарадилар. Худди шундай, ақлли от учун бир қамчи кифоя. Аҳмоқ отга эса кетма-кет ва тинимсиз қамчи уриш керак бўлади. Ҳатто бундай от инсонни ташишга лойиқ эмас. Унга гўнг юклаш лозим.

ФАСЛ. Қулоқнинг бир нарсани такрор-такрор эшитиши кўриш ҳукмига ўтади. Чунончи, кишига унинг ўз ота-онасидан туғилганини доимо айтиб, эслатиб келишган ва у бунга ишонади. Яъни эшитгани унинг учун ҳақиқат ҳукмини олгандир. Энди унга «Сен улардан туғилмадинг» дейишса, инонмайди. Худди шундай, сен ҳам Макка ва Боғдод тўғрисида кўп эшитгансан. Модомики, биронтаси чиқиб «Бу шаҳарлар йўқ» деб қасам ичса ҳам, энди ишонмайсан. Чунки сенинг такрор-такрор эшитганинг кўриш ҳукмига тенг бўлгандир. Бир инсоннинг сўзи ҳамманинг оғзида бўлса, у бир шахс эмас. балки юзта шахсдир. У берган битта хабар ҳам юз минг хабар ўрнига ўтади. Сен бунга ҳайронсан. Зоҳир (дунё) шоҳи ҳар нақадар бир киши бўлса ҳам юз мингта одамга баробардир. Агар юз мингта одам бирон нарсага айни хил қиймат берса, арзимасдир, унинг бир сўзи эса мингнинг ўрнини босади. Зоҳирда (дунёда) шундай бўлгандан кейин руҳлар оламида ҳам шундоқдир. Сен оламни ҳар қанча айланган эсангда, Унинг учун бўлмагани туфайли зимманга яна бир қарра айланмоқ юки тушди. Чунки «Ерни айланиб сайру саёҳат қилинглар, сўнгра (пайғамбарларни) ёлғончи қилгувчиларнинг оқибати қандоқ бўлганини кўринглар»[106]. Сенинг

сайринг Унинг учун эмас, балки пиёз ва саримсоқ учун эди. Ва булар мақсадга айланиб сенинг кўз олдинда парда янглиғ тортилганди. Масалан, бозорда биронтасини астойдил қидираётган бўлсанг, ўзгаларни кўрмайсан. Кўрсанг ҳам, улар сенга хаёл бўлиб туюлади. Ёки керакли масалани китобдан излаётганингда, қолган масалаларга мутлақо эътибор бермай ўтасан. Шунинг учун ҳам сенинг бундан бошқа бир мақсадинг (ниятинг) бўлиши ҳамда унинг ёди билан яшаб, қолган нарсаларни кўрмаслигинг керак эди.

Умар замонида жуда кексайиб қолган бир одам бўларди. Шу қадар қариб кучдан қолгандики, фарзанди (қизи) уни сут билан боқарди. Умар қизга «Бу замонда сен каби ўз отасига ҳақи ўтган бола йўқдир» деди. Қиз: «Тўғри, аммо мен ва отам ўртамизда бир фарқ бор. Яъни у мени ўстириб вояга етказган, боламга бирон корҳол бўлмасин, дея кечалари ёнимда титраб ўтириб чиққан. Ўз навбатида мен ҳам отамга хизмат қиляпман. Бирок заҳматлардан қутилишини истаб, Оллоҳдан унга ўлим тилаяпман. Отамни мен учун босган титроғи менда йўқ. Нима қилайинки, мен отам учун титрай олмаяпман?» — деб жавоб берди. Умар «Бу аёл Умардан зиёда фоқиҳдир» (фиқҳ билимдони — тарж.) (Ҳадис) дея буюрди. Яъни мен кўринишга қараб ҳукм бердим, сен эса ўзни (моҳиятни, асосан — тарж.) сўйладинг. Нарсанинг асосини билган киши фоқиҳдир У ҳақиқатни айнан ва аниқ-равшан билади. Ажабо, Умарнинг ўзи ишлар ва сирлар ҳақиқатини билмайдими? (Билади). Бирок асҳобнинг табиати шундайки, улар ўзларини кичик ҳисоблаб, бошқаларни улуғлайдилар. Талай одамлар борки, уларнинг хузурга таҳаммуллари йўқ, аксинча, ҳоллари ғайба яхши бўлади. Масалан, куннинг бутун ойдинлиги қуёшдан. Лекин киши кун бўйи қуёшга қараб ўтирса, кўзи камашади, ҳеч бир иш қилолмайди. Шунга кўра, унинг бошқа бир иш билан машғул бўлиши дурустдир. Кўз қуёшга боқмаслик борасида ғайбатда ҳисобланади. Худди шундай, бетобнинг олдида ширин таомлардан гап очиш, унинг қувват ва иштаҳасини орттиради, хаяжонлантиради. Аммо таомларнинг олдида бўлишлик унга зарар беради. Кўринадики, ҳақни талаб қилишда ишқ ва титроқ лозимдир. Кимдаким титрамаса, унинг титраганларга хизмат этиши вожиб бўлади. Дарахт танасидан мева битадими? Чунки титроқ шохларнинг учидадир. Аммо тана шохларга қувват беради ва мева воситасида болта заҳридан сақланади. Дарахт танасининг титраши фақат болта орқали бўлиши мумкинлигидан унинг титрамагани маъқулроқдир. Шунга кўра, у титраганлар хизматини адо этган бўлади.

Чунки у Муинуддиндир (дин ёрдамчиси — тарж.) Айн тепасига бир мим иловаси билан Айнуддин Муинуддинга айлангандир. Яъни камол бир илова билан нуқсонга дўнгандир ва биргина Мим (М) ҳарфининг ортиқчалиги қусурни келтириб чиқарган. Чунончи, беш бармоққа бир бармоқ қўшилиб оз кўпга айланганига қарамай, бу ҳол қўл учун нуқсондир. Аҳад-камол, Аҳмад эса ҳануз камол мақомида эмас. Ундан ҳам мим (М) ҳарфи чиқиши билан Аҳмад ҳам камол (Аҳад) топгуси. Яъни Ҳақ ҳамма нарсани меёрида яратгандир. Уларга бирон нарса илова қилдингми, тамом, камол қусурга айланади. Бир сони барча сонларда мавжуддир ва усиз ҳеч қайси сон йўқдир.

Саййид Бурҳониддин фойдали нарсаларни буюрар эди. Бир аҳмоқ одам унинг гапини бўлиб: «Бизга назири эшитилмаган бир сўз айт» деди. Саййид

Бурҳониддин дедики: Агар сен беназирсан, кел сенга беназир бир сўз сўйлай. Сен ўзингдан бир мисолсан ва бу — сен эмассан. Шу турган шахсинг сенинг соянгдир. Чунки биров ўлганда: «Фалончи кетди» дейишади. Агар у бу бўлса, у қайга кетди? Демак, сенинг ташинг ичингнинг мисоли экани маълум бўлди. Сенинг зоҳирингга қараб ботининг тўғрисида хулоса чиқарадилар. Кўзга кўринган ҳамма нарса қуюқдир (қалиндир). Масалан, ёзда кўринмаган нафас қишда кўринади. Чунки, совуқ қалиндир.

Набий Оллоҳ қудратини кўрсатиши ва даъват-ла халқни уйғотиши керак бўлади. Бироқ унинг бир кишини истейдод мақомига эриштириши шарт эмас. Чунки бу — Оллоҳнинг иши. Ҳақнинг икки сифати бор: Қаҳр ва меҳр (лутф). Пайғамбарлар буларнинг ҳар иккаласига ҳам муяссар бўлгандир. Мўминлар меҳрга, кофирлар эса қаҳрга сазовор бўлган. Иймон ва куфр соҳиблари ўзларини набийларда кўрадилар ва ўз овозларини улардан эшитиб оладилар. Киши ўзининг борлигини инкор этмайди. Шунинг учун ҳам набийлар умматига: «Биз сизмиз, сиз эса бизсиз. Ўртамизда бегоналик йўқ» дейишади. «Бу — менинг қўлим» деган одамдан далил талаб қилинмайди. Чунки қўл унга боғли бўлган парчадир. Ҳолбуки, «Фалончи менинг ўғлим» дегандан эса шоҳид истайдилар. Чунки фарзанд ундан айрилган парчадир.

ФАСЛ. Баъзилар: «Севги ҳурмат ва хизматни тақазо қилади» дейишган. Бу — хато.

Эҳтимол, севилганнинг орзуси ҳурмат ва хизматни талаб қилар. Агар маъшуқ ошиқнинг хизматда бўлишини хоҳласа, табиийки, хизмат қилинади. Агар истамаса, хизмат бўлмайди. (Лекин) хизматни адо этмаслик севгига зид нарса эмас. Чунки ошиқнинг ўзи хизмат этмаса-да, унинг севгиси хизматдадир. Ва асл бўлган ҳам севгидир. Агар енг чувалиб қолса, бу қўл ҳаракати натижасидир. (Аммо) қўл кимирлаганда, енгнинг ҳам ҳаракатланиши мутлақо шарт эмас. Чунончи, бир киши кенг жубба ичида ҳаракатланганда, жуббанинг ҳам ҳаракатланиши зарур бўлмайди. Лекин жубба кимирлаганда, ичидаги одамнинг ҳаракатсиз қолганлиги имконсиздир. Баъзилар жуббани уни кийган киши деб, енгини қўли деб ўйлайдилар. Шалвар почасини эса оёққа йўядилар. Аслида-чи, бу «қўл» ва «оёқ» бошқа бир қўл ва оёқнинг енг-ю почасидир.

Амир келди. Бизни тўплади ва кетди. Бу асаларининг бол ва мумни йиғиб қўйиб, ўзи учиб кетишига ўхшайди. Чунки арининг вужуди унинг бақоси учун шарт эмас. Ота-оналаримиз ҳам худди ана шу асалари кабидирлар. Улар ҳам истаганни (ошиқни) исталган (маъшуқ) билан бирлаштирадилар ва ўзлари учиб кетадилар. Улуғ Оллоҳ уларни асал ва мум тўпламакда восита қилгандир. Улар кетгандан кейин мум, бол ва боғбон қолади. Буларнинг ўзлари бўстондан ташқари чиқолмайдилар. Чунки ташқари — чиқса бўладиган бир жой эмас. Улар бўстоннинг бир бурчагидан иккинчи бурчагига аранг бориб келиб турадилар. Бизнинг вужудимиз асалари сандиғига ўхшайди. Сандиқдаги мум ва бол Оллоҳнинг ишқидир. Ота-оналар — асалари. Ва восита сифатида боғбондан тарбия оладилар. (Чунки) сандиқни ясаган боғбондир.

Улуғ Оллоҳ асалариларга ўзга бир шакл берган. Улар ўз ишларига мувофиқ кийингандир ва у оламга кетаркан, уст-бошларини яна

ўзгартирадилар. Чунки у ерда асаларилардан бутунлай бошқа иш ҳосил бўлади. Фақат шахс ўша шахсдир. Аввал ким эса, ҳозир ҳам ўшадир. Бу — шунга ўхшайди. Жангга кетаётганда киши ҳарбий кийимларни кияди ва кўлига қурол олади. Уруш тугаши ва тинч кунлар бошланиши билан эса у бутунлай бошқа кийимларга эҳтиёж сезади. Чунки у ўзга бир иш билан машғул бўлади. Бироқ унинг шахси аввалгисидир, ўзгармагандир. Фақат сен уни бурунги кийимда кўрганинг учун ҳар хотирлаганингда ўша шаклда тасаввур этасан. Агар у юз мартта кийим алмаштирса-да, ҳол айнидир. Биттаси узугини йўқотди. Бу орада узукни олиб кетган бўлишларига қарамай, у одам ўша жойда айланаверди. Бу билан у «Мен шу ерда узугимни йўқотдим», демоқчи бўлади. Ўлиб кетган бир яқини қабри атрофида айланиб, ҳеч нарсадан хабарсиз бўлган тупроқни ўпиб тавоф этиш ҳам шунга ўхшайди. Яъни бу демакдирки: «Мен узукни шу ерда йўқотдим, уни қачон жойига элиб қўйишади?».

Улуғ Оллоҳ шунчалик санъат кўрсатиб, қудратини изҳор этди ва ҳикмат-и Илоҳий учун икки руҳни бир жасадда бирлаштирди. Агар инсон жасад билан бир лаҳза баробар қолса, кўрқади. Улуғ Оллоҳ қалбни кўрқитмоқ ва кўрқувни тозаласанмоқ учун уни бир нишон қилгандир. Шу тарзда мазор ваҳшатидан ва қора тупроқдан одамлар қалбида кўрқув пайдо бўлишини истайди. Масалан, карвон таланган жойга белги сифатида икки-уч тошни териб тикка қилиб қўядилар. Бу демакдирки: «Бу ер таҳликали!». Мазорлар ҳам таҳликали жойни кўрсатувчи худди ана шундай аломатлардир. Кўрқув одамлар қалбларига таъсир этади. Бироқ унинг ҳаракат шаклида кўринишига ҳожат йўқ. Чунончи, «фалончи сендан кўрқади» десалар, у кишидан бирон ҳаракат содир бўлмасданок, кўнглингдан унга нисбатан бир илиқлик уйғонади. Агар: «Фалончи сендан ҳеч-да ҳайикмайди» десалар-чи, сен уни ёмон кўра бошлайсан. Бу чопишдир. Ва у кўрқувнинг асари ҳисобланади. Бутун дунё чопмоқда. Бироқ ҳар кимнинг чопиши ўзига яраша бўлади. Яъни инсонники бошқача, руҳники бошқача ва ўсимликники бошқачадир. Руҳнинг чопиши одимсиз ва аломатсиз бўлади. Узум ҳам ранг олиб пишгунча неча-неча йўллари босади. Фақат чопишлар кўз-ла кўрилмайди, ҳисла топилмайди. Бироқ чопганлиги туфайли бир мақомга эришгани маълум бўлади, холос. Масалан, сувга шўнғиб юзага чиқмай сузган одам кўзга кўринмайди. Фақат илқисдан бирон жойдан бошини чиқарса, бу ерга келгунга қадар сув кетидан қанча юргани аёнлашади.

ФАСЛ. Дўстларнинг қалбида шундай аламлар борки, улар ҳеч бир дори-дармон билан кетмайди. На уй, на саёҳат ва на таом улар жонларига аро киради. Бироқ «Дўстнинг юзи хастанинг шифосидир» деганларидек, дўстнинг юзини кўриш бетобга дармон бўлади. Бунинг қуввати шу даражадаки, ҳатто мунофиқ ҳам мўминлар даврасида ўтирса, уларнинг дўстлиги таъсирида мусулмон бўлади. «Иймон келтирган зотларга йўлиққанларида «Биз ҳам иймон келтирдик»[107], дедилар. Ақлли одамнинг кўлида ҳатто тупроқ каби жисмлар ҳам гўзаллашади. Шундай экан, мўмин-ла мўминнинг суҳбатига эътибор бер-чи, улар қандай асарлар майдонга келтиради? Жузъий нафс ва мухтасар ақлнинг суҳбатидан жамодод (жисмлар

— тарж.) ҳам шундоқ мартабага эришди. Буларнинг ҳаммаси жузъий ақлнинг кўланкасидир. Инсонни кўланкасидан унинг нима эканлиги қиёс этилади. Энди сен кўклар, ой ва қуёш ҳамда ернинг етти қаватининг майдонга келиши учун қандай ақл ва билим лозим бўлганини қиёсла. Ер ва осмон орасидаги барча нарсалар ҳамда бутун борлиқлар куллий ақлнинг соясидир. Ақл-и жузъийнинг сояси инсонга муносиб шаклда бўлгани каби борлиқлардан иборат бўлган ақл-и куллнинг сояси ҳам шунга мувофиқдир. Оллоҳ авлиёлари бу кўклардан бошқа осмонларни-да мушоҳада этганлар. Фақат уларни кўз билан кўриб бўлмайди ҳамда авлиёлар наздида улар уфоқ ва ҳақирдирлар. Шунинг учун ҳам авлиёлар уларга оёқ босиб ўтиб кетгандир.

Жон вилоятларида шундай кўклар бордирки, улар бу дунё кўкларига ҳокимдирлар.

Кўпчилик орасида бир кишининг мазкур хусусиятни қозониши ва оёғини Зухал юлдузига қўйиши нақадар ажабланарли бир ҳолдир.

Бизнинг ҳаммамиз тупроқ жинсидан бўлмаганмизми? Фақат Оллоҳ бизда бир қувват пайдо қилгандир ва унинг шарофати билан ўз жинсимиз орасида афзал бўлдик. Уни ўз тасарруфимизга олдик ва у ҳам бизни тасарруф этди. Шу вақтда уни истаган томонимизга олиб борамиз. Баъзан сарой қурамиз, баъзан эса коса ясаймиз. Ва уни гоҳ қисқартирсак, гоҳ узайтирамиз. Аслида, биз ҳам ўша тупроқ жинсидан эдик. Фақат Улуғ Оллоҳ берган қувват соясида бошқалардан устун бўлдик. Худди шундай, бизнинг орасидан ҳам кимдир Оллоҳ юксалтиради ва биз унинг қаршисида жамодага (эисмга — тарж.) айланамиз. У бизда тасарруф этар, аммо бизнинг бундан хабаримиз бўлмагани ҳолда, унинг хабари бордир. Бунга нечун ажабланиш керак? Хабарсизлик деганда, биз бутунлай ғофилликни назарда тутаётганимиз йўқ. Ҳатто бир нарса ҳақидаги ҳар хил хабарлар ҳам ўзга бир нарсадан хабарсизлик, демакдир. Тупроқ-да жамода бўлишига қарамай, ўзига Улуғ Оллоҳ томонидан берилган ҳамма нарсадан воқифдир. Йўкса, қандай қилиб сувни қабул қиларди, ўсимликларни боқиб ўстирарди? Агар инсон бирон ишга жиддий киришиб, доимо у билан машғул бўлса, унинг бу соҳадаги билимдонлиги қолган соҳалардан ғофиллиги, демакдир. Аммо бизнинг ушбу ғофилликдан қасдимиз тамомий ғафлат эмас.

Мушукни тутмоқчи бўлдилару ишнинг уддасидан ҳеч чиқолмадилар. Кунлардан бир кун мушук қуш ови билан машғул экан, уни ушладилар. Демак, дунё ишларига бутунлай ғарқ бўлмаслик, бир нарсага боғланмаслик ва бироз мўътадил ҳаракат этмак лозим. Аммо зинҳор у тойиб кетади, бу синиб битади, дея нарсага ружу қўймаслик керак. Муҳими — хазина зарар кўрмасин. Агар булар синса, алмаштириш мумкин. Худо кўрсатмасин, у синса-чи? Уни ким алмаштиради. Масалан, сенинг турли-туман матоларинг бўлса, мушкул аҳволга тушиб қолганинда, уларнинг қайси бирини оласан? Албатта, матоларнинг ҳаммаси ҳам керакли, лекин сен вазиятдан келиб чиқиб, хазинанинг энг нафисини танлайсан. Чунки бир дона инжу ва лаъл парчаси билан ҳар хил қимматбаҳо нарсаларни қўлга киритиш мумкин. Бир дарахт мевалари орасида бир дона ширин мева пишди. Гарчи у дарахтнинг бир бўлагидир. Бироқ Улуғ Оллоҳ уни мазали қилмак учун бутундан афзал этган бўлиши керак. Чунки қолган мевалар у берган ширинликдан

махрумдирлар. Кўринадики, мазалилик воситасида парча бутунидан устун бўлди ва дарахтнинг маъноси, моҳияти ҳолига келди.

Бир одам «Менинг шундай ҳолим борки, унга Муҳаммад ҳам, Оллоҳга энг яқин бўлган фаришта (ҳам) сиғмайди», деди. Ғалати! Қулнинг бир ҳоли бўлади-ю унга Муҳаммад сиғмаса! Муҳаммаднинг ҳам ана шундай ҳоллари озмиди, сен каби мискинлик уларга сиғмасин? Масхарабоз қайғули подшоҳни хурсанд қилмоқчи эди. Шоҳ эса сувга қараб ўтираверди. Ниҳоят, масхарабоз «Сувда нимани кўриб қолдингки, кўзингни ундан узмайсан?» деб сўради. Шоҳ: «Бир номуссизни кўраяпман» деб жавоб берганди. Масхарабоз деди: «Қулингиз ҳам кўр эмас, шоҳим!». Худди шундай, сенда ҳатто Муҳаммад ҳам сиғмаган ҳол бўлади-ю, Муҳаммадда бўлмайдими? Аслида, сендаги ҳол унинг баракотидан эмасми? Чунки барча хайр-эҳсонни дастлаб унинг бошидан сочдилар. Ва Муҳаммаддан бошқаларга тарқалди. Улуғ Оллоҳ бутун сочқиларни сенинг устингга сочдим, дея буюрганди. Муҳаммад: «Солиҳ қуллар устига!» деганди.

Оллоҳнинг йўли жуда кўрқинчли, тўсиқли ва қорли эди. Биринчи ўлароқ, жонини хатарга қўйиб от сурган ва йўлни ёриб ўтган у бўлди. Ҳар кимнинг бу йўлдан юра олиши унинг раҳнамолиги ва инояти соясида мумкиндир. Йўлни дастлаб у топгани ва ҳар жойга: «Бу тарафга кетманг, адашасиз. Од ва Самад қавмидек маҳв бўласиз. Бу ён эса мўминларнинг кутулиш йўлидир» дея аломат-белгилар қўйгани туфайли «Очиқ оят — аломатлар бордир»[108] дея буюрилганидек, бутун Қуръон шунинг баёнидадир. Яъни йўлларда ишоратлар тикланган. Агар уни бирон кимса йиқмоқчи бўлса, қолганлар қаршилиқ кўрсатишлари муҳаққакдир. Сен эса Муҳаммаднинг йўлбошчи эканини ниҳоят, бил! Чунки нимаики бўлмасин, аввал Муҳаммадга учрамасдан бизга келмайди. Масалан, сен бир жойга бормоқчи бўлсанг дастлаб ақл раҳбарлик қилади.

Инсон — ғофил. Фақат бошқалар ундан ғофил эмас. У ҳолда дунё ишларида жиддий ва қувватли бўлиш билан бирга, ишнинг ҳақиқатидан ғофиллик лозим. Ҳамда халқнинг эмас, балки Ҳақнинг ризосини талаб этиш зарур. Чунки ризо, севги ва шафқат одамларга қарз сифатида берилгандир.

Оллоҳ буюрадики: Оллоҳ истамаса, ҳеч қандай ҳузур-ҳаловат бўлмайди. Барча сабаблар, неъматлар, озиқ-овқатлар ва ҳоказолар бўлишига қарамай, азоб-уқубат ва заҳмат ичра қолиш мумкин. Шу нуқтаи назардан, сабаблар Оллоҳ қўлида бир қаламдир, қаламни ҳаракатга келтириб ёзган Оллоҳдир. У истамагунча, қалам қимирламас.

Сен қаламга қараб: «Бунга бир қўл лозим» дея қўлни кўрмаяпсан. Қаламдан қўлни ажратяпсан. Кўрганинг қайда-ю, деганинг қайда! Улар эса ҳамиша қўлни кўрадилар ва: «Бунга бир қалам керак» дейдилар. Чунки қўлнинг гўзаллигига чўмилиб, инжалигидан завқ оларкан, қаламни кўришга уларнинг таҳаммуллари бўлмайди. Сен эса қаламни кўриш шавқига берилиб, қўлни ўйлашга фурсат тополмайсан. Яъни сен учун арпа нони ширин бўлганидан буғдой нонга аҳамият бермайсан. Улар эса буғдой нон турганда, арпа нонни қандай истасинлар? Ниҳоят, Оллоҳ сенга ерда бир завқ бергани учун кўкни хоҳламайсан. Ҳолбуки, ҳақий завқнинг макони кўкдир. Ер унда

тирик. Шундай экан, кўкдагилар ерни қандай қилиб хаёлларига келтирсинлар?

Шунинг учун сен ҳам завқ ва лаззатларни сабаблардан билма. Чунки маъно сабабда қарз сифатида мавжуддир. Зарар ва фойда Ундандир. Модомики, шундоқ, у ҳолда, нега сен сабабларга ёпишиб олдинг?

Сўзнинг хайрлиси далолати кўп бўлганидир ва энг яхши сўз кўп бўлгани эмас, балки фойдалидир.

Дедики: «У — Оллоҳ Бирдир»[109]. Кўринишдан гарчи бу суранинг сўзлари оздир, бироқ узун бўлган «Бақара»[110] сурасидан ифода ва баён нуқтаи назаридан устундир.

Нух (пайгамбар) роса минг йил динга даъват қилди ва бор-йўғи қирк киши унга бўйинсунди. Мустафонинг даъват вақти ва қанча одамнинг унга итоат этганлиги — маълум. Ундан зуҳр этган авлиёлар сонининг саноғига етиш ҳам мушкул. Шу ҳолда, қиймат оз ёки кўпликда эмас, балки ифода ва баёндадир.

Баъзиларга оз сўз кўпдан кўра кўпроқ фойдали бўлур. Чунончи, ҳаддан зиён қизиб, чарсиллаб турган тандирга яқинлашиб бўлмагани ҳолда, заиф бир чироқдан мингларча фойда олиш мумкин. Демак, мақсад фойдадир. Шундайлар ҳам борки, уларга кўришнинг ўзи — кифоя. Сўз улар учун зарарлидир.

Ҳиндистонлик бир шайх улуғ бир зотни кўрмоқ ниятида Табризга йўл олди. Етиб келиб, хонақоҳ эшигига яқинлашганда, ичкаридан сас келди: «Оркага қайт! Сен учун хайрли бўлгани шу ерга қадар келишинг эди. Агар шайхни кўрсанг, бу сенга фақат зарур бўлади».

Оз, лекин фойдали бўлган сўз ёниб турган чироқнинг ёнмаган бошқа бир чироқни ўпиб кетишига ўхшайди. Чунки бу унга етарлидир, муддаоси шудир ва у ҳосил бўлгандир.

Набий ўзининг кўринишидан иборат эмас. Кўриниши унинг исми. Набийнинг ўзи эса ишқ ва муҳаббатдир! Боқийдир! Худди солиҳнинг туяси каби. Унинг фақат юзигина туядир. Набий ўлмас ишқ ва севгидан иборатдир.

Биттаси сўрадики: «Нечун минорада фақат Оллоҳга сано айтмай, Муҳаммадни ҳам эслайдилар?». Унга дедиларки, «Муҳаммаднинг ҳамди Оллоҳнинг саноси эмасми?» Чунончи, бир одамнинг: «Оллоҳ подшоҳга ва менинг подшоҳга йўл топишимда ёрдамчи бўлганга ёхуд унинг исмини, сифатларини менга ўргатганга узун умр берсин!» дейиши аслида шоҳнинг мадҳидир.

Бу набий «Менга бирон нарсангизни: ё жуббангизни ёки молингизни беринг, эҳтиёжим бор» демоқда. У сенинг жуббангни нима қилади? Гап шундаки, набий кийимингни қуёш нурунинг сенга тегиши учун истамоқда. Қуръонда: «Оллоҳга қарзи ҳасана беринглар!» дея буюрилганидек, у сенинг юкингни енгиллатмоқчидир. Лекин у фақат мол ва жубба истагани йўқ, чунки сенга булардан бошқа нарсалар ҳам берилгандир. Масалан, илм, фикр, нуқтаи назар... Бу билан демоқчи бўладики: «Кўринишингни, ақлингни, фикрингни... ҳамма-ҳаммасини менга сарф эт. Ахир, молу дунёнгни мен берган олатлар-ла қўлга киритмаганмидинг?» Шу тарзда, у ҳам қушлардан, ҳам тузоқдан садақа истамоқда.

Куёшнинг олдида ечина олсанг, яна яхши. Чунки бу куёш одамни қорайтирмайди, қайтага оқартиради. Ҳеч қурса, кийимингни енгиллатки, куёш тафтини сезасан. Ахир сен нордонга кўниккансан, энди ширинни ҳам татиб кўр.

ФАСЛ. Дунёда пешона тери билан ўрганилган ҳар илм ва баданлар илми ўлимдан кейин ҳосил бўлса, динлар илмидир.

Ана-л Ҳақ илмини билмак баданлар илми, Ана-л Ҳақ бўлмак эса динлар илмидир. Худди шундай, чироқ нурини ва тафтини кўрмоқ баданлар илми, уларда ёнмоқ эса динлар илмидир. Кўрилган ҳар бир нарса динлар илми бўлса, билимнинг ўзи илм-и бадан ҳисобланади. Сен дейсанки: Мутлоқ бўлган нарса назар ва кўрмак, қолгани хаёл илмидир. Масалан, бир меъмор мактаб қуриш ҳақида ҳар қанча тахайюл этса ва бу иш савоб бўлса-да, ундан бўлгани — фақат хаёлдир. Қачонки, мактаб биноти қад кўтарди, хаёл ҳақиқатга дўнади. Хаёл билан хаёлнинг ҳам фарқи бор. Абу Бакр, Умар, Усмон ва Алининг хаёли саҳобалар хаёлидан устундир. Чунончи бир меъмор ва оддий одамнинг иморат тўғрисидаги хаёллари бирдек эмас. Яъни меъморнинг хаёли ҳақиқатга яқин. Бироқ ҳақиқатлар оламида ҳам назар билан назар ўртасидаги фарқ бор. Зулмат ва нурдан бўлган етти юзтадан парда бор, дейишади. Хаёл оламига тегишли нарсаларнинг бари зулмат пардаси ва ҳақиқатлар оламидан бўлганларнинг ҳаммаси нур пардасидир. Фақат хаёл бўлган зулмат пардалари ўта латиф эканлиги учун ўртадаги фарқ кўринмайди. Муаззам ва теран тафовутга қарамай, ҳақиқатлардаги фарқ ҳам англашилмайди.

ФАСЛ. Дўзахийлар жаҳаннамда экан, дунёдагидан кўра кўпроқ мамнун бўладилар. Чунки дўзахда улар Оллоҳдан хабардордир. Дунёда эканликларида эса ғофил эдилар. Оллоҳдан хабардор бўлишдан тотлироқ нарса йўқ. У ҳолда, бир иш воситасида Оллоҳ лутфига муяссар ва Ундан бохабар бўлиш учун дунё исталади. Йўқса, дунё жаҳаннамдан гўзалроқ бўлгани учун эмас. Мунофиқлар дўзах тубига отилажаклар. Улар иймонли бўлиш имконига эга бўла туриб, куфрга енгилганлари учун Оллоҳдан бохабар бўлгунга қадар азоб чекадилар. Ҳолбуки, кофирнинг ҳузурига иймон келмаган ва унинг куфри ҳам заиф. Шунга кўра, енгил бир азоб ила ҳам Оллоҳни танийди.

«Дўзах эгалари жаннат эгаларига: «Бизларга ҳам сувдан ё Оллоҳ сизларни баҳраманд қилган нарсалардан тўкинлар» дея нидо қиладилар»[111]. Улар шароб ва озиқ-овқат истаяпти, деб ўйламанг. Уларнинг мақсади биз эришган файздан баҳраманд бўлишдир.

Қуръон бир келинга ўхшайди. Рўмолини олганинг билан у сенга юзини кўрсатмайди. Ёки у турфа хил юзларда кўриниш кудратига эга. Агар сен пардани очмай, бориб унинг даласида сидқидилдан хизмат этсанг ва ризосини истасанг, мутлақо сенга юзини кўрсатажакдир.

Оллоҳ аҳлини излаки, «Бас, (солиҳ) бандаларим қаторига киргин ва Менинг жаннатимга киргин!»[112] дея буюрилганидек, муродингга етурсан. Улуғ Оллоҳ ҳар кимга сўз айтмайди. Дунё шохлари ҳар тўқувчи билан гаплашмайди. Балки вазир ва ноиб тайин этадики, булар подшоҳ сари йўл кўрсатурлар. Оллоҳ ҳам бир қулни сайлайди. Кимда-ким Оллоҳни қидирса,

унинг ҳузурига борсин. Барча пайғамбарлар шу иш учун келгандир. Улардан ўзгалар йўл кўрсатмас.

ФАСЛ. Сирожиддин: «Бир масала сўйладим, ўзимга дард бўлди» деди. Буюрдики: Сени сўйламакка кўймаган малакдир. Ҳар нақадар сен уни кўрмасанг-да, шавқ, нафрат ва алам ҳиссини туйганинг онда, балки, у муваккалдир (бировни ўзига вакил этиб олган — тарж.). Масалан, сувда юрганинга бир томонда гуллар, бошқа томонда эса тиконлар борлигини сезасан. Аслида сен уларни кўрмайсан, бироқ сув остидаги гулзорнинг мавжудлиги рўйи-ростдир. Буни виждоний дейишади ва бу ҳиссий бўлгандан равшанроқдир. Чунончи, очлик, чанқоқ, ғазаб ва севинч янглиғ ҳислар беш туйғу билан пайқалмайди. Бироқ кўринганлардан яхшироқ маълумдир. Чунки агар кўзингни юмсанг, махсус нарсани кўрмайсан. Лекин ҳар қандай хийла билан ҳам очликдан қутулиб бўлмайди. Худди шундай, иссиқ ва совуқ, ширин ва аччиқ ҳам кўзга кўринмайди. Фақат кўрингандан кўпроқ ва хўпроқ зоҳирдир. Сен нега вужудга боқаяпсан? Ахир, сен усиз ҳам мавжудсан ва ҳар замон усизсан. Кечаси уйқу билан, кундузи иш билан машғулсан. У билан эса ишинг йўқ. Модомики, иш — бундоқ, яъни бир соат ҳам вужудга вақт ажратмаяпсан, нега яна унинг учун титраб-қақшайсан? Сен қаерда-ю вужуд қаерда? «Сен ҳам водийда, мен ҳам водийда». Вужуд улкан бир адаштирувчидир. Сен уни ўлди, деб ўйладинг ва у ўлди (шундоқми?) Ҳей (Оллоҳим!)... Сенинг вужуд-ла қандай алоқанг бор? У буюк кўзбўямачидир. Ҳатто Фиръавннинг сеҳргарлари ҳам озгина билиб қолганлари учун вужудларини фидо қилдилар. Улар вужудсиз ҳам қоим (мавжуд — тарж.) эканликларини кўрдилар. Вужуднинг улар билан ҳеч бир муносабати йўқ эди. Худди шундай, Иброҳим, Исмоил ва қолган барча анбиё-ю авлиёлар ҳам воқиф бўлганлари ҳамона вужуднинг бори-йўғидан кечдилар.

Ҳажжож афюн ичиб, бошини эшикка суяб: «Қимирлатманг, бошим тушиб кетади» дея бақирарди. У шу ҳолда бошини гавдасидан айри, эшикка эса бирлашган дея ўйларди. Бизнинг ва халқнинг ҳолимиз ҳам шундоқ, яъни вужудга боғлимиз ва у билан қоиммиз, дея биламиз.

ФАСЛ. «Оллоҳ инсонни ўз сурати асосида яратди» (Ҳадис) Инсонлар доимо мазҳар (ўзини кўрсатувчи нарса — тарж.) қидирадилар. Баъзи аёллар ўрангандир ва ўзларини қанчалик қидирилганини (исталганини — тарж.) синамоқ учун юзларини очадилар. Худди устарани синаганинг каби. Ошиқ севгилисига: «Мен ухламадим, овқат емадим. Сенсаиз ёндим, куйдим» дейди. Бунинг маъноси шудир: «Сен бир мазҳар излаяпсан ва у менман. Сен мазҳарга маъшуклик сотаяпсан. Олимлар ва санъаткорлар ҳам ҳамиша мазҳар қидирадилар. «Мен яширин хазина эдим, билинмоқ истадим» (Ҳадис) деб буюрилганидек: «Инсонни ўз сурати асосида яратди» (Ҳадис). Унинг ҳукмлари барча одамларда зуҳр этди. Чунки уларнинг ҳаммаси Оллоҳнинг соясидир ва бу соя соҳибига ўхшайди. Агар беш бармоқ очилса, сояси ҳам очилади, эгилса-чи, у ҳам эгилади. Шунга кўра, ҳақни қидирган бир исталган ва сезилганни хоҳлайдики, ҳамма унинг дўсти, севгилиси ва итоаткори бўлишни орзу этади. Ҳамда душманларига душман, авлиёларига дўст бўлишни ҳам унутмайди. Ниҳоят, буларнинг ҳаммаси Оллоҳ кўрсатган ҳукмлар сифатларидир. Соямизнинг биздан хабари йўқ бўлишига қарамай,

биз улардан воқифдирмиз. Лекин Оллоҳ билимининг қаршисида бизнинг хабаримиз хабарсизлик, демакдир. Шахснинг ҳамма қирралари унинг соясида акс этмайди. Худди шундай, Оллоҳнинг барча сифатлари ҳам бизда тўла-тўқис намоён бўлмайди. Фақат айримларигина кўринадики, «Айтинг: Рух ёлғиз Парвардигорим биладиган ишлардандир. Сизларга жуда оз илм берилгандир»[113] дея буюрилган.

ФАСЛ. Исодан сўралдики: Эй Оллоҳнинг руҳи! Дунё ва охирада қай бир нарса энг буюк ва энг мушкулдир. Исо жавоб ўларок: «Оллоҳнинг ғазабидир» деди. Яна сўрадилар: «Инсонни бундан нима кутқаради?» Жавоб берди: «Ўз ғазабини енгиш ва шиддатини ютиши» (Қуръондан). Йўл — шу бўлиши керак. Нафс шикоят этмоқчи бўлганда, инсон унинг аксини қилади, яъни шукрона келтиради ва шу қадар муболағалайдики, натижада, қалбида севги майдонга келади. Чунки ёлғондан шукур қилмак Оллоҳдан муҳаббат истамакдир.

Буюк Мавлоно шундай буюради: «Махлуқдан шикоят Холиқдан шикоятдир» (Қуръондан). Сенга қарши қилинган душманлик ва сақланган кин гизлидир. Худди оловдек. Масалан, сачраган бир учқунни кўрсанг, тезда сўндирки, келган жойига — йўқликка дўнсин. Агар унга бошқа бир жавоб топмоқчи бўлсанг, учқун оловга айланади, адамдан келар, қайтармоқ эса азобдир. «Ёмонликни энг гўзал сўзлар билан даф қил!»[114]ки, икки томондан душманни бартараф қилган бўласан. Бири шудир: Душман сенинг теринг ё гўштинг эмас, балки ёмон тушунчангдир. Узлуксиз адо этилган дуо кучи билан ундан қутилиш мумкин. Иккинчиси, қалбингда мағфират этиш васфи пайдо бўлиши билан сенга қарши қилинган ёмонловнинг ёлғон экани ошкор бўлади. Яъни у янглиш кўргандир. Модомики, сени бўлганинг каби кўрмадими, демак, ёмонланган унинг ўзидир, асло сен эмас. Ёғий ёлғончилигининг майдонга чиқишидан баттароқ ҳеч бир нарса кишини уялтирмайди. Кўринадики, сен шукр ва мактов билан унга оғу бераяпсан. Чунки у сенинг нуқсонингни кўрсатса, сен унинг камолини намоёйиш этмоқдасан. Чунки сен Оллоҳнинг севгилисисан. «Оллоҳ яхшилик қилувчиларни севади» (Қуръондан) — дея буюрилганидек, Оллоҳ томонидан севилган кам бўлмайди. Уни шу қадар мактаки, дўстлари: «Ажаб, бизга душман бўлдимики, у билан бунчалар яқинлашибди?» дея саросимага тушсинлар.

ШЕЪР: (Давлат соҳиби бўлсалар ҳам соқолини назокат билан юл. Агар осий бўлсалар, бўйинларига ҳукм билан ур.) Оллоҳ бизни бу йўлда музаффар айласин!

ФАСЛ. Оллоҳ ва қул ўртасидаги парда бор-йўғи ана шу иккитадан иборатдир. Қолган пардалар улардан ҳосил бўлади. Булар: соғлиқ ва мол. Соғлом инсон: «Қани Оллоҳ? Мен кўрмаяпман!» дейди. Ҳолбуки, бирон жойи оғриб қолса: «Оҳ, Оллоҳ! Воҳ, Оллоҳ!» дея бошлайди. Шунда унинг сири ва сўзи Оллоҳ билан бирлашади. Чунки соғлиқ — унинг пардаси. Оллоҳ эса оғриқнинг остида ниҳон экани кўрилади. Инсон мол ва насиби борлигида орзуларининг сабабларини тайёрлайди. Кечаю кундуз у билан шуғулланади. Фақирлик келар-келмас, иродаси заифлашади ва Оллоҳнинг атрофида айланиб қолади.

(Менга сени мастлик ва фақирлик келтирди. Мен сенинг мастлик ва фақирлигингнинг қулиман!)

Улуғ Оллоҳ Фиръавнга тўрт юз йиллик умр, мол-мулк, шоҳлик ва унинг бошқа ҳар турли орзулари адосини насиб этди. Шунга қарамасдан, булар уни Оллоҳ ҳузуридан узоқлаштирган пардалар эди. Аммо «Ҳақни эсламасин», деган ниятда унинг истаклари рўёбга чиқарилгани йўқ. Фиръавнга ҳатто бир бошоғриғи ҳам берилмади.

(Ниҳоят), бир кун сен ўз муродинг-ла банд бўл ва бизни хотирлама, кечанг хайрли бўлсин! — деди.

Сулаймон сенинг мулкингдан тўйди. Айюб балодан тўймади.

ФАСЛ. Буюрдики, инсон нафсида шундай бир нарса борки, хайвонларда йўқдир, дейишади. Аммо бу — инсон улардан ёмон, дегани эмас. Балки шундайдир: Инсондаги ёмон феъли-хўй, нафс ва бахтсизлик мавжуд бўлган яширин жавҳардандир. Фақат феъллар, бахтсизликлар ва ёмонликлар жавҳарнинг пардаларига айланган. Жавҳар қанча гўзал ва буюк бўлса, парда ҳам шунга ярашади. Барча ёмонликлар жавҳар пардасининг воситаси ва парданинг кўтарилиши — имконсиз. Шунга қарамасдан, улкан мужоҳадалар сўнгида мумкиндир. Мужоҳидлар ҳар хил. Мужоҳаданинг энг буюғи — бу дунёдан юз ўгириб, Оллоҳга йўналган ёронга қўшилмоқ ва аралашмоқдир. Мужоҳада яхши ва тўғри бир дўст билан юзма-юз ўтиришдан мушкулроқ эмас. Чунки уларни кўрмак нафсининг эриб йўқ бўлишидир. Шунинг учун ҳам илон қирқ йил инсонни кўрмаса, аждарҳога айланади, дейишади. Қаергаки, катта бир қулф оссалар, билгилки, у ерда нафис ва қимматли нарса бордир. Жумладан, қаердаки, парда қалин ва мустаҳкам бўлса, ўша ердаги жавҳар яхшироқдир. Чунончи хазина устида илон ётади. Бироқ сен унинг хунуклигига эмас, дафинадаги нафис нарсаларга боқ!

ФАСЛ. Севгилим дедик: Фалончи нима билан яшайди?

Қушлар билан қанотлари ва ақллилар-ла уларнинг ҳиммат қанотлари орасидаги фарқ нимадан иборат? Фарқ шудир: Қушлар қанотлари воситасида ҳар тарафга учадилар. Ақллилар эса ҳиммат қанотлари билан ўз жихатларидан (томонларидан) учадилар. Ҳар отнинг бир бошпанаси бор. Оллоҳ ҳаммадан яхшироқ билгувчидир!

Бу Асрори Жалилнинг таҳрири Муқаддас мақбарада, Жума куни, муборак Рамазон ойининг тўртинчисида, 751-йилда ниҳоясига етди. Ғани бўлган Оллоҳга муҳтож киши мен — Баҳоуддин Малдойийул-Одийийу-с-Сароий, Оллоҳ унинг сўзини яхши айласин!

Омин! Эй оламнинг Робби!

- [1] Куръон, 35-сура, 13-оят. Бу ва бошқа оятлар Алоуддин Мансурнинг таржимасидан олинди — тарж.
- [2] Куръон, 12-сура, 87-оят. Бу ва бошқа оятлар Алоуддин Мансурнинг таржимасидан олинди — тарж.
- [3] Куръон, 33-сура, 72-оят.
- [4] Куръон, 9-сура, 112-оят.
- [5] Куръон, 2-сура, 109-оят.
- [6] Куръон, 84-сура, 19-20-оят.
- [7] Куръон, 36-сура, 82-оят.
- [8] Куръон, 25-сура, 58-оят.
- [9] Якинлик Қофининг Анқоси — тасаввуфда лисоний комиллик (тарж.).
- [10] Куръон, 2-сура, 88-оят.
- [11] Куръон, 2-сура, 88-оят.
- [12] Куръон, 2-сура, 8-оят.
- [13] Куръон, 15-сура, 21-оят.
- [14] Куръон, 15-сура, 21-оят.
- [15] Куръон, 78-сура, 40-оят.
- [16] Куръон, 2-сура, 25-оят.
- [17] Куръон, 9-сура, 128-оят.
- [18] Худовандигор — Мавлононинг лақаби.
- [19] Куръон, 171-сура, 143-оят.
- [20] Куръон, 53-сура, 3-4-оят.
- [21] Куръон, 17-сура, 44-оят.
- [22] Куръон, 43-сура, 32-оят.
- [23] Куръон, 99-сура, 7-оят.
- [24] Куръон, 32-сура, 17-оят.
- [25] Куръон, 97-сура, 3-оят.
- [26] Куръон, 19-сура, 30-оят.
- [27] Куръон, 39-сура, 22-оят.
- [28] Куръон, 4-сура, 28-оят.
- [29] Куръон, 48-сура, 4-оят.
- [30] Куръон, 60-сура, 1-оят.
- [31] Куръон, 79-сура, 40-41-оятлар.
- [32] Куръон, 15-сура, 21-оят.
- [33] Куръон, 2-сура, 156-оят.
- [34] Куръон, сура: 23, оят: 116.
- [35] Куръон, 99-сура, 7-8-оятлар.
- [36] Куръон, 7-сура, 72-оят.
- [37] Куръон, 56-сура, 76-оят.
- [38] Куръон, 10-сура, 62-оят.
- [39] Куръон, 110-сура, 3-оят.
- [40] Куръон, 61-сура, 8-оят.
- [41] Куръон, 18-сура, 109-оят.
- [42] Куръон, 107-сура, 4,5,6,7-оят.
- [43] Куръон, 2-сура, 30-оят.
- [44] Куръон, 2-сура, 30-оят.

- [45] Куръон, 17-сура, 44-оят.
[46] Куръон, 17-сура, 44-оят.
[47] Куръон, 4-сура, 34-оят.
[48] Куръон, 48-сура, 27-оят.
[49] Куръон, 48-сура, 20-оят.
[50] Куръон, 41-сура, 21-оят.
[51] Куръон, 48-сура, 29-оят.
[52] Куръон, 94-сура, 1-оят.
[53] Куръон, 55-сура, 29-оят.
[54] Куръон, 9-сура, 15-оят.
[55] Куръон, 56-сура, 79-оят.
[56] Куръон, 2-сура, 245-оят.
[57] Куръон, 37-сура, 165-166-оятлар.
[58] Куръон, 110-сура, 2-оят.
[59] Куръон, 13-сура, 23-оят.
[60] Куръон, 27-сура, 34-оят.
[61] Куръон, 2-сура, 10-оят.
[62] Куръон, 19-сура, 60-оят.
[63] Куръон, 25-сура, 70-оят.
[64] Куръон, 39-сура, 10-оят.
[65] Куръон, 39-сура, 10-оят.
[66] Куръон, 47-сура, 36-оят.
[67] Куръон, 47-сура, 16-оят.
[68] Куръон, 6-сура, 43-оят.
[69] Куръон, 6-сура, 43-оят.
[70] Куръон, 4-сура, 78-оят.
[71] Куръон, 4-сура, 164-оят.
[72] Куръон, 8-сура, 24-оят.
[73] Биз сенга бу Куръонни қийналиб, жафо чекншинг учун юбормадик,
Куръон, 20-сура, 1—2-оятлар.
[74] Куръон, 2-сура, 125-оят.
[75] Куръон, 2-сура, 125-оят.
[76] Куръон, 35-сура, 19-20-21-оятлар.
[77] Куръон 112-сура, 3-оят.
[78] Куръон, 47-сура, 38-оят.
[79] Куръон, 40-сура, 60-оят.
[80] Куръон, 70-сура, 23-оят.
[81] Куръон, 2-сура, 179-оят.
[82] Куръон, 2-сура, 195-оят.
[83] Куръон, 7-сура, 168-оят.
[84] Куръон, 9-сура, 97-оят.
[85] Куръон, 9-сура, 99-оят.
[86] Куръон, 4-сура, 69-оят.
[87] Куръон, 33-сура, 72-оят.
[88] Куръон, 48-сура, 29-оят.
[89] Куръон, 36-сура, 62-оят.

- [90] Қуръон, 84-сура, 1-оят.
- [91] Қуръон, 99-сура, 1-оят.
- [92] Қуръон, 26-сура, 28-оят.
- [93] Мутазил — Бир томонни тутган, демакдир. Юнон фалсафасининг Исломиятга таъсиридан кейин майдонга келган мазкаб — тарж.
- [94] Қуръон, 41-сура, 46-оят.
- [95] Қуръон, 99-сура, 7-8-оятлар.
- [96] Қуръон, 2-сура, 30-оят.
- [97] Қуръон, 2-сура, 30-оят.
- [98] Қуръон, 2-сура, 258-оят.
- [99] Қуръон, 2-сура, 258-оят.
- [100] Қуръон, 2-сура, 258-оят.
- [101] Қуръон, 40-сура, 68-оят.
- [102] Қуръон, 17-сура, 44-оят.
- [103] Қуръон, 41-сура, 44-оят.
- [104] Қуръон, 50-сура, 6-оят.
- [105] Қуръон, 83-сура, 4-5-оятлар.
- [106] Қуръон, 6-сура, 11-оят.
- [107] Қуръон, 2-сура, 14-оят.
- [108] Қуръон, 3-сура, 97-оят.
- [109] Қуръон, 112-сура, 1-оят.
- [110] Қуръон, 2-сура.
- [111] Қуръон, 7-сура, 50-оят.
- [112] Қуръон, 99-сура, 29-30-оятлар.
- [113] Қуръон, 17-сура, 85-оят.
- [114] Қуръон, 23-сура, 96-оят.

Улуғбек ҲАМДАМ таржимаси